

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૩૩૪ તર્ગિક

પુસ્તકનું નામ સુદ્ધા

વિષય ૫/૨૧૨: ૩૦, ૧૧, ૧૯૬૨

ચું દ કી

:: ગુર્જર સગ્ન-ગીતો ::

સા પાઠક,
જયેશ્વરજી મિયાણી

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૩૩૪

મુદ્રક અને પ્રકાશક
અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ

આવૃત્તિ પહેલી
એપ્રિલ : ૧૯૨૮
પ્રત ૨૦૦૦

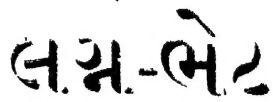
આવૃત્તિ બીજી
જાન્યુઆરી : ૧૯૨૯
પ્રત ૨૦૦૦

કાચું પુઠું મૃદય દસ આના
પાકું પુઠું ચૌદ આના

મુદ્રણસ્થાન
સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય-રાણપુર

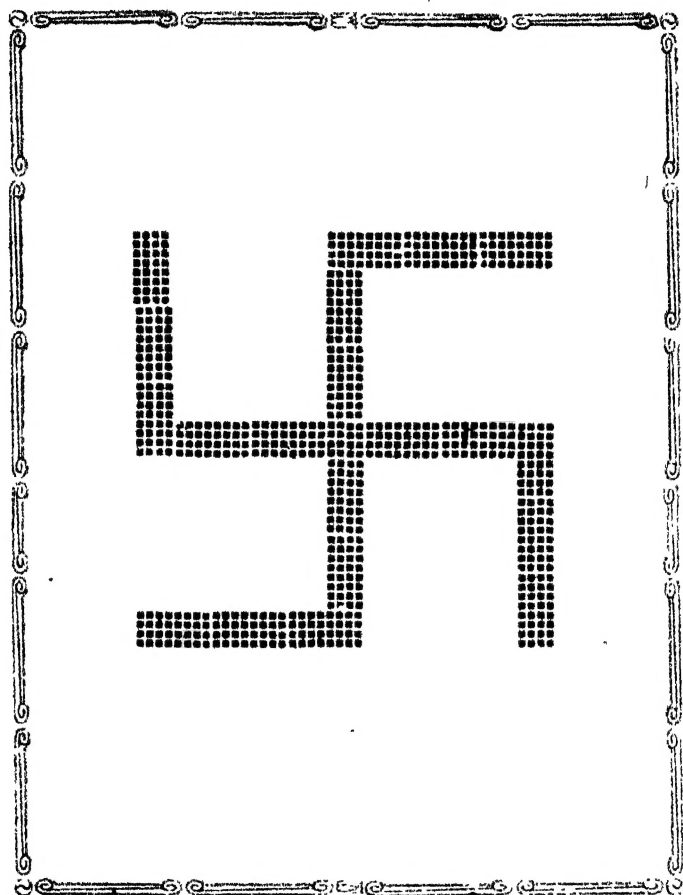
51 09 613 146 500 96 770 140 666 2 4 7 8 1

આ પુસ્તકનું ‘ચુંદડી’ એવું પ્રથમ નામ
પાડનાર અને ‘ચુંદડી’માં પોતાના અંતરના
નિર્મળા રંગો પૂરનાર અળાંડ ચુંદડિયાળી સ્વ.
જેદન વસંતના નિષ્પાપ, આમ્ય અને નિર્દોષ

આત્માને

વીરની વીરપસલી

નિવેદન : આવૃત્તિ પહેલી

સવા બે વર્ષ ઉપર, રઢીયાળી રાત ભાગ બીજના નિવેદનમાં અપાયેલું વચન આજે પાળી શકાય છે તે બદલ પ્રભુના ગુણ ગાઉં છું. લોક-ગીતોમાં ધણું ચડિયાતું સ્થાન શકતો લક્ષ-ગીતોનો પ્રદેશ બની શક્યું તેટલા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં, અસલી તાળ શબ્દને વફાદાર રહીને અહીં રજૂ કરી શકાયો છે. એમાંથી ભાવનાઓ ઉકેલવાનું કામ મેં મારી પોતાની જવાબદારી ઉપર કરેલું છે. જેઓને મારી દરમીયાનગીરી ન ગમે, તેમણે સુખેથી કેવળ પાઠ-સંગ્રહ જ વાંચી કાઢવો. ગીતોમાં તો મેં મારો એક અક્ષર પણ નથી ઉમેર્યો.

આ સંગ્રહમાં મને ધણી મોટી સહાય સૌ. બહેન જયાકુમારી તથા સ્વ. બહેન વસંતકુમારી દાણીની મળી છે. તેમાંના એક બહેનનો તો મારે અત-રિક્ષમાં જ આભાર માનવો પડશે એવું મેં નહોતું ધાર્યું. તે સિવાય મેં અન્ય ગીત-સંગ્રહોની પણ છૂટથી સહાય લીધી છે. તે સહુનો હું જણી છું.

રાંદલનાં, સીમન્તનાં વગેરે જે ગીતો બાકી રહ્યાં છે તે બીજ સંગ્રહની યોજનામાં આપી શકાશે.

પદ્ય સંગ્રહમાં હવે છેલ્લો વારો બજનોનો અને ચારણી ચંદોનો આવે છે. બન્નેની વ્યવસ્થિત યોજના ચાલુ છે. બજનોનો તો મહાસાગર જ ધૂધવી રહ્યો છે. એ લોક-ધન તો અબેડ જ છે. અને આંગ્રજ કવિ સર પૉ. સ્કોટે સંગ્રહેલ “The Border Minstrelsy”ની માફક આપણે પણ સૌરાષ્ટ્રનાં સીમાન્ત-સંગ્રામે વિષે રચાયેલાં અનેક ચારણી ગીત છંદો પ્રગટ કરી સોરઠી ઇતિહાસના કોઇ ભાવી ઇતિહાસકારના હાથમાં સાચા ઇતિહાસની થોડીક નવી સામગ્રી ધરી દઇશું એવી મારી શ્રદ્ધા છે.

મારા એ કાર્યમાં હું સહુ સૌરાષ્ટ્રપ્રેમીઓનો સહકાર યાચું છું.

સૌ. સા. મં.
ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ : ૧૯૮૪

}

સંપાદક

નિવેદન : આવૃત્તિ બીજી

કૌમાર અને લગ્ન જીવન : એ બે શું પરસ્પર વિરોધી અવસ્થાઓ છે ? કે એકનો બીજીને રૂપે સ્વયંભૂ વિકાસ છે ? ‘ચુંદડીના રંગો’માં યોગ્યશક્તિ દિવસ-રાત્રિનું રૂપક એને વિરોધાભાસી ગણાવતું હોય તેવી ભ્રાંતિ પડે છે.

મિત્રો ખરું કહે છે કે ‘કૌમાર’ એકંકળી છે, ને લગ્ન-જીવન તો એમાંથી વિસકતું પુષ્પ છે. એકલ દશાના અંતરમાં નિરંતર ‘એકોડહ બહુ સ્યાન્’ ની ગુપ્ત આકાંક્ષા રહે છે : વૃક્ષરૂપે પ્રગટવાની આકાંક્ષા બીજના હૃદયમાં ભરી છે તે પ્રમાણે. માટે દિવસ-રાત્રિના દ્વંદ્વની ઉપમા એને બંધ બેસતી થતી નથી. એ વિરોધ નથી, વિકાસ છે.

સાચી વાત છે. વિરોધનો તો માત્ર આભાસ જ છે. મેં ચોક્કસ રૂપક એને પ્રકૃતિગત વિરોધી દર્શાવ્યો મનાવતું હોય તો તેમાં મારો ભાષા-દોષ હશે. એકલ દશામાંથી યુગલ દશામાં જવાના પ્રવેશ-દ્વાર પર જે વિરોધનું વાતાવરણ-શંકાઓ, ભ્રાંતિઓ, ચિંતાઓ અથવા તો સ્વ-ચંત્રની કઠોર કડક લાગણીઓને રૂપે છવાઈ રહેલું હોય છે, તેને જ મેં વિરોધાભાસ નામે ઓળખાવેલ છે. લગ્નસાહિત્ય તથા લગ્નવિધિઓ એ વિરોધાભાસી મનોદશાને જોડનારા સંધ્યા-રંગો સમાન છે, એટલે જ મારા લખાણનો ભાવ છે. એટલે મારું રૂપક તો ફક્ત એ ગીતો તથા વિધિઓ પૂરતું જ છે.

‘ચુંદડી’ના ત્વરિત સત્કાર માટે સહુ ભાઈ-બહેનોનો જાણ-સ્વીકાર કરેલું. નવી આવૃત્તિમાં સુધારા વધારા સૂચવનાર સૌ. વિજયા બહેન હર્ષભજ પારેખનો આભાર માનું છું.

એ બહેન તરફથી, ચલાળાવાળાં ગં. સ્વ. મણિ બહેન તરફથી, તેમજ બીજાં જે જે ભાઈબહેનો તરફથી રાજપૂત, કાઠી, ચારણો, મારવાડી, વગેરે રસાળ લગ્ન-ગીતોનું મને દાન મળ્યું છે તે બધાંનો ‘ચુંદડી’ ભાગ બીજો ટુકમાં જ ખહાર ધરીશ.

આ આવૃત્તિમાં નવો, નોંધવા લાયક ઉમેરો તે મારા કલાકાર બંધુ કનુ દેસાઈના ‘લગ્ન-અંશિ’ વાળા ચિત્રનો છે. એના સૌજન્યની સાભાર નીચે મુજબ છે.

સં. ૧૯૮૪ : અધિક માસ
પૂર્ણિમા.

સં. પાદક

સાંકળિયું

૫૪

ચુદડીના રંગો [પ્રવેશક]

૧-૨૪

અભેશ કુંદાળા

૨૫

૧ : સ્વયંવર વિભાગ

૧	ધરતીમાં બળ સરન્ધ્યાં બે જણાં	ચાક વધાવવાનું	૩
૨	કેની કોરે ઉગેલા ભાણુ	પ્રભાતીયું	૪
૩	જુરે ઇટ પડે		૬
૪	ફૂધે તે ભરી રે તલાવડી	માયરાનું	૭
૫	મારા ખેતરને શેઠડે	નન જતી વેળા	૮
૬	એક તે રાજ દ્વારકામાં રમતાં	પ્રભાતીયું	૧૦
૭	કન્યા દાદાજીને ખોળે બેઠાં	સાંજમાં	૧૧
૮	કુંવારી ચડી રે કમાડ	માળા નાખતી વખતે	૧૨
૯	લાંબી તે લાંબી સરવરિયાની પાળ	કુલેકા સમયે	૧૩
૧૦	{ ગળીયા ગોળ બહેંચાય રે જોં તો વાર્યા રે ...ભાઇ લાડકડા		૧૪

૨ : શણગાર વિભાગ

૧૧	ધડીએ ધડીએ લાડલુ વડુ કાગળ મોકલે	માંડવા વખતે	૧૭
૧૨	લાડડા ! લાડડી કાગળ લખી મોકલે	લગ્ન લખતાં	૧૮
૧૩	લગ્ન બાન્નેકડી ને મોતીડે જડીયાં	માળા નાખતી વખતે	૧૯
૧૪	લીલાં છાણની ગાર કરાવો રે	મગ બેળતી વખતે	૧૯
૧૫	પાછલી પછીતે ચાંપલીયો શો મોર્યો		૨૧
૧૬	છાળ ફરી કુલડે માલણુ આવે રે		૨૩
૧૭	લોડી અગન મગન પગ માંડ	સાંજનું શીત	૨૪
૧૮	માંડવડે રે કાંઇ ઢાળોને બાન્નેડી	માંડવા સમયે	૨૫

૧૬	લીલી પીળા પાંખનો ભમરડો રે	„	૨૭
૨૦	હુંગર કોરીને નીસર્યો ભમરો	„	૨૮
૨૧	પીળો પીળો રે વાનો મેં સૂણ્યો	પીઠી સમયે	૩૨
૨૨	પીઠી ચોળે રે પીતરાળી	„	૩૩
૨૩	નાહો નાહોને કીયા ભાઇ રે	નાવણુ સમયે	૩૪
૨૪	કાંઇ જાંબુવરણી કોચલ રે	પીઠીનું	૩૫
૨૫	હંચો ચોરો ચંદન ચોવટો	પસ ભરાવતી વેળા	૩૬
૨૬	લીલુડો વાંસ ઢળૂકડે દળિયો	પ્રભાતીયું	૩૭
૨૭	સૂરજ હુચો રે કેવડીઆની ફણસે	પ્રભાતીયું	૩૮
૨૮	આલા લીલુડા વાંસ વડાવો રે	પ્રભાતીયું	૩૯
૨૯	સીંદૂરી વરણીના રે સૂરજ હગિયા	પ્રભાતીયું	૩૯
૩૦	મારે તે આંગણુ આંબલો	પ્રભાતીયું	૪૦
૩૧	રાજ પેલડા પોરની નીંદરડી	પાપડ વણતાં	૪૧
૩૨	માલણુ વીંણિ જવંત્રીના કુલ રે	વરઘોડા વખતે	૪૨
૩૩	હોને ભોળી વીછળોને ગોળી	પ્રભાતીયું	૪૩
૩૪	રોચણુ વીયાળી રે	પ્રભાતીયું	૪૫
૩૫	ગુજરાતથી માલણુ આવી રે		૪૬
૩૬	માલણુ ગુંથી લાવ ગુણીયલ ગજરો	કુલેકા વખતે	૪૭
૩૭	ભૂનેગદથી તંબોળીડો	ચાક વઘાવા જતાં	૪૮
૩૮	વણુઝારો આંચો	પ્રભાતીયું	૪૯
૩૯	મારી આંખડલી ભીંજ્ય રે		૫૦
૪૦	સાવ રે સોનાનો મારો દીવડો	મામેરૂં	૫૧
૪૧	વીરા ચાંદલિયો હુચો ને	મામેરૂં	૫૨

૩ : દર્શન વિભાગ

૪૨	ગાગર ઉપર ખેડો લીલા હંસ રે	માળા નાખતી વેળા	૫૫
૪૩	તરવાર સરખી હળળી રે ઢોલા	જન જતાં	૫૬
૪૪	ઝલ રે મગીયાનો ઝલ રે સીવડાવો	પસ વેળા	૫૭
૪૫	કુંવર ઘોડે ચડ્યા ને જગ જોવા મળ્યું	કુલેકા સમયે	૫૮
૪૬	કેસરીયા ચડો વરઘોડે	વરઘોડે ચડતાં	૫૯
૪૭	ધૂંબ પડે રંગ મોલમાં રે	જન જતી વેળા	૪૮
૪૮	કંફડાં ઉડ્યાં રે મોંઘા મૂલનાં	„	૬૦
૪૯	પાગલડે પગ દઇ ચડો રે વરરાજ	જન ઉઘલતાં	૬૧
૫૦	હાલંતી મ્હાલંતી નીસરી	પોંખતી વખતે	૬૨

૫૧	મધવરણા વાધા વરરાજ	જનમાં	૬૩
૫૨	માર તારી સોનાની ચાંચ	જનમાં	૬૩
૫૩	વર તો બહુ રે ઢોંસીલો	વરઘોડામાં	૬૫
૫૪	કીચા ગામ ગડયાં રે નિશાન	વરઘોડામાં	૬૭
૫૫	આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ	તોરણે આવતાં	૬૯
૫૬	નવેનગરથી ચોળ ચુંદડી વાપરી	સામેયા સમયે	૭૦
૫૭	ઉંચા ઉંચા રે દાદે ગઢ રે ચણાબ્યા	માળા નાખતાં	૭૧
૫૮	ઉંચા ઉંચા મોલ મારે ધર રે	માળા નાખતાં	૭૨
૫૯	કુલડ છાયો મારો માંડવો	સામેયા સમયે	૭૪
૬૦	કન્યા ચડયાં રે દાદાજીની મેડીયે	,	૭૫
૬૧	આંબલિયો સખી શીજો	માંડવા વખતે	૭૬

૪ : મિલન વિભાગ

૬૨	સીતાને તોરણ રામ પધાર્યા	પોંખતી વેળા	૮૧
૬૩	બાર પધારે સોરંગ સુંદરી	પોંખતી વેળા	૮૨
૬૪	મારા નખના પરવાળા જેવી ચુંદડી		૮૩
૬૫	અમદાવાદી ચુંદડી વાપરી	પસ ભરાવતાં	૮૪
૬૬	યાળી ઠમકી ને વરવહુના હાથ મળ્યા	ચોરી સમયે	૮૫
૬૭	પેલું તે મંગળ વરતીયું	હસ્ત મેળાપ	૮૬
૬૮	લાડો લાડી જમે રે કંસાર	કંસાર જમતી વેળા	૮૭
૬૯	કણ કણ કાંકણીઆળી ચૂરી રે	જન પાછી વળતાં	૮૯
૭૦	સૂડલા કોચલડીને વિનવે રે		૯૦
૭૧	ચોરીમાં ચરકલડી રે બોલે	ચોરી વખતે	૯૧
૭૨	આહરં કંકડું ઘોળ્યે રે લાડી	,,	૯૨
૭૩	મેં તો હુંગર કોરીને ધર કર્યો રે	પરણી ઉતર્યા બાદ	૯૩
૭૪	દાદાને આંગણુ આંબલો	કન્યાને વળાવતાં	૯૪
૭૫	હ્યોને બેની કચોળડાં	,,	૯૪
૭૬	પરશાળેથી કેસર ઉડે	,,	૯૫
૭૭	આ દશ આ દશ પીપળો	,,	૯૬
૭૮	ઢોલીડા ધડૂક્યા લાડી	,,	૯૭
૭૯	વાળી વાળી દાદા પૂછે વાત	,,	૯૭
૮૦	એક આંબો'તો પરદેશી પોપટો	,,	૯૮
૮૧	મેં તો હરખે ચાંપલીયો રોપાવીયો	,,	૯૮
૮૨	લીલડા વાંસની વાંસળી	,,	૯૯

૮૩	આજ મારે ભરિયાં સરૌવર છલિયાં	બન વળતાં	૧૦૦
૮૪	વરલાડડા રે તારે કાને કારેલાં	,,	૧૦૧
૮૫	મોલ પધારો રાજ	,,	૧૦૧

૫ : જીવન

૮૬	હાં હાં રે હમલી !	ઉકરડી ઉઠાડતી વખત	૧૦૫
૮૭	હું તો સૂતી રે મારા રંગ રે મોલમાં	પ્રભાતીયું	૧૦૬
૮૬	ગોમે તે બેઠી રાણી રાજવણુ બોલે	કુલેકામાં	૧૦૮
૯૦	કીયા ભાઈ વાડીમાં		૧૧૦
૯૧	લાડડી ટોડલા જેવડી રે		૧૧૧
૯૨	પાલવ છોડબે		૧૧૧
૯૩	શ્રી પરભાતને પો'ર	પ્રભાતીયું	૧૧૩
૯૪	શ્રી રામ ! ધોળું નગર ધોળું ધોળકું	ગૃહ-શાંતિ કરવાનું	૧૧૪
૯૫	કાળી શી કાયલ રાબદે સોહામણી	ચાક વધાવવા જતાં	૧૧૬
૯૬	ત્રાંબાકુંડી તે નગર સોહામણી	,,	૧૧૬
૯૭	લાડડી તારા દેશમાં		૧૧૮
૯૮	સાંકલડી શેરી રે		૧૧૮

આ નવી આવૃત્તિમાં ‘પૂરવણી’ વિભાગનાં
ગીતો અલાયદાં ન પાડતાં પ્રસંગાનુસાર
સંકલિત કરી દીધાં છે.

ચુંદડીના રંગો

દિન-રાત્રિની મિલન-સખી

દિવસ મટીને રાત્રિ આવે છે, રાત્રિ વીતીને દિવસ ઉગે છે. રોજ રોજનો, રોજ બપોળે વખતનો એ ફેરફાર છે. જળ ત્યાં થળ, ને થળ ત્યાં જળ કરનાર કોઈ ભૂમિકમ્પ જેવો એ ફેરફાર છે. બન્ને પરસ્પરનાં કટાં વિરોધી : એકની પ્રકૃતિ પ્રકાશમય, તપન-શીલ અને ચેતન્યદાયી : અન્યની પ્રકૃતિ ઘન અધિકારમય, શીતવાદી, ને નિશ્ચેતનતામાં સૂવાડનારી : છતાં બન્નેનું સવાર સાંજ બદલાવું કેવું સ્વાભાવિક લાગે છે ! બે શત્રુઓ પરસ્પરની ગરદન વાદતા હોવાને બદલે બે પ્રેમીજનો પરસ્પરનું ગાઢ-પ્રગાઢ મિલન સાધતાં હોવાનું શું એ ઉત્સવ-દશ્ય નથી બની જતું ? એકનાં જવાલા ઝરતાં કિરણોને સ્થળે બીજના શીતલતા વર્ષતા તારલા તદ્દન સ્વાભાવિક જ કાં લાગે ? એકના સર્વદર્શો અજવાળાને બદલે અન્યનો સર્વગોપન અંધારપછેડો પણ કેટલો બધો સ્વાભાવિક ને સુસંગત લાગે છે !

આવું પ્રચંડ પરિવર્તન, ને છતાં એનો લગારે આંચકો ન મળે. આવો બલવાન પ્રત્યાઘાત, છતાં તેનો જરીકે અવાજ ન સંભળાય. આવો વિરાટ પલટો, છતાં જગતનાં કરોડો જીવો જરા એ ચોંક્યા વિના એને આધીન બને છે. એમાં સુખની લહેરો અનુભવે છે. એમાં વિશ્રામ અને સ્ફુર્તિ પામે છે. એ શા માટે ? એટલા માટે કે એ પરિવર્તનનો આંચકો ન લાગવા દેનારી મૃદુલ એક કાલ-તનયા ત્યાં વચ્ચે આવીને પોતાનાં કોમલ અંગો આડાં ધરે છે. એનું નામ ઉષા-સંધ્યા. કલહધેલાં માવતર વચ્ચે ઉભી રહેનારી કો' ટાલી દીકરી સરખી એ બહુરંગી ઉષા-સંધ્યા દિવસ રાત્રિના વિશ્રામને પોતાની ચુંદડી આડે સંતાડી રાખે છે. ધીરે ધીરે, ધીરે-ધીરે-ધીરે જાણે દિવસની પાંખા સંકેલાઈને રાત્રિ રૂપી માળામાં છુપાય છે. ધીરે ધીરે, ધીરે-ધીરે-ધીરે જાણે બાલક માતાની મીઠી ગાદમાં લપાય છે. ધીરે-ધીરે-ધીરે જાણે પ્રિયતમ પ્રિયાના બુલબુલમાં સમાય છે.

ધીરેથી જાણે એક પીગળીને અન્યમાં આત્મપ્રેત થાય છે. એ જાણે યુદ્ધ નથી, મિલન છે; પરિવર્તન નથી, ઐકાત્ય છે; જય પરાજય નથી, અન્યોન્ય આધીનતા છે; મૃત્યુ નથી, પ્રાણમાં પ્રાણનું નિમજ્જન છે; આંચકો નથી, આલીંગન છે. અને એ અસ્વાભાવિકને સ્વાભાવિક બનાવનાર, એ અસંગતની સંગતિ યોજનાર, એ દાણુને કણ્ણામય કરી મૂકનાર કેવલ અર્ધ પા કલાકની ઉષા-સંધ્યા જ છે. દિવસ રાત્રિ, ઉભયના રંગોને ધારણ કરીને એ મિલન-સંખી આભને આરે ઉભી રહે છે. એણે અખળે પુનરાવર્તન પછી પણ ઉદય-સંધ્યાની રમ્યતાને જૂની પુરાણી થઇ જવા દીધી નથી. નિત્ય નિત્ય નૂતનત્વ અને નિગૂઢત્વની કોઇ નવરંગી ચુંદડી આઢીને પોતાના ઝલકતા પાલવ ઉરાડતી એ ઉષા-સંધ્યા શેઁશેઁજની અખાળી બની આભ ધરતીને અમીરસ પાયા જ કરે છે. થાક એને લાગ્યો જ નથી. અખજ વર્ષે પણ થાક એને લાગવાનો નથી. થોડી વાર આપણે એ ચુંદડીનું ધ્યાન ધરીએ. એ ચુંદડીના રંગો આંખો વાટે ભરી ભરી પીએ. પછી એ ચુંદડીના સોહાગ ફોરતી કોઇ બીજી ચુંદડી પૃથ્વી પર ક્યાં યે હોય તો તેને શોધી કાઢીએ.

માનવાત્માની મિલન-સંખી

એકલ દશા ને યુગલદશા : માનવ-જીવનની એ પણ બન્ને વિશેધી દશાઓ : દિવસ અને રાત્રિ જેવી : વિચાર કરીએ તો ભયંકર વિચાર-તત્પર બે વિશેધીઓ જેવી જણાય. બન્ને દશાના સ્વભાવ ને સ્વરૂપ કેટલાં બધાં જુલવાં ! બન્નેના મેળને અવકાશ જ ક્યાં છે ? આજનો એકલ-વિહારી, ઉન્મત્ત કે ક્રોધ પ્રતધારી કુમાર આવતી કાલે પરગૃહની કોઇ અખાળી કુમારી સાથે પરાણી જઇ જુગલવિહારી બને એ શું પ્રકૃતિના જીવનમાં પ્રચંડ આંચકો નથી ? જેમ કુદરતમાં તેમ જીવનમાં પણ આંહી દટણ તો બીજે પટ્ટણ, આંહી જળ તો બીજે થળ, આંહી માયા તો બીજે મિટ્ટી બનાવી મૂકનાર એ ઘટના નથી ? ત્યાગમાંથી ઉપભોગમાં લસરાવતું એ મહાન વાવાઝોડું છે. અનેક આત્માઓની ચાહના ત્યજવીને એક જ માનવી પર આજુ અંતઃકરણ ઢોળાવનાર એ એક વિકટ દશાન્તર છે. નર્થું લગ્ન એ એક એવું જોખમકારક પરિવર્તન છે. એ નવા મિલને ધણા જૂના ગાદતર સ્નેહ સંબંધોને રદ કરાવ્યા છે. એણે સંયમ ભૂલાવી લાલસાના દોર છૂટા મેલાવ્યા છે. એણે સમતા છોડાવી મદોન્મત્તા જન્માવેલ છે. એ પરિવર્તને ધણું જૂનું ભાંગીને નવું સરખવેલું છે. એ એનો સ્વભાવ છે. છતાં એને દિવસ રાત્રિના પલટા સમાન કોમલ, નિઃશબ્દ ને મધુર બનાવનાર કોઇ ઉષા-સંધ્યા ક્યાં હશે ? હશે તો કેવી હશે ? કેવી હોવી

બેઠ્યે ? લોકોએ કેવી એની કહાના કરી. છે ? એ ચુંદડીના ભાતીગળ પાલવડા પોતાની ફેરમોંઠાળતા ક્યાં ક્યાં ને કેવી રીતે ફરકી ગયા છે !

કેટકેટલી આળ પંપાળને અંતે બે પંખીનાં પ્રાણમાં પ્રેમ પ્રગટે છે ! કેટકેટલી કુશંકાઓ અને ભીતિઓ ટળી ગયા પછી જ બે ઢેર પાણુ પરસ્પર હેવાયાં બને છે ! માનવી તો એ સદુથી વધુ ગુંચવણોથી ભરેલો જીવ : એને તો મિત્ર બનતા પહેલાં પણ કેટલી અશ્રદ્ધા, ચિંતા ને ધાસ્તીમાંથી વટવું પડે છે ! એથી, એ સદુથી વધુ વિકટ મનસંયોગ તો નર અને નારીનાં બે પ્રાણપંખીડાંના સમજવા. અને એ જીવનાંબેડાણોને કાળે નિરનિરાળા સમાળે, નોખનોખા જીવમાં નિરનિરાળી યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ ચોળેલી દિસે છે. આળે જાણે કે યુગ બેસે છે સંવનનનો. આળે સ્નેહ-સાહિત્યનું વાંચન અને ચોખાજીનું સ્નેહ-સુષ્ટિનું નિરીક્ષણ યુવક યુવતીનાં અંતરમાં ખેલડ-દશાની ક્ષુધા જન્માને છે, અને માંદવશ આંગળા જંટલો કાંઈક વિવેક વાપરવા આપે તેટલો વાપરીને પોતાના પસંદ કરેલા પાત્ર સાથે સંવનનની રીતિએ મનમેળ ઉપજવવા દેવાના આળે ઘલાળે નક્કી થયા છે, ધીરે ધીરે કે ત્વરિત ગતિએ, વિવેકની પાળે વચ્ચે સમતાથી વહેતી સરિતાની માફક અથવા તો હમિના પ્રબલ મારપછાડા રોકનારી કોઈ કિનારીઓ વિનાને વિકલ પંથે એક જીવન ખીજ જીવનમાં ડલવાઈ જાય છે, પ્રેમના પત્રો, કવિતાની રચનાઓ, પરસ્પર પાઠવવામાં આવતી ભેટો, પ્રતિબંધ રહિત મેળાપો, સહનિવાસો, સગાં બહાલાં ને રનેલીજનો તરફની સોગાદો, મધુરજની (honey moon)ના ખેલડી-વિહારો, વર્ગે વર્ગે રંગો ને ભાતોથી ભમકે છે આજની જીવન-ચુંદડી. એ રંગો કાચા છે કે પાકા, એ ભાત રહેશે કે રેળાઈ જશે, એનો નિર્ણય હજી થયો નથી.

સમતોલતા

પરંતુ એવી કોઈ જીવન-ચુંદડી તૂટના 'કાળમાં હતી કે નહિ ? આજ કાલ અશિક્ષિત અને પછાત વર્ગમાં ખપતા સમુદાયને એવી કોઈ ચુંદડીનું સ્મરણ છે કે નહિ ? એનાં માનવ-મિલનો શું કેવળ કલાવિહીન, પ્રાણ-વિહીન, રંગવિહીન મિલનો હતાં ? કે કોઈ કસુંબલ ચુંદડીની સુવાસો ત્યાં પણ મહેકતી હતી કદિ ? એવું કંઈક હતું. ને અવરોધ રૂપે હજી જાય છે. એ જીવે છે પ્રાચીન લોકલક્ષ-વિધિ રૂપે; લોકોનાં લક્ષ-ગીતોના સમગ્ર એક ઝુમખા રૂપે.

લોકસમુદાયે પોતાની સંતતિની કૌમાર અને ત્રિવાહિત દશાની વચ્ચે આખી એક લક્ષ-રીતિ અને લક્ષકાવ્યનું સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરીને પોતાને સૂઝવું તેવું સર્વદેશીય ભાવના-મિલન સાધવાનો યતન કર્યો હતો. કુટું-

અને પ્રેમી અને કડક પ્રજ્ઞચારી દર્શાવે પાલનદાર લોક-યુવક અથવા યુવતી, ધીરે ધીરે-દિવસ રજનીના મિલન જેટલાં જ ધીરે ધીરે, દંપતિ-જીવનની સામી પરિસ્થિતિમાં નિઃશબ્દે, વિણ આધાતે, વિના કમ્પે સરી જતાં, બન્ને અવસ્થાઓનું માધુર્ય મિલાવી મિલાવીને પીવા લાગતાં. કંઈ નહિ તો એવી મિલાવટનો આશય તો આ ઝીણવટભરી રસપ્રણાલીની પાછળ ઉભેલો હતો. એ સામસામાં છાપડાં વચ્ચે સમતુલાની દોરી ખાંધવાનો એ પ્રયત્ન હતો. ઉપભોગની સામે વિશુદ્ધિને, યુગલ-જીવનની સામે કુટુંબ-સંસારને, શૃંગારની સામે કરૂણતાને, ગાંભીર્યની સાથે પરિહાસ અને વિલાસની સાથે માંગલ્યને ભરોભાર બનાવી જેડવાની કોઈ જુદી રૂપે પ્રવૃત્તિ આ પ્રણાલી થોડી દુરો એવું માનવા મન લલચાય છે. જીવન-ચુંદડીના એવા સમરંગી શાળગાર લોક-સાહિત્યમાં આજની ધડી સુધી સચવાયા છે, તે બતાવવાનો પ્રયાસ આજે આપણે આ પુસ્તકમાં કરીશું.

લગ્નની વિકટતા

કોઈ પણ સમાજના સંસ્કારનું માપ કાઢવું હોય તો એની નીપજ-વેવી લગ્ન-ક્રિયાની ને એના રચેલા લગ્ન-સાહિત્યની સામે દૃષ્ટિ કરી લેવી : જીવનની વાટ ભૂલાવે તેવું ગભીર વનરાવન આ લગ્ન છે. ત્યાં માનવીની સન્મૂખ વિલાસ ઉભેલ છે; સંયમ ત્યાં રોળે સાંભરે ? ત્યાં સુરા ભભકે છે-કુસોની ધીરી મીઠી સુવાસ ત્યાં કાને ગમે ? યૌવન મદોન્મત બની ઘેનમાં ઘેરાતી આંખે ઉભેલું હોય-ત્યાં નરમાશ અને નયનોની નિર્મલતા શે રહી શકે ? વિવાહ અને વિષયભોગ વચ્ચે ક્યાં ઝાઝું અંતર છે ? પ્રત્યેક-સમાજ પોતાના તમામ ઉત્સવો કરતાં આ લગ્નોત્સવને અવસરે વધુ ઉઘાડો પડી બચે છે. એને સહજમાં સહજ તે લેખા મસ્ત બનવું, બહેકવું, તોફાને ચરવું રંગીલા રસીલા થવું, બાન ભૂલવું ગમે છે. પાંચે છદ્વિયો તે કાળે મહોં ફાડીને 'લાવો ! લાવો ! લાવો !' ની ચીસો પાડે છે. મોહિની ને મંગલતા વચ્ચે મેળ રાખવા ત્યાં દુધર થઈ પડે છે. સંતોષ અને સંયમ વચ્ચે ત્યાં સંગતતા રાખવી મુશ્કેલ નથી શું ? શાસ્ત્રોનું બલ ત્યાં સદાકાલ ચાલતું નથી. શાસ્ત્રો તો ચોક્કસદાર પેઠે કડક આજ્ઞા જ ફરમાવી શકે છે. મહાત્માઓના સદ્ગોષ્ઠ ત્યાં સંભળાતા નથી, એની રસ-હીનતા ને કઠિનતા કોઈને પચતી નથી. શાસ્ત્રો ને મહાત્માઓ સ્પર્શી શકે તે કરતાં ધર્મી વધુ વિશાલ આતર-સૃષ્ટિ એ સમયે હિલોળે ચડી બચે છે. ધર્મચર્યનોથી વાર્યા ન રહે તેવા વિકટ ભાવોનો ત્યાં ખળભળાટ મચે છે.

એકીકરણની જુદિત

મોટે જ ત્યાં લોક-સામુદાયે નવીન જ જૂદિત નીપજની કાઢી. એ

કદાકદીની જીવન-દશામાં ભૂજવા ભૂજવા તમામ માનવ-ધર્મોનો મધુર મેળાપ થોજવા આપણા કોઇ રસિક પૂર્વજેએ આપણી લગ્ન-સંસ્થા ને લગ્ન-કવિતાની કુલવાડી ઉગાડી દીધી. એ કુલવાડીની વચ્ચે કર્તાવ્યભાનનાં દેવાલય ચૂક્યાં. કુલોને રખે ચૂંટીએ તે કાળે મંગલતા રૂપી માલણની ચોખી મેલી. કાવ્યદેવીએ પાપાણી પાપાણી પોતાના કામલ કરસ્પરોં જાણે કે પરણનાર બેલડીનો વિશુદ્ધ રસ-સમાગમ થોજવા ચતન કર્યો. એ લગ્નમાં કિતાવલ નહોતી, પરણીને પરભારાં સર્વ સ્વજનોથી દૂર કોઇ ચોર વા બંડખોરની ચાક્ર એકલ વિલાસ માણવા નહાસી જવાની એ વિધિમાં જગ્યા નહોતી. ધીરે ધીરે એ કુમાર કુમારીનાં અંતઃકરણોને એક દુનિયામાંથી અન્ય દુનિયામાં ઉપાડી જવાની એ સ્નેહ-નૌકા રચાયલી હતી. ત્યાં ખાનપાનના સમારંભો સામે વર-કન્યાના ઉપવાસ પણ છે; વજ્રાભૂષણના ઠાક માઠ સામે શ્વેત પાનેતરના વલ્કલ શા સાધુવેશ પણ છે; ત્યાં તેલસીંચન, સુગંધી પીડીનાં મર્દન, અને સુખકારી સ્નાન છે, તે આદિત્ય-રાંદલ સરીખાં તેજસ્વી અને પરિશુદ્ધ દેવયુગલની સાક્ષી પણ હાજર ઉભેલી કલ્યાણ છે; ત્યાં માનવ-મેદનીની હાજરી છે, તે તે સઘળી મેદનીની વચ્ચે જ વર-વધુના પ્રથમ પ્રેમલ હસ્ત-મેળાપ પણ છે; એક બાજુ સમાજની લાજ મરબદ છે તે બીજી બાજુ હથેલાળા વાંટે પરસ્પર દેહ-વિજળીના ચાલના મધુર સંચાર પણ છે. દૂધેભરી યાળીમાં બંને હાથ કોડીની રમતો રમી રહ્યા હોય તે સામે ગોત્રીજ દેવની પાપ-ઠારતી જ્યોત પણ બળતી રખાયલી હોય છે; સહુના દેખતાં વર-વધુનું પહેલી જ વારનું સહસ્રોજન પણ ત્યાં જ છે. તે સામે અન્નિદેવની ચોખી પણ ત્યાં જ ઉભી હોય છે. પતિની સાથે ચાલ્યા જવાના ઉલ્લાસની સાથેસાથ જ પિતામાતાથી ભૂદા પડવાના મર્મવેધક પ્રસંગો પણ ત્યાં જ ખડા છે. પુરોહિતના ધર્મ-મંગલ મંત્રો-ચ્ચારની ભેડાભેડ જ સગાં નહાલાના મીઠા પરિહાસ ત્યાં ચાલે છે; શરીર-વૈભવની વચ્ચે ધર્મના મંગલ ધંડારવ ત્યાં સતત બજતા સંભળાય છે. વિવાહિત જીવનના વિહાર-સરોવરમાંથી પાણી ઝાલક મારીને બાકાર ન વહ્યાં બચ તે માટે ચોપાસ કર્તાવ્યની પાળ બંધાય બચ છે.

લગ્નગીતોની સર્વદેશીયતા

એમાંથી જ કવિતા ઉડી છે. ને કવિતા લગ્નમાંથી ન બળે તે પાત્ર બીજે ક્યાંથી બળે ? સર્વ કાવ્યોનું મહાકાવ્ય તે લગ્ન : સર્વ રસનું સાચું શ્રવણ ને જીવનના સર્વ રૂપિરની સાચી નસ તે આ લગ્ન : એમાંથી કવિતા બગી. પણ એ તો સરિતા જેવી બગી. કોઇ એકાદ બગ્યાના નાના નળ જેવી એ નહોતી : એકાદ કોઇ લાણેલ ગણેલ કે પ્રેમની પોપટીયા વાણી ગોખેલ

સુગતને સંતોષવા અથવા દેખાડો કરવા માટેની એ 'રસ' શબ્દના અતિ-
રેકે ઉપરાતી કવિતા નહોતી; એ તો ન્હાનાં મોટાં ને ઉંચા નીચાં તમામ
ખેતરોમાં રેલી જનારી સર્વસ્પર્શી કાવ્ય-સરિતા રૂપે જ રેલી હતી. એ
કવિતાએ તો રાચથી લઈ રંક સુધી તમામ વરકન્યાને એક જ સરખી
રીતે લાગુ પડી મનઢાર્યા મનોભાવ જગાવે તેવાં શબ્દચિત્રો આલેખ્યાં.
એ કવિતામાં તો માત પિતા, ભાઈ બહેન, સાળા બનેલી, વગેરે સર્વ
કુટુંબીઓને સ્થાન મળ્યું.

એ બેનની એક પ્રકારની સર્વદેશીયતા : બીજી સર્વદેશીયતા ને એના
ભાવ નિશ્ચલ્યની-કહો કે ભાવોના ઐક્યીકરણની, અટઅટલી દુલમરખદમાં
મૂકાયેલા એ સમાજ જીવનની વચ્ચે થઈને પણ સંવનનનો કેવો એક જ
ધારો અખરિત સૂર આલ્યો આવેછે ! છટાં છવાયાં, જૂદી જૂદી વિધિઓ
વળતે ગવાતાં એ ગીતો મોટે ભાગે તો ખુદ વિધિની કાંઈ અર્થવાહકતા
ઉઘાડી કરવાને બદલે જાણે કે છાનોમાનો વરવધુના જ પ્રેમાલાપની
અથવા સંદેશાની, સાંત્વનની અથવા સમુદ્ધાસની વાણી ઉચ્ચારે છે. જાણે
કે કવિતા પોતે કોઈ પ્રેમસખીનો પાઠ ભજવતી, છુપી છુપી, અન્ય
પ્રસંગોની આંધે રહીને વરવધુના મનમેળના પ્રયાસો આદરે છે.

આખી કથા

એ પ્રેમસખી થનારી કવિતાનું સ્વરૂપ કયું છે ? એના આખા પ્રયાસની
વિલક્ષણતા શી છે ? આ પુસ્તકમાં એનું સ્વરૂપ કંઈક આવી રીતે નક્કી
કરવામાં આવ્યું છે. છટાં છવાયાં, પ્રસંગિક વા અપ્રસંગિક, ગાવામાં
આવતાં એ પોણુંસાં રો જોડલા ગીતોમાં જાણે કોઈ ગુપ્ત સંકલના
બેઠેની માલુમ પડેછે. જાણે કે કોઈ એ વર-કન્યાનાં ભાવના-લક્ષની સળંગ
એક વાર્તા વણવાની દેખાય છે. એ યુવાન સ્ત્રીપુરૂષ જીવનમાં પ્રથમ વાર

દૂધે તે બરી તળાવડી, મોતીડે બાંધી પાળ
ઈસવર ધોવે ધોતીયાં, પારવતી પાણીરાં જાય

એ સ્થિતિમાં કોઈ જળાશયને તીરે મળ્યાં, પરસ્પર મન ડર્યાં અને

હળવા તે ધે.જો ઈસવર ધોતીયાં, છંટારો મારાં ચીર
અમ ઘેર દાદોજી રીસાળવા, દેશે માતા મોરી ગાળ

એવા લગાર ફફડાટ પછી

નહિ તારો દાદોજી રીસાળવા, નહિ દેશે માતા તારી ગાળ
આપણુ બેઉ મળી પરણુશુ, વેશાખ મહના માંચ

એવા પરસ્પર પરણવાના કોણ દેવાયા. ત્યાંથી માંડી, કન્યાએ જળેભરી
આંખડીએ ચિંતાતૂર પિતા પાસે

એક ઉંચો તે વર નો જોજો રે દાદા
ઉંચો તે નત્ય નેવાં ભાંગશે !

એક નીચો તે વર નો જોજો રે દાદા
નીચો તે નત્ય ઠેએ આવશે !

એક કાળો તે વર નો જોજો રે દાદા
કાળો તે કટંગ લભવશે !

એક ગોરો તે વર નો જોજો રે દાદા
ગોરો તે આપ વખાણશે !

એક કડ્ય રે પાતળીયો ને મુખ રે શાત્રળીયો
તે મારી કૈયરે વખાણીયો

એવા પોતાની પરદગીના મન્યમ કોટિના પુરૂષ સાથે પરણવાની
આકાંક્ષા બતાવી; પુરૂષે પાણી ધર જઈ

લાંબી તે લાંબી સરવરિયાની પાળ
એ રે પાળે રે મોતી નીપળે

મોતી તે લાઘુ' ...ભાઈ વર હાથ
ઘેરે રે આવીને ઝગડો માંડ્યો

દાદા મોરા મૂળને પરજીવ
મૂળને પરણ્યાની દાદા હોંશ જો

એવી રહ્ય લીધી : બન્નેને પિતામાતાએ અનુમતિ લીધી. વેવીશાળ
થયાં, ગળીયા ગોળ વહેંચાયા, લગ્ન માટે

ઘડીએ ઘડીએ લાડણુ વહુ કામળ મોઠે
રાયવર વેલેરો આવ
સુંદર વર વેલેરો આવ
તારાં ઘડીયાં લગ્ન રાયવર વહી જશે !

એમ કન્યાએ પોતે જ પોતાના સુંદર વરને જોલા જોલા ઝટ આવવા માટે ઘડીએ ઘડીએ કાગળો મોકલ્યા. વરે પણ વિનોદ કરીને સામા

હું તો કચરાનો ઘોરીએ નાહ પરણું
ઘડીએક જોલો પરણીશ
બ ઘડીએક મોડો પરણીશ
હમણાં હમણાં ત્રાંખાની ઘોરી નીપજે !

અથવા તો

એતર વેશાખના તડકા રે પરશે
ઘોરી બળદના પગ રે તળવાશે
ગોરા જાનૈયા રજે લાશશે
ગોરી જાનરીઓ સામળી થાશે
ભાઈ રે ...ભાઈન કુલડાં કરમાશે

એવા ઉર્મિભર્યા કતરો પાડ્યા. પંદર દિવસ સુધી પરોડે પરોડે મીઠા મંગલ પ્રભાતીયાં સાંભળતો, કાગળાંદરમાં સુમિષ્ટ સ્વપ્નાં જોતો, હેમ-વરણી પીડીનાં મર્દન લેતો, મેઘવરણા વાધા પહેરી કેસરભીનાં છાંદણાં વડે શોભતો, ઘોડીને પાગડે પગ દઇ કન્યાને નોતરે જવા નીકળતો પુરુષ

કીચે ગામ ગળ્યાં રે નિશાન
કીચા ગામને પાદર મોરી રાજવણુ
તંબુ તાણીયા રે !

એવા ડેરા તંબુ નાંખીને સાસરવાસી ગામને પાદર મુકામ કરે છે. લેલર માંડવેથી 'ચોળ ચુંદડી'માં સજ્જ થયેલી વધુ જોઇ રહી છે કે

આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ
પૂનમ કેરો ચંદ
દીવા કેરી જ્યોત
વીવા કેરી વરધ
હૈ વર આવ્યે અંજવાળાં રે

એવાં અંજવાળાં પાથરતો પોતાની જીવન-પૂર્ણિમાના ચંદ્ર શો, જીવન-દીપની જ્યોત શો વર આવે છે. એટલેથી સંતોષ ન પામતાં

ઉંચા ઉંચા મોઢાં મારે ઘર રે વીવાતા
એથી ઉંચેરા ગઢના કાંગરા રે
કાંગરે ચડીને યેની ...ખા ભેરે
કેલેકે આવે વરરાજ્યા રે

કાંગરે ચડીને નિહાળે છે: દાદાજીની મેડીએ, કાકાની મેડીએ, નિકટ ને
નિકટ આવતી આવતી નિહાળે છે: અન્ય સગાં સંસારી આંખે વરરાજ્યા,
વર રૂપલા, વર લાડકા, વર હોંસીલા, વગરે કહી વખાણે છે, પાણુ પોતે તો

“ અમે જોયા ચતૂર સુભાષ
છત્રીસ વાળં વાગીયાં ”

એમ વરની ચાતુરી પર જ નજર ફેરવે છે. વરરાજ પાણ

સીતાને તોરણ રામ પધાર્યા
લેજે પનોતી પેલું પાંખણું

એ રામસીતાના મનોબાવથી રંગાતો પોંખાવા આવે છે. અને

ઢોલ ઢમક્યાં ને વરવહુના હાથ મળ્યા
જાણે ઇસવર પારવતીના સાથ મળ્યા

જગત્પિતા ને જગદમ્બાની જોડલીનું સ્મરણ કરાવતો એ હરત-મિલાપ:
આવતી કાલે માવતરથી વિખૂટાં પડવાનું છે એ વાતના અકસોસમાં પુત્રીની

અમે રે લીલા વનની ચરકલડી
ઉડી જાશું પરદેશ જો !

આજ રે દાદાજીના દેશમાં
કાલે જાશું પરદેશ જો !

એક તો પાન દાદા તોડીયું
દાદા નો દેજો ગાળ જો !

એવી આશિયાણી, દયામગ્ની મનોદશા: પિતા પાસે પહેરામગ્ની માગતી
પુત્રીનું

સંપત હોય તો દેજો દાદા મોરા
હાથ જોડી ઉભા રેજો !

હાથ જોડી ઉભા રેજે દાદા મોરા
જીભડીયે જશ લેજે !

એવું રૂઢનભીનું કથન : ધૂંધટની અંદર છાના વિલાપ કરતી પ્રિયાને.

આછેરું કં ફૂડું ઘોળ્યે રે લાડી
આછેરી પોળ્ય કઢાણું !

તારા બાપનાં જૂંપરા મેદય રે લાડી
દાદાજીના મેલ દેખાડું !

એવાં સ્વામી તરફથી અપાતાં પ્રલોભનો : અથવા એથી પાણુ અધિક

મેં તો કુંગર કોરીને ઘર કર્યાં રે
મેં તો કાચનાં જડિયાં કમાડ રે હો લાડી !
હજી રે સમજ મારી કાચલડી.

એવાં, આ વિવાહ પરત્વેનાં પોતાનાં વસમાં વીતકોનો ચિતાર દેતાં
મર્મગામી આશ્વાસન : તે પછી વિદાય થતી પુત્રીને સ્વજનો તરફથી

ડેલી વળામજી મારા દાદાજી, દીકરા ડાયલાં થાજે !
હેડે તે જડજે સોના સાંકળા, મનડાં વાળીને રેજે !
સસરાનો સરડક ધુમડો, સાસુને પાયે તે પડજે !
જેઠ દેખી ઝીણું બોલજે, જેઠાણી વાદ ન વદજે !
નાનો દેરીડો તે લાડકો, એનાં હસ્યાં રે ખમજે !
નાની નજીદ જશો સાસરે, એનાં માથડાં ગૂંથજે !
માથાં ગૂંથીને લેજે મીઠડાં, બેનને સાસરે વળાવજે !

એવી કરુણાર્દ્ર શીખામણો : એવી શીખામણો પામીને વધુ પતિને
ઘેર પહોંચી. પીયરના વિરહની વેદના રામી ગઈ. દંપતિ-જીવનના પ્રથમ
પૂર્ણાદ્યની પહેલી રાત્રિયે

હા હાં રે હમલી, લોલી ઝાંડીનો ઝમરખ દીવડો

એવો ઝમરખ દીવડો લઈને નવવધુ રૂમજીમતાં મેડીએ ચડ્યાં. પ્રથમ
પૂછાય છે કે

વગર તેડયાં ગોરી શીઠ આભ્યાં !

હલ હલ શૃંગાર-નીતરતો ઉત્તર મળે છે : નિર્મલ શૃંગારની લહરીઓ વાય છે :

**પાતાળયા પખ ચાંપવા આવ્યાં !
આછી પછેડી ઓઢવા આવ્યાં !**

પ્રિયતમના સ્નેહની એવી આછી પછેડી ઓઢી લઇ, સુખનિદ્રામાં પોટેલી કુલવધુએ ગહન મીઠાં સ્વપ્ના દીઠાં, સ્વામીએ એ સમસ્યાભર્યા સ્વપ્નાનાં સુંદર અર્થો ખેસાડ્યા : કુલવધુએ પોતાના એવા ચતુર સુખજી સ્વામીની શરણાગતિ પુકારી :

**હું તો મારગડાની ભૂલી રાજ બંદલા !
મને મારગડો દેખાડો રાજ બંદલા !**

એક વાર એ મારગડો-એ કર્તવ્યને પંથ ભૂલાયો પણ ખતાવવામાં આવ્યો :

**શ્રી પરભાતને પો'ર, કૌશલ્યાએ દાતજી માગીયાં
માગ્યાં વાર બે વાર, સીતાજીએ શખદ ન સાંભળ્યો**

મોહવશ મનોદશામાં અન્યમનસ્ક બનેલી વડુવાડ્યે એ માગણી ન સાંભળી. ચિત્ત કેવળ ઉપભોગની લહેરમાં ડોલતું હશે ! કર્તવ્ય ચૂકાયું. ને સ્વામીદેવે એ 'મારગડાની ભૂલી' સ્ત્રીને માર્ગ દેખાડ્યો :

**મારા નાનેરા લખમજી વીર, ગંગાને કાંઠે ઘર કરો !
ત્યાં કાંઈ ર.ખોને સીતાજી નાર, માતા-વચન શીઃ લોપીયું !**

એ નિષ્કૂર કર્તવ્ય કરતાં પણ પોતાની અનન્ય પ્રીતિનું કંઈલાદું વચન :
ગોરી તમે મારા હૈયાનો હાર, માતા-વચન કેમ લોપીયું !

* * * *

રાખીશ રાખીશ મારા છ માસ, છઠ્ઠે માસે તે તેડાં મોકલું

એમ સહદુખી બનીને સખ દેવાની, સીતાપતિનું સ્મરણ કરાવતી કર્તવ્ય-ભાવના પ્રગટ થાય છે. અને આખરે લઃન-જીવનનું એક ફળ પોતાના ઉદરમાં ધારણ કરીને પીયર પળતી પત્નીનું છેલ્લું દરય : જાણે માવતરની કુંજની કોયલ આવી :

**કાળી શી કોયલ શખદે સોહામણી
આવે રે કોયલ આપણા દેશમાં**

એવી સોહામણી કોયલને સખીઓએ સમસ્યાયુક્ત પ્રશ્ન પૂછ્યો :

કેમ કરી કોયલ એ વન વાર્તામાં ?
કેમ કરી સૂડો રાણો રીઝવ્યો !

કિતરે પાણી મોઢમ જ મળ્યો :

આંખા આંખોએ એ વન વાર્તામાં
ટોકલે સૂડો રાણો રીઝવ્યો !

પછી રૂપ છૂટાયું :

કેમ કરી બેનીખા એ ઘર વાર્તામાં ?
કેમ કરી નાહોલિયો રીઝવ્યો !

અને લગ્ન-જીવનની લોક-કલ્પેલી મનોરથસિદ્ધિ દાખવતે! જવાબ
નીકળ્યો કે

દીકરા દીકરીએ એ ઘર વાર્તામાં
નેણુલે નાહોલિયો રીઝવ્યો

સંતતિ-જનન અને નયનનીતરની પ્રીતિ : એ બે જીવન-સાંકલ્યનાં
અંગો : અથવા

ઓરડા ઓસરિયે એ ઘર વાર્તામાં
છાંદે નાહોલિયો રીઝવ્યો !

પરજીતર તો જનનને કાળે : જગત્પિતા સમીપની એ લોક-કલ્પેલી
અમૂલ્ય ભેટ : સૃજનના મહિમાનું એ સાથકપાણું : લગ્નના આશયની
એ અસલ મનાયલી પૂર્ણાહુતિ : આજે અલગત એ ભાવના આદર્શરૂપ
થઈ લેખાય. કેમકે યુગપલટો એ માગી રહ્યો છે.

એક જ યુગલની જીવન-યાત્રાનું જાણે જ્ઞાન કહેતી કહેતી કવિતા
આટલી આટલી બુધ્ધિઓ આજગાવતી આપણને આંહી સુધી લઈ આવે
છે. લગ્ન-ગીતોની એ સંકલના-બદ્ધ થોજના આ પુસ્તકમાં સંપાદકની
ચેતાની જ જવાબદારી પર ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. લોકચોરણે નક્કી
થયેલ રનેહ-લગ્નનો સળંગ ઇતિહાસ એમાં પ્રતિબિંબિત થયેલો બેઠ રાકારો.

લોકગીતની વાસ્તવિકતા

આણું ભાવના-લગ્ન લોક-જીવનમાં ક્યાંયે કદિ એ પ્રવર્તતું હતું ખરું ? કે કેવળ કાવ્યમાં જ એનાં ભક્ષકભર્યા ચિત્રો ખડાં કરી, લોક સમૂદાય પોતાના ઉદ્દેશો અસંતોષભર્યા જીવનમાં એક નતની ઉણપ હતી તેને પૂરી લેતો ? લોક-જીવનમાં શું હતું કે શું નહોતું તે પ્રશ્ન આપણે સમાજ-શાસ્ત્ર અને સમાજ-ઇતિહાસના અભ્યાસીને માટે જ રાખી મૂકીએ. અમુક યુગના પ્રભુજીવનનો ઇતિહાસ-ઉકેલેવા માટે તે સમયે સૃજનશીલ સાહિત્ય સાક્ષી રૂપે વપરાય છે તેટલું આપણે બાળીએ છીએ. એ સાહિત્યને સામાજિક જીવનનું પ્રતિબિંબ લેખવાનો સીરસ્તો લાંબા સમયથી ચાલ્યો આવે છે. અને આપણે અટલું ઉમેરી પણ શકીએ કે અન્ય સાહિત્ય તો સમાજનું ચિત્ર ઝીલે વા ન ઝીલે, ચિત્ર ઝીલવાની મુખ્ય દષ્ટિ એ સાહિત્યના સર્જકની હોતી નથી-એ પોતાની એકલાની, અથવા અમુક ટુંકા સમૂદાયની જ જીવન-કથા વા કલ્પના હોય શકે, પરંતુ લોક-સાહિત્ય તો એના સ્વભાવે ને લક્ષણે કરીને સર્વે દેશોમાં સમાજ-જીવનના જ સૂરો કાઢતું-એનાં જ ચિત્રો ખેંચતું મનાયું છે. કોઇ ગાઇન કલ્પના શક્તિ નહિ, કોઇ સાચા કે મિથ્યા કાવ્યપુજમાંથી આનંદ લઇ લેવાની એકાગ્રી રસાવૃત્તિ જ નહિ, પણ સમાજ-જીવનની ઉર્મિજનક વાસ્તવિકતા જ આ લોકસાહિત્યની પ્રથમ પ્રેરક હોય છે. એટલે જેમ સાસુ-વડુ કે સ્ત્રી-પુરૂષની કડળાજનક ક્લહ-કટનાચ્છા આલેખતાં ગીતો પરથી આપણે તે યુગના શૂલ-કલેશનાં અનુમાનો પર જઇએ છીએ, તેમ ન્યાયને ખાતર અપણે આ ‘લગ્ન-ગીતો’ જેવા સંસ્કારી સાહિત્યની પાછળ પણ કોઇક એવી રમ્ય વાસ્તવિકતા ઉભી હોવાનું કમુલ રાખવું ઘટે છે. એ ન્યાયત્વલા અપણે એવી માન્યતા પર દોરે છે કે લોકદષ્ટિમાં કોઇ સાચેસાચ અનેલા ભાવના-લગ્નની જ આ ગીતોમાં તસ્વીર પાડવામાં આવી છે, ને એ સાહિત્ય કેવળ કોઇ કલ્પનાવિહારી કવિનું નીપજવેલું અવાસ્તવિક ચિત્રપટ નથી.

સ્નેહલગ્નની સંભાવના

પરંતુ તે તો આપણે સમાજ-ઇતિહાસના પ્રદેશને સોંપીએ. ધણીભર માની લઇએ કે લોક-જીવનમાં આવા ઉન્નત બનાવો બનવા અસંભવિત છે ! વર-કન્યાની સ્વતંત્ર પદ્ધતિની તે વાત જ ત્યાં શી-હોઇ શકે ? લોકકે માકડું બેઠી દેનારાં માખાપો તે વળી પોતાનાં સંતાનોની સ્વયંવર-પ્રથામાં પોતાની સંમતિ જ શી રીતે નોંધાવે ? કન્યા પોતાના આપને સલાહ આપે, પોતાના સ્વામીને પરણવા આવવાની કંકાત્રી લખે, એ તે શું સંભવની વાતો છે ? સ્નેહલગ્નના છેલ્લામાં છેલ્લા શોધાયલા નવા યુગના આદર્શો

તો પશ્ચિમમાંથી આવેલા છે. અથવા એ લક્ષ્મણના તો કવિ નહાનાલાલને ખાતે જમા થવી જોઈએ, તેને બદલે તમે શું આ ચરા એ અધિકારમય મધ્યયુગનાં અરબૂત માનવીઓને અર્પણ કરતાં શરમાતા નથી? આ ટાય-લાંમાંથી આવી સત્ય ઘટનાઓ ઉકેલવા જતાં શું તમે તમારી નરી પુરાણપ્રિય ઘેલછાનું જ પ્રદર્શન કરતા નથી? વગેરે મેણાંના હુમલા લાવનારાઓની સામે વાદમાં ન ઉતરતાં એ પ્રશ્ન એના ખાસ અભ્યાસીઓને સોંપીએ.

સાચો સંકેત

છતાં એક વાત તો ઉભી જ રહે છે: પ્રશ્ન ઉઠે છે કે તો પછી શા હેતુથી આવાં રનેહલક્ષ્મણનાં પ્રબલ આંદોલનો જગાવનારાં ગીતો રચવામાં આવ્યાં? રચ્યા પછી પણ એને એક સાહિત્ય-ભેટ તરીકે, કોઇ થોડા ઘણા રસિકજનોના રસ-ડોલનને કાળે અલાયદાં રાખી મૂકવાને બદલે પ્રત્યેક વર્ષે કે છ માસે, રાચથી રંક સુધી પ્રત્યેક કુટુંબના લક્ષ વખતે, ગાઇ શકે તેવી પ્રત્યેક સ્ત્રીના કંઠે, બરાબર કોઇ હેતુપૂર્વકની યોજના હોય એવે સ્વરૂપે શા માટે આ આખા ગીત-સાહિત્યને પ્રવાહી બનાવી બહેલું મંદી દેવામાં આવ્યું? શા માટે એ પરમાણુઓને આવી ચીરંજીવ પાંગો આપી નદાનાં મોટાં પ્રત્યેક બહેનોને અંતરેથી એના પડઘા જગાવવાની પ્રથા પડી? એ પ્રથા પાછળ કોઇ ગંભીર સંકેત તો હશે ખરો ને? હોવો જ જોઈએ: કાં તો

૧. ગીતોમાં મૂકાયેલી ભાવના પોતે જ લગ્નનો આદર્શ હોય. અંટલા માટે લક્ષ્મણે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ ચાહે તેવી ચાલતી હોય, છતાં ગવાય તો આદર્શોની જ ગાથા : એટલે કે તે સમુદાય આવા મર્યાદામય રનેહ-લક્ષ્મણે આદર્શ રૂપે પૂજતો આરાધક હતો. અથવા તો

૨. માનસશાસ્ત્રની કોઇ મજબૂત વ્યવહારદષ્ટિ આ ગીતોની સાચવાળ પાછળ ઉભી હતી: કેવી રીતે? એ રીતે કે પરણનાર સ્ત્રી પુરૂષને, પરણતા પરણતાં એ પંદર વીસ દિવસો દરમિયાન, રનેહલક્ષ્મણની, સંવનનની, કંડણા-દ્રંતાની, કુટુંબ-ઝણુની, વાતસલ્યની-એવી એવી જેટલી બની શકે તોટલી ભૂમિકામાંથી માનસિક રીતે પસાર કરાવી જવાં જોઈએ, કે જેને પરિણામે વાસ્તવિક રીતે તો પોતાની સંમતિ વિના કેવળ વડીલોના નિર્ણયને આધીન બનીને જ જોડાતાં છતાં, એ યુગલ એ પંદર વીસ દિવસની લક્ષ-સુષ્ટિમાંથી મીઠા શ્વાસોચ્છવાસ લઇને મનોરાજ્યની અંદર તો એ ગીતોની જ ઉન્મુક્ત ઉર્મિઓનો અનુભવ કરી કાઢે, અને પરસ્પર મોહિત બનીને જ મુક્ત મને પરણતાં હોય તેઓ આંતરિક મીઠો ઉમળકો માણી શકે. પરિણામે શું ફાયદો મળે? મનનાં સંકેત, અન્યોન્ય અજાણપણાના ઉચાટ, સામસામા અણગમના સંશયો, પારકાના નિર્ણયનું દબાણ, ઇત્યાદિ બોલ અંતઃકરણ પરથી સરી પડે, કાબ્યદેવી જાણે કોઇ જીવંત પ્રેમસખીનો પાઠ ભજવતી

પરસ્પર બે અન્નદ્યાં હૈયાનો મેળાપ કરાવે, નેત્રોમાં અમૃત આંજે, હૃદયમાં મોહિની છોટે, શેમશેરમાં પ્રીતિનો આવેશ પ્રજળાવે, ને છતાં મરન્નદ, મંગલતા, વિશુદ્ધિ, દેવસાક્ષી, ધર્મ વગેરે ન ચૂકવા દે; દિવસ રાત્રિનું નિઃશબ્દ સુંદર સંમિલન નીપજવે. એવો કંઈક હેતુ હશે ?

કરમાતી વાડી

અને એમ શા માટે ન હોય ? ઘણા સમય સુધી એ ફળીભૂત પણ થયો હશે. લોકસાહિત્યનાં અન્ય બધા છોડવા કરતાં આ લગ્ન-ગીત રૂપી આસોપાલવનાં મૂળ ઢાંઢાં, સડુથી ઢાંઢાં શેપાયાં હશે. નહિ તો આજસુધી પણ એ વૃક્ષને પોતાનાં ડાળ-પાંદડાં સમેત આજના યુગની ખારી બનેલી ભૂમિમાં ખડું રહેલું આપણે ન જોવા પામત.

ખેશક આજે એ વૃક્ષને નવો ફાલ આવતો બંધ થયો છે. નવી ટશરો કુટતી નથી. રાત્રી ફૂગી ફૂંપજો ખેસતી નથી. એ આંખે તાજ મહોર નીકળતા નથી. અને જૂનાં જે ડાળ પાંદડાં છે તે પણ કરમાઈને ચૂકવા લાગ્યાં છે. એની લીલુડી મીડપ જતી રહી છે. આજે તો કેવળ રૂઢીની ઝડ પેસવાને કારણે એ જૂનાં ગીતો દિવસ રાત આરડી આરડીને કોકિલકંડી સ્ત્રીઓ પોતાનાં ગળાંને સોજા ચડાવે છે. જૂના લગ્નની બધી રીતિઓ ને વિધિઓ જેમ જટિલ જણાય છે, જૂનાં લુગડાંના ઢગલા ને અલંકારોના થથેરા જેમ બોળરૂપ બની ગયાં છે, જૂના સ્નેહ-મમતા જેમ આજે શિષ્ટાચાર અને દંભમાં પરિણમ્યાં છે, તેમ આ ગીતોની એકવાર મંદ મધુર મહેકતી ફુલ-વાડી પણ આજે ઉજ્જડ વેરાનની અવસ્થાએ ઉતરી ગઈ છે. ગાનારાં એક જ સામઠાં ગળાં ભરડીને ગાય છે, એક ગાય ને અન્ય સડુ ઝીલે તે પદ્ધતિમાંથી મળતી વિશ્રાંતિ અને એમાં સ્વયંભૂ ઉર્દ્ધવતી ઉર્મિને આ લગ્નગીતો ગાવાની પ્રથામાં અવકાશ નથી. એના અર્થો સમજવાની તો શું પણ સ્પષ્ટપણે શુદ્ધ અશુદ્ધ શબ્દ-રચના તપાસવાની પણ કોઈને ખેવના નથી. પુરૂષો તો પ્રકૃતિથી જ સ્ત્રીઓના સાહિત્ય તરફ બેદરકાર રહ્યા, એટલે તેઓ ભાગ્યે જ એ ગીતો મર્મ તપાસવા થંભ્યા છે. પુરૂષોને મન કેવળ એક જ ભ્રમણા પેસી ગઈ છે કે આ વેવલી સ્ત્રીઓ ભેગી મળી કેવળ વડી પાપડનાં ટાયલાં જોડકણાં, અથવા તો મશ્કરીનાં ખેમરન્નદ ફટાણાં જ ગાય છે !

ફટાણાં

નિર્મળાં મીઠાં નીરની એક નદી અનેક ગામોને પાદરથી ચાલી બચ છે. પણ બધાં ગામનાં ગામલોકો એકસમાન રસવૃત્તિનાં નથી હોતાં. કોઈએ એ પ્રવાહને કાંઈ આંખાવાડિયાં ને ફુલવાડીઓ ઉઝેર્યાં, તો કોઈએ એના

પટની અંદર ચીલણાંના વાડા ઉગાડી પાણીને રૂંધી રાખ્યું. કોઇએ રૂંધાળા ઘાટ આરા ચણાવી એની પાળે દેવાલયો આંધ્યાં, તો કોઇ માછીમારોના ગામડાએ પાણી ગંધવી માયું. કોઇએ પ્રભાતની પૂજનાં પુણ્યો અથવા ધીના દીવા એ પ્રવાહમાં તરતાં મેલ્યાં, તો કોઇએ પોતાની ગંદકીની ગટરો જ એમાં ઢલવી દીધી.

લોક ગીતોની—લોક સાહિત્યની પણ આવી એક સરિતા જ વહે છે. લોક કાવ્યો રચવાનું કે લોકવાર્તા યોજવાનું સંસ્કાર-ઝરાણું અસલથી નૂદા નૂદા યુગો વાટે નૂદી નૂદી જનતાનાં જીવન સોંસરણું થઇને ચાલ્યું જાય છે. કોઇ એકાદ વ્યક્તિ, એકાદ સમુદાય, કે એકાદ સમયનાં રચેલાં એ ગીત વાતો નથી. કાવ્ય રચનાની તાકાત અને વૃત્તિ અલગત સડુ સમુદાયોમાં હતી. કાવ્યોભિને ભજૂત કરનારા અવસરો પણ સડુને માટે ચાલ્યા આવતા. પછી તો એ અવસર મળતાં જો સમુદાયની જેવી અભિરૂચિ હતી તેવી કાવ્યરચના એણે નીપજવી કાઢીને પરંપરાની ગીત સરિતામાં બહેતી મૂકી દીધી. એટલે રસવૃત્તિ લીન થતી ગઈ હતી તેમ તેમ પરિણાસ પણ ઉતરતો ગયો હતો. એમાંથી પ્રથમ જરા ભુદ્ધિશાળી કે મામિક વિનોદગીતો જનમયાં હતો. પછી વળી વધુ સ્થૂળ, આજો મામિક ને કુરચિનય હાસ્યરસ પેદા થયો હતો. અને પછી છેક જ અધમતામાં અને અશ્લિલતામાં એ પરિણમ્યો હતો. પરિણાસ, નર્મ રસ, મામિકતા, વિનોદપ્રિયતા, એ બધાં તો બેસક જનસ્વભાવનાં જ આંગા છે. સાહિત્યમાં એ પ્રકૃતિનો મહાન ફાળો છે. એ વગર સાહિત્ય એકપક્ષી અને અને ફીકડું જ થઈ પડે છે. અને લોક-પ્રકૃતિનું નિખાલસ પ્રતિબિંબ હોવાથી એ પરિણાસ ગીતોમાં ઉતર્યા વગર રહી જ ન શકે. એટલે પ્રથમ તો એમાં અત્યંત નિર્દોષ નિર્મળ નર્મરસ જ ઝલક્યો હતો. દાખલા તરિકે,

પેલા પીડી ચડશે રે જીયાવરને
ઉતરતી ચડશે રે ઓલી છાડીને

અથવા બનેલી કે વેવાઇનો વિનોદ કરવાની આપણી કુદરતી વૃત્તિ પ્રમાણે.

વચ્ચે રે રાંદે બેનડ બાઈનો વેલ્યું
કે માફા જળકે મરાડ તણા.

વાંસે રે મારે બટ્ટા પૂરબીયા
કે કમર બાઈને ખ સડ ખ ખડે

એ મુજબ, લાન પર આવેલ બહેનના પતિનું દીખળ કરવાની સહજ વૃત્તિ જરા વધુ ધાટા રંગો પૂરીને એક ચિત્ર જન્માવે છે:-

આલા લીલૂડ વાંસ વઢાવો રે
તેની નાની શી ટોપલી ગૂંથાવો રે
ટોપલી આપો બેનીબા વર હાથ રે
ગાલો વેચી સાટીને ઘેર આવ્યો રે
ઓરડે ઉભાં બેનીબા લેખાં લે છે રે
તમારા દાદાને ઘેર હતા વીવા રે
અરધી રાતનાં દળણાં દળાવ્યાં રે
પાછલી રાતનાં પાણીડાં ભરાવ્યાં રે
સુરજ ઉગ્યે દાતણ! નખાવ્યાં રે
પો'ર દિ અડ્યો ને છોડ્યાં પખળાવ્યાં રે
અમને આવડલો વાર ત્યાં લાગો રે !

આટલે સુધી તો વિનોદ જડો છતાં નિર્દોષ છે. પ્રકૃતિગત છે. જીવનમાં એ જ વસ્તુ નૂદે નૂદે સ્વરૂપે સર્વત્ર દર્શન દે છે. પરંતુ તેથી આગળ ચાલતાં જે દુર્ગંધ મારતો પ્રદેશ આવે છે, તે ફટાણાંનો પ્રદેશ. એમાં કુસંસ્કાર છે, મર્મ નથી:

તારી તે માની લાડડી
તારાં ભૂંણુલાં ઉતારે છે કોણ રે
ઉડણુ ભુંડણુ ભૂંકતી
જાણી શેઠાની શિયાળ રે

અથવા એથી વધુ કુરચિમય

લાડી લારો જમે રે કંસાર, લાડીની માડી ટળવળે રે
દીકરી મને આંગળા ચટાડ, કંસાર કેવો ગળ્યો લાગે રે
માડી તું તો પરણી છો કે નાહ, કંસાર નવ સાંભરે

આવી હીન રચિતું મોજાં સર્વત્ર આ યુ' દરો. સૂરતી ગીતામાં પણ

વેવાણુ ઉતરની તું હેડી રે, તારા પેટે પડી છે બેટી રે
તારા ચૂલા પછાડી ગારો રે, તને દીકરી જણ્યાનો વારો રે
તું તો દીકરી જણી જણી થાકી રે, આંખાની કેરી પેડે પાકી રે

એટલું જ ખસ નથી. કન્યાની વિદાય જેવા મર્મવિધક પ્રસંગે એ આવાં ફટાણું ગવાય તો તો એ બહુ ધાતકી કહેવાય:

તારાં હીંગલાં પોતીયાં લેને લાડી ચાલ હવે વહેલા
મારું સાજન ખોટી થાય રે લાડી ચાલ હવે વહેલી
તારો ભાઈ ભડીયારો રે લાડી ચાલ હવે વહેલી
તારી બેન ચેજી રે લાડી ચાલ હવે વહેલી
તારી માગી માછેજી રે લાડી ચાલ હવે વહેલી
તારી કાકી કોલજી રે લાડી ચાલ હવે વહેલી

આવાં ફટાણાં ન્યારે ગામડાંમાં લગ્ન વખતે માંડવાની નીચે જ સામસામાં રહીને બંને પક્ષની સ્ત્રીઓ ગાય છે, ત્યારે એ સામસામી ગાળાગાળી અને વઢવાડતું જ સ્વરૂપ ધરે છે. અનેક કુરૂદી માંહેલી એ એક કુરૂદી છે. એ ક્યારે પેસી ગઇ તે શોધવું સહેલ નથી. રસ સાહિત્યમાં એને સ્થાન નથી. સંગ્રહ તરીકે જે પુસ્તક તૈયાર થતું હોય, તેમાં તો સર્વદેશીયતાની દૃષ્ટિએ આવાં ફટાણાં પણ સંધરી લેવાં જ બેઠાં. પરંતુ ‘ચુંદડી’ સંગ્રહ નથી, કેવળ સુપુષ્પોનો સંચય છે. તેથી ફટાણાંને ખાતલ રાખવામાં આવ્યાં છે. અને લગ્ન-ગીત એટલે ફટાણાં, એ માન્યતા અજ્ઞાન પર જ ચલાયેલી છે. એ ભ્રમણા દૂર થવી ધટે છે.

લગ્નગીતોનું સંગીત

વનવાસી પશુ પક્ષીઓના અને વનરપતિના દેહ ઉપર જેમ રંગોની વિલક્ષણ ભુલભુલામણી છે, કયો રંગ પ્રધાનપણે છે એટલું જ જેમ એ વિષયમાં બોલી શકાય છે, તેમ આ લગ્નગીતોમાં પણ જાણી રાગોની કોઇ સ્વયંબૂ મિલાવટ છે. તેમાં પ્રધાન સૂરો સારંગના છે. અને સૂરોના શાસ્ત્રજ્ઞના સમજાવે છે કે સારંગ એટલે ઉષ્માનો સૂર : એ ગરમી પ્રગટાવે છે, હુંક્ર આપે છે, ચેતનાનું પ્રેરણ કરે છે. સારંગ રાગની આ શાસ્ત્રભાષી પ્રકૃતિ : સાચી વાત : લગ્નગીતોમાં એ રાગનું પ્રધાન પદ સાર્થક છે. જીવનની ગુપ્તતમ ઉષ્મા બંને પરણનારાં યુવાન-યુવતીના પ્રાણમાં અમૃત કરવી એ મુખ્ય ઉદ્દેશ જેમ ગીતના શબ્દોનો છે, તેમ રાગનો પણ હોવો જ બેઠાં. અને સારંગ તો બંને જાતની આંતરિક ઉષ્મા જગાડે છે : આનંદની ને શોકની. બાણકારો કહે છે કે મારવાડીઓનાં મૃત્યુ પરના વિલાપોમાં પણ સારંગના જ સૂરો ભરેલા છે. એનો અર્થ એ કે સારંગ કાંઈ છટેલો, માટેલો રાગ નથી, એ તો ગંભીર ભાવોથી ભરેલી ઉષ્માનો આપનાર છે. એ હર્ષ શોકના મિશ્ર આવેશ સૃજનાર સારંગનું

સમગ્રગીતોમાં અત્યંત ઉચિત સ્થાન છે. એ ઉર્મિઓને બહેકાવતો નથી, તેમ ખુઝાવી પણ દેતો નથી. એ તો ધીરી ધીરી, કંઠજાભરી ગંભીરતાભરી ઉભા સીંચે છે. સોરઠી લોક—જીવનમાં શાસ્ત્રીય સંગીત—પદ્ધતિનો પ્રચાર કયાંયે હતો એણે દેખાતું નથી. તેમ આ ગીતો કોઇ ગવૈયાએ આપેલા સૂરો પરથી જ રચાયાં હોવાની કશી સાબીતી નથી. એટલે ગીતો ને ગીતોના રાગો પણ ને સ્વયંભૂ જનમ્યા હોય તો તો સારંગનો આવિ-ર્ભાવ કેવળ સ્ફુરણાગત જ હોવો જોઈએ. લોકના ગળામાંથી નહિ પણ પ્રાણમાંથી જ સારંગ આપોઆપ બહાર નીકળ્યો હશે. એ વાત પણ સ્વયંસ્ફુરિત સંગીતના આખા વિષય પર કોઇ સંગીતકારને આકર્ષી જનારી થઇ પડે ! લોક—સંગીતની ઉંડી કંદરાઓમાં ઉતરી શકેલા કોઇ ભાઇ ગોર્વીદરાવ ગવૈયા જેવા જ્ઞાની પુરુષની સહાયથી એ વિષયનું પણ એકાદ પુસ્તક લખવાની ઘડી આવી પહોંચી છે.

ગાવાની શૈલી

સૂરો એક જ સરખા છે. ગીતો પણ લગભગ ઘણી ખરી કોમો માટે સર્વસામાન્ય જ છે. બેશક કોમે કોમ પરત્વે કાંઈક પાઠાન્તરો થતાં હશે. કોમોની ખાસ પ્રકૃતિ પણ કાંઈક નિશાનીઓ મૂકી હશે : દાખલા તરીકે :

**લાંબી તે લાંબી સરવરિયાની પાળ
આ હે એ રે પાળે રે મોતી નીપળે !**

**મોતી તે લાઘુ' ...લાઈ વર હાથ.
આ હે ઘેરે આવીને ઝગડો માંડિયો.**

એ ગીતમાં કોઇ મોતી વીણનાર—એટલે કે વૈશ્ય પ્રકૃતિના પુરુષની છબી આવી. એટલે એ વાલ્મીક્યપ્રમાન કોમમાં ગવાતી પંક્તિઓ દિસે છે, હવે એ જ ગીતનું પાઠાન્તર :

**લીલુડી ઘોડી પાતાળેયો અસવાર
આ હે આદ રતનનો વીરને આબખો.
ઘોડી તે બાંધી આંબલિયાની ડાળ
આ હે આબખડો વળગાડ્યો આંબા ડાળખી.**

તે પછી તો બન્ને ગીતોમાં

**દાદા તે મોરા મૂળને પરણાવ
આ હે મૂળને પરણ્યાની દાદા હોંશ ઘણી**

એજ પંક્તિ આવે છે. આપણે બેઠે રામજી શકીએ છીએ. બીજામાં રાજપૂતીનો ભાવ પ્રદીપ્ત થાય છે.

એજ રીતે જે જે ગીતોમાં ધાર્મિકતા, પવિત્રતા, દેવોનું આવાહન, વગેરે આવે તે ગીતોની પ્રથમ ઉત્પત્તિ પ્રાચીન જેવી ભૂતિમાં જ થયેલી માની શકાય. વધુ પ્રમાણમાં એ ગીતો ત્યાં જ ગવાય. વૈશ્ય ભૂતિઓને હીરા, મોતી, સોના રૂપા, વગેરેના ભાનો વધુ સ્પર્શે. અને ક્ષત્રિયોને ?

તરવાર સરખી ઉઝળી રે ઢોલા !
તરવાર ભેટયમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને,
એવી રે હોય તો પરણુજે રે ઢોલા !
નીકર સારેરી પરણાતું રે વાલીડા વીરને !

*

*

*

તજ સરીખી તીખી રે ઢોલા !
તજ તે મુખમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને !
એવી રે હોય તો પરણુજે રે ઢોલા !
નાકર સારેરી પરણાતું રે વાલીડા વીરને !

આ રાજપૂત ગીત : એ ચોતાની કન્યામાં તલવારની તેજસ્વિતા, વટની તજ સરખી તીખાસ, વગેરેની અપેક્ષા રાખે છે. અથવા રાજપૂતીની બીજી પણ કેટલીક છાપો પડેલી જુઓ :

માલજી ગૂંથે જાવંતરીનાં કુલ રે
માળીડો ગૂંથે વીંઝણો રે

x

x

x

ઠાકોર પોઢયા પીટળીયે પલંગ રે
વહુ .. બા ઢોળે વીંઝણો રે

અથવા

કીયે ગામ ગડયાંરે નિશાન
કીયા ગામને પાદર મોરી રાજવજી !
તંબુ તાણીયા રે

આ બધી રાજપૂત-ભાવોની સરખામી વહે છે. જેમ શબ્દોમાં એ અતિગત સંસ્કારો, તેમજ સ્વરોમાં: એટલે કે ગાવાની રીતોમાં. પ્રાચીન વૈશ્યની સ્ત્રીઓને ગાતાં સાંભળો, તે સાદા સીધા, કાંઈ ખાસ ઉર્મિ ન જગાડનારા સૂરો કાને પડશે. કાળબળો ગાતી હોય ત્યારે એમના વ્યવસાયની, રીતભાતોની ને સંસ્કારોની સ્વચ્છતા, કાંઈક મારવાડી ગાણોને સ્મરાવે તેવા ત્વરિત આરોહ અવરોહમાં અને સાંકડા પહોળા ઉચ્ચારોની ધમધમતી ઉતાવળમાં પ્રગટ થાય છે. પરંતુ હવે સંભારો : કાંઈ વેલડામાં એટલી પાંચ કાઠીઆળીઓને, આરળીઓને અથવા ખવાસળોને ગાતી સંભારો : ધીરે-ધીરે સંપૂર્ણ સ્વસ્થતાથી શરૂ થતા, જાણે અનંત કાળ સુધી પૂરા નહિ જ થાય તેવાં અખરિત આંદોલનોની ધારા સ્વીને ચાલુ રહેતા, અને કશી-યે ત્વરા ન હોય તેવી ખામોશથી, સંધ્યાના આરા તરફ વળતાં સૂર્ય-કિરણોની માફક ધીરે ધીરે મધુર સમાપ્તિમાં વિલીન થતા એ સૂરોને સંભારો:

તરવાર સરખી ઉજળી રે ઢોલા !

તરવાર ભેટયમા ખિરાજે રે વાલીડ વીરને.

અથવા પેલા, આર પાંચ ગાડના સીમાડાને છલોછલ ભરી દેતા પ્રશાંત, જળરમાન, આજસભર્યા,

મોર જાજે ઉગમણે દેશ

મોર જાજે આથમણે દેશ

વળતો જાજે રે વેવાયુને માંડવડે હો રાજ !

એ સ્વરોને યાદ કરો. અથવા પરજુવા આવનાર ક્ષત્રિયનું મદભયુ, મલપતુ સ્વાગત-ગીત

મો'લ પધારો રાજ !

મો'લ પધારો રાજ !

તમે સોનાની શરણાયે મો'લ પધારો રાજ !

એના સ્વરોને યાદ કરો. અથવા ગામને પાદરથી નીકળતી રાજપૂત-જન સાથે એકલી વાગતી શરણાઈના પ્રલંબિત સૂરો-સંભારો : સમજાઈ જશે કે રાજપૂતી સ્વરોમાં કયા સંસ્કાર નીતરે છે. અંતઃકરણની સ્વસ્થતા, વીર અતિનું પ્રશાન્ત ગૌરવ, જળરમાન વ્યક્તિત્વ, અને વિશાળ સીમાપ્રદેશ પર રાજ કરવાની અભિલાષા : એ સંસ્કારોમાંથી આવું સ્વસ્થતાભયુ સંગીત જન્મે છે.

આ બધા સંસ્કારોનું એકીકરણ લક્ષ્મ-ગીતોમાં થઈ ચૂકેલું હતું. જ્ઞાતિઓનાં ગીતો નૂદાં નથી રહ્યાં. રાહુએ પાતપોતાની વિશિષ્ટતા સાચવીને પણ એ બધી ગીત-લક્ષ્મીને સહીયારી કરી કાઢી છે. વાડા કે પંથો તેમાં રહ્યા નથી. ગીતો વાટે સોંસરવા નીકળી જશું એટલે સમજારો કે એ મિલાવટ કેવી મધુર બનેલ છે. લોકસાહિત્યમાં જે Democracyનું-લોકશાસનનું તરવ છે તે આ છે. આવે કંઈક રૂપે એ દેખાયા કરે છે.

લક્ષ્મ-ગીતોના સંગ્રહો

છુયાછવાયા જે સંગ્રહો આજ સુધીનાં થયા છે તેનાં નામ કામ :

૧. માંગલિક ગીતો

સંગ્રાહક : ઇ. સ. ૧૯૧૪માં પ્રગટ થયું.
બહેન જશકંતર કુંવરજી
આણંદજી, ભાવનગર.

૨. મંગલ ગીતાવળી (પ્રશ્નોરો જ્ઞાતિની)

સં. દેવશંકર વૈ. ભટ્ટ-ભાવનગર. ૧૯૧૭

૩. લક્ષ્મી પ્રસંગનાં કાઠીઆવાણી ગીતો:

પ્રયોજક ૧૯૨૦
હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ
મોરબી.

૪. પ્રશ્નોરામાં ગવાતાં ગીતો

સં. સૌ. લાલલક્ષ્મી દ્વા, ભટ્ટ. ૧૯૨૫
ભાવનગર.

૫. લક્ષ્મ ગીતાવળી (સુરત)

સંયોજક-બહેન સરલા મગનલાલ દીવાનજી ૧૯૨૫
સુરત.

૬. નાગરી ગીતાવળી

સં. અ. સૌ. રૂક્મણી શામળજી ૧૯૨૬
ભાવનગર.

પોતપોતાના સમૂદાયોમાં ગવાતાં ગીતોને જેવે સ્વરૂપે સૂચનાં અથવા સાંપડી શક્યાં તેવે સ્વરૂપે પણ સંઘરી લેવામાં આ બધા સંગ્રહકોએ ઠીક જ કયું ગણાય. અલબત્ત જ્ઞાતિઓમાં ગાવા માટે સરલતા પડે તે જ આશય આ સંગ્રહો પાછળ ઉભો હશે. તેમ છતાં તે તમામની અંદર અગોચરપણે પણ આ ગીતોનું સાંદર્ય-ભાન હોવું જોઈએ. આમાં સહુથી વધુ વ્યવસ્થિત અને શુદ્ધ સંગ્રહ સૌ. લાલલક્ષ્મી ભટ્ટનો માલુમ પડ્યો છે. એના પ્રવેશક લખનાર બંધુને પણ એ ગીતોમાં લોકગીતોનું દર્શન લાઘવ દિસે છે. મારા સંગ્રહમાં મેં એમાંથી સારી પેઠે તારવણી કરી છે. નાગર ગીતો કેટલેક અંશે પ્રમુખ ગીતને મળતાં આવે છે, પરંતુ નાગરી ગીતોમાં પંક્તિઓ અત્યંત લાંબી, ભાષા ગાળી અટપટી અને પ્રવાહ પણ રૂઢાચલો લાગ્યો છે. એ ગીતો ગાવાની શૈલી પણ રસ-વિહીન અને જટિલ છે. પંક્તિઓ વિચિત્ર રીતે ત્રોટવામા આવે છે અને એ શબ્દરચના તથા એ તાલની જટિલતા શી રીતે સ્મૃતિમાં રહેલી હશે તે સમજવું કઠિન થઈ પડે છે. જાણે એ ગીતો ગવાતા નથી, પણ ગીતોનો વધ થતો લાગે છે.*

બીજા સંગ્રહોમાં રહી ગયેલી અશુદ્ધિઓ તેમજ ત્રુટીઓ તે તે સંગ્રહક બહેન બંધુઓ નવી આવૃત્તિઓમાં સુધારી લેશે તથા ફટાણાંને સદંતર રદ જ કરશે એવી આશા રાખું છું. એમાંના નં. ૨ અને નં. ૫ના સંગ્રહોમાં જે કેટલીક હીન પંક્તિઓ કાઢી કાઢીને નવાં સંસ્કારમય ગીતો રચી દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે, તે પરથી સ્પષ્ટ દિસે છે કે-ગીતોની નવી રચના કરવાનો યત્ન દુષ્કર નથી. ફટાણાંની શરૂની સારી પંક્તિઓનો અથવા એના સુંદર ઢાળ તાલનો એ રીતે આપણે સદુપયોગ કરી શકીએ છીએ.

• પ્રથમાવૃત્તિમાં આ અભિપ્રાય લખતી વેળા ફક્ત ભાવનગર-ગોધાની નગરી જ્ઞાતિનાં જ ગીતો મારી દષ્ટિ સન્મુખ હતાં. પરંતુ પછી અમદાવાદમાં શેઠશ્રી સર ગિરિભાઈસાહેબ યીનુભાઈને ઘેરે એમનાં કુટુંબનાં માયાળુ બહેનોએ મને ગુજરાત તરફની વડનગરા જ્ઞાતિમાં હજી પણ ગવાતાં જે ગીતો ગાઇ સંભળાવ્યાં, તેમાં મને છલોછલ મીઠી ગેયતા અને ઉર્મિની નૈસર્ગિકતા માલુમ પડી હતી. એ બધાનો પણ આખો સંગ્રહ પૂર્વે પ્રગટ થયેલો છે. એટલો મારો ઉપર લખ્યો મત તો ભાવનગર-ગોધાનાં ગીતો પૂરતો જ રહે છે. અમદાવાદ વાળાં નાગરી ગીતોનો એક સંગ્રહ ગં. સ્વ. વિદ્યા બહેનનાં માતૃશ્રીએ ધણા બહુના સમયમાં પ્રગટ કરેલો હતો, તે પણ મને ગં. સ્વ. વિદ્યાબહેને બતાવેલો છે.

લવિષ્યનું કાર્ય

હવે પછી આ લક્ષ પ્રથા અને લક્ષ-સાહિત્યનો તલસ્પર્શ આટલું કામ માગી લે છે :

૧. રાજપૂત, કાઠી, ચારણ, આહિર, વગેરે જાતિનાં ગીતોનો બારીક અભ્યાસ કરી તેનાં વિશિષ્ટ પાઠાન્તરો તારવવાં. પ્રથાની વિશિષ્ટતાઓ પણ વર્ણવવી.

૨, મારવાડી, દક્ષિણી, પારસી, મુસલમાની વગેરે ઇતર હિન્દવાસીઓની જૂની લોકલક્ષની સંસ્કૃતિ તથા સાહિત્યની દિશા તપાસવી.

૩, પરદેશીઓમાં લક્ષ-પ્રજાલી તથા લક્ષ-સાહિત્ય પરત્વેનું લોકતત્ત્વ તપાસવું.

આવા મનોરથની સિદ્ધિમાંથી 'ચુંદડી' ભાગ બીજો પ્રબ્ધ પાસે ધરી શકાય તેવી આશા સાથે વિરમું છું.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર
ચૈત્ર શુદ્ધ એકમ : ૧૯૮૪

સંપાદક

ગણેશ હુંદાળા

પરથમ ગણેશ બેસારે રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

ગણેશ હુંદાળા ને મોટી ફાંદાળા

ગણેશને વરદાન દેને રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડા ઘોડલા શણગારે

ઘોરલે ખીતળિયાં પલાણુ રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડા હાથીડા શણગારે

હાથીડે લાલ અંબાડી રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડા જાનૈયા શણગારે

જાનડીયું લાલ ગુલાલ રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડી વેલડી શણગારે

ઘોરીડે બખ્ખે રાશું રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડા ધોરીડા શણગારે
વેલડીયે દસ દસ આંટા રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

વાવલીયા વાયા ને મેહૂલા ધડુકયા
રણ રે વગડામાં રથ થંભ્યા રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

તૂટયા તળાવા ને તૂટી પીંજણીયું
ધોરીડે તૂટી બેવડે રાશું રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

ઉઠો ગણેશ ને ઉઠો પરમેશ
તમ આંચે રંગ રેશે રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

અમે રે હુંદાળા ને અમે રે ફાંદાળા
અમ આંચે તમે લાળે રે

મારા ગણેશ હુંદાળા

અમારે જોશે સવા મણનો રે લાડુ
અમ આંચે વેવાઈ ભડકે રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

વીવા અધરણી ને જગન જનોઈ
પરથમ ગણેશ બેસાડું રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

୧

ଃ ସ୍ବୟଂବର ଃ

સહુથી પહેલું લગ્નનું મહિમા-ગીત લઈએ: સરજનહારની સૃષ્ટિમાં મહિમા દાખવતી શક્તિઓના યશ વર્ણવતું આ ગીત છે. આભ મેહુલા વરસાવી પોતાની સહચરી ધરતીનાં અંગે પદાભે, અને પતિદેવની એ પ્રેમધારાઓ ઝીલી ધન ધાન્ય વનસ્પતિને પ્રસવ દેતી ધરણી કેં કેં ગર્ભ-ભારની વેદના ઝીલે : દાવા પૃથ્વિક્યોની સ્નેહ-બેલડીવાળું એ શાસ્ત્રોમાં ગવાયેલું રતવન આંહી લોકવાણીમાં સરલ નિર્મળ બનીને નીતયું”

❧

ધરતીમાં જળ સરજ્યાં બે જણાં,
એક ધરતી બીજે આભ વધાવો રે આવીયો. ૧

આભે મેહુલા વરસાવીયા,
ધરતીએ ઝીલ્યા છે ભાર વધાવો રે આવીયો. ૨

એ તો સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરનાર ભવ્ય શક્તિ-યુગલ : હવે સૃષ્ટિનાં પોષક અને સાહસ-પ્રેરક બે બલ ગણાવાય છે :

ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં,
એક ઘોડી બીજી ગાય વધાવો રે આવીયો. ૩

ગાયનો ભયો રે હળે જીત્યો,
ઘોડીનો ભયો પરદેશ વધાવો રે આવીયો. ૪

એ સર્જન, પોષણ, દેશ પરદેશનાં સાહસ વગેરેની વચ્ચે માનવ-શક્તિ કોણે પેદા કરી ? જગત્પિતાએ માનવીમાં સૌંદર્ય સીંચવા, અને ક્યાં ક્યાં સૌંદર્ય સીંચવા કોને મોકલ્યાં ?

ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં,
એક સાસુ બીજી માત વધાવો રે આવીયો. ૫

માતાએ જનમજ આપીયો,
સાસુએ આપ્યો ભરથાર વધાવો રે આવીયો. ૬

કન્યા ને ભરથાર, બન્નેને અવતરાવનાર વિધાતા કૃતાર્થ થયો. પણ પૂરી સફળતા હજી બાકી છે. કન્યાને સાચી કુલ-વધુ બનાવવા માટે બે સંસ્કારોની જરૂર : પ્રીતિભર્યા પિતાનાં લાલન પાલન, અને ગૌરવભર્યા સસરાની કુલભરબદ :

ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં,
એક સસરો બીજો બાપ વધાવો રે આવીયો. ૭
બાપે તે લાડ લડાવીયા,
સસરાએ આપી લાજ વધાવો રે આવીયો. ૮

એકું સુજન-મહિમાનું સ્તોત્ર : લક્ષ્મી પછવાડે ઉભેલી આલ-ધરતીની મંગલ જનન-ભાવના, અને પૃથ્વીને યોષવા તથા ધૂમવાનો નિયંતાનો નિરધાર : વર-કન્યાના જીવન-મિલનની આથમાં આવા રૂડા સંકેતો ભર્યા છે. માનવ દંપતિનું સ્થાન આલ-ધરતીની બેડાબેડ મૂકાયેલું દિસે છે.

૨

એટલું જ બસ નથી. શું ફક્ત માનવી જ પરણે છે ? ના, પરણેલું તો રજી ઇશ્વર-પાર્વતીને પણ. કોઈ અગમ નિગમના આવાસમાં એ પર-માત્મ-બેલડી પણ પરણેલર ઉજવે છે : અગડ' બગડ' અને શોર બકોરની રીતે ઉતાવળે ઉઠેલી લેવાની એ આપત્તિ નથી, પણ પાકા રંગના એ બન્ને પ્રેમીઓનાં તો મંગળ મુહૂર્તનાં વસ્ત્રો રંગવાને માટે જ સૂરજ ભાણના તેજ-મય ઉદયને ઠાણે આકાશનાં ખેતર ખેડાવવાનો અને કસુંબીના બીજ વાવવાનો સુંદર સાદ પડે છે. તે વિના પ્રભુની પાધડીનો અને પ્રભુપ્રિયાની ચુંદડીનો ખરેખરો કસુંબી રંગ ક્યાંથી ચડે ? તે વિના સાચો વૈભવ શી રીતે હોય ? (હરણાં તે સૂર્યની રાણી રન્નાદેનાં વાહન છે.)

કેની કોર ઉગેલા ભાણ

કેની કોર હરણાં હળ ખેડે !

દિગમણી ઉગેલા લાણી
આથમણી હરણી હળ ખેડે

હરણી છોડી રે મેંચ
બળદ જોડયે રે કલ્લોલીયા

બળદે ખેવડ રાશ
ખેડુને માથે મોળીયાં

ખેડી સઘળી રે શીમ
વાવી લાલ કસુંબડી

રંગો ઇશવરની મોજ્ય
રંગો પારવતીની ચુંદડી

રંગી ઇશવરની મોજ્ય
રંગી પારવતીની ચુંદડી

અંધો ઇશવર મોજ્ય
ઓઢો પારવતીજી ચુંદડી

૩

પરણતાં વર-વધુના હૈયામાં હજી એ ત્રીજું એક ગીત સંભળાવીને
આ સંસારનાં નિરનિરાળાં સાંદર્ય-તત્ત્વોની ચાદ દેવરાવે છે. આ માનવી-
જીવનના શણગારમાં એના મનને વિહાર કરાવે છે. એ શણગારે સંસારી
છે, બધેકે ધરબારી છે. એ બધી રસ-સામગ્રી ભવિષ્યની ગૃહનારીને પોતાના
નવા થનારા ધર પ્રતિ ખેંચાણો કરે છે :

૭

જ રે ઇંટ પડે ને ધર નીપળે
નીપળે નીપળે રે રૂડો મેડીનો મહેલ ^૧વધાવો મેં સૂણ્યો
રજ રે મેડીનું માંડણ ઓરડો
ઓરડાનું રે માંડણ રૂડી પરસાળ વધાવો મેં સૂણ્યો
જ રે પરસાળનું માંડણ રૂડું પારણું
પારણાનું રે માંડણ રૂડો પુત્ર વધાવો મેં સૂણ્યો
જ રે મેડીનું માંડણ ઢાલીયો
ઢાલીયાનું રે માંડણ રૂડો કંથ વધાવો મેં સૂણ્યો
જ રે પુરૂષનું માંડણ પાઘડી
પાઘડીનું રે માંડણ રૂડું કુંડલ વધાવો મેં સૂણ્યો
જ રે અસ્ત્રીનું માંડણ રૂડી કાંચળી
કાંચળીનું રે માંડણ રૂડો હાર વધાવો મેં સૂણ્યો
હું તો વારી રે ....ભાઈની વાડીને
વાડીમાં નીપળે રૂડો કંકુનો છોડ વધાવો મેં સૂણ્યો
જ રે કંકુ ઘોળે ને રસ નીપળે
ચાંદલા કરશે મારી બાલુડી જહેન વધાવો મેં સૂણ્યો

૧ : પાઠાન્તર : વધાવો મારે ઘેર આવીયો

૨ : પાઠાન્તર : જ રે ઓરડાનું માંડણ રૂડો દીવડો

દીવડાનું રે માંડણ રૂડી ન્યોત-વધાવો.

૪

જાણે મોતી જડયાં હોય એવી જગમગતી, કોઈ દૂધ શા મીઠા નીરના
સરોવરની પાળે, કોઈ પણ સુંદર જળાશયને તીરે, યુવાન યુવતીનું
પહેલું મિલન થતું કલ્પાય છે. ઇશ્વર અને પાર્વતીનો જ પરિશુદ્ધ ભાવ
અખંડિત રાખીને આંહી એ વર-કન્યાના આચરણની સરસ મર્યાદા
ખંધાય છે. મન્યાં: આર્ચીતો વિનોદ થયે: વૈશાખ માસની બહકતી
ઋતુમાં પરણવાના કોલ પણ દેવાયા :

૪

દૂધે તે ભરી રે તળાવડી, મોતીડે ખાંધી પાળ,
ઇસવર ધોવે ધોતીયાં, પારવતી પાણીની હાર.

હળવા તે ધોળે ઇસવર ધોતીયાં ! છંટાશે મારાં ચીર,
અમ ઘેર દાદોજી રીસાળવા માતા મારી દેશે ગાળ !

નહિ તારો દાદોજી રીસાળવા, નહિ દે રે માતા તારી ગાળ !
આપણુ જેય મળી પરણું વૈશાખ મહિના માંડ.

૫

ફરીવાર પાછા જાણે કુલવાડીને શેઠે મળવાનો અવસર જડ્યો. વરે
કુલઝાડની ઉંચી ડાળા નીચે નમાવી, કન્યાએ કુલો વીણીને છલકતી છાબ
ભરી, અને ચત્તર માલણે જાનને માટે મોડીયો ને છોગું ગુંથી, જાનને
કુલના સાજ શણગાર કરાવ્યા. મનથી તો એ પુરૂષને કન્યા વરી ચૂકી.
અંતરમાં પ્રતિજ્ઞા પણ લેવાઈ, કે પરણું તો એને જ પરણું: નહિ તો
અખંડ-કૌમારનાં તપ આદર !

૫

મારા ખેતરને શેઠડે

રાય કરમલડી રે

ફાલી છે લચકા લોળ

” ” ”

વાળો ....ભાઈ ડાળખી	રાય કરમલડી રે
વીણે ....વહુ કુંલડાં	” ” ”
વીણી ચુંદીને ગોરીએ છાબ ભરી	” ” ”
તેનો ગુથે માલણ મોડીયો	” ” ”
મોડીયો ....વહુને માથડે	” ” ”
તેનો ગુથે માલણ છોગલો	” ” ”
છોગલો ....ભાઈને મોડીએ	” ” ”
છોગલો દેખીને રાણી રવ ચડ્યાં	” ” ”
પરણું ....ભાઈના મોલીને	” ” ”
નીકર ઉભી તપ ધરું	” ” ”

૬.

અંતરનો સંકટ હવે તો પ્રગટ થયો. રાજે રાજ રાતીમાંથી થઈને રમનારી હસમુખી દીકરીના અંગ ઉપર આજે દાદાએ દુર્બલતા દીઠી. આંખોમાં આંસુ દીઠાં. પૂછપરછ થઈ. કન્યાએ ઉદાસીનું કારણ કહ્યું. હજી સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરીને નથી કહેતી કે પોતે કયો સ્વામી નક્કી કરી લીધો છે. એટલું મોઢમ જ કહે છે કે વરન્દી પસંદગી કરવામાં એ પિતા ? આટલી વાતો ભૂલશે મા ! બધી વાતે મધ્યમ કોટિનો જ પુરુષ મારે માટે ગોતી લેશે ! શા માટે ઉત્કૃષ્ટ નહિ ? કેમકે એ તો કદાચ મારાથી સંતોષ ન થાશે ! એને તો પોતાની ઉચ્ચતાનું મિથ્યાભિમાન રહે !

એક તે રાજ દ્વાકામાં રમતાં,
બેનીબા દાદે તે હસીને બોલાવીયાં;

કાં કાં રે ઘેડી તમારી દેહ જ દૂબળી !
આંખડલી રે જળે ભરી !

નથી નથી રે દાદા મારી દેહ જ દૂખળી,

*નથી રે આંખડલી જળે ભરી !

એક ઉચો તે વર નો જોશો રે દાદા,

ઉચો તે નત્ય નેવાં ભાંગશે !

એક નીચો તે વર નો જોશો રે દાદા,

નીચો તે નત્ય ઠેબે આવશે !

એક ઘોળો તે વર નો જોશો રે દાદા,

ઘોળો તે આપ વખાણશે !

એક કાળો તે વર નો જોશો રે દાદા,

કાળો તે કટંબ લજવશે !

એક કડ્ય રે પાતળીયો ને મુખ રે શામળીયો

તે મારી સૈયરે વખાણીયો.

એક પાણી ભરતી તે પાણીયારીએ વખાણ્યો,

ભલો રે વખાણ્યો મારી ભાભીએ !

સહીયરે વખાણ્યો, ભાભીએ વખાણ્યો, પનીયારીએ પસંદ કર્યો, પછી એ ઝુરતીયામાં શી મોળપ રહી ? એ ત્રણેના જેવી રસિક તેમજ વિવેકી દષ્ટિ ખીન કોની હોઈ શકે ? મર્મમાં દીકરીએ પિતાને સારી પેઠે પોતાના મનોભાવ સમજવી નાખ્યા કે હે પિતાજી ! મારી મોહવશ આંખ તો કદાચ ભૂલ પશ્ચ કરે, તેથી તો આ ખીન આંખજનો કને મેં મારી પસંદગીની કસોટી કરાવી છે.

૭.

એથી પણ નૂદી કવિત્વભરી વાણીમાં તે પ્રભોરા જ્ઞાતિની કુમારિકાએ
સમજવું. એણે ગુણોનું ઝીણું વર્ણન ન કર્યું. પણ જગતની ઉત્તમ
નેહલીઓ ગણી બતાવી: પતિ દેરા માયલો દેવ ને પોતે પૂતળી: પતિ
વાડી માયલો મોરલો ને પોતે ઢળકતી ઢેલડી: પતિ આપાઢીલો મેઘ અને
પોતે ઝબુકતી વિજળી: પતિ ચંપાકુલનો છાડ, ને પોતે ચંપા-પુષ્પની પાંખડી:

કન્યા દાદાજીને જોળે બેઠાં એમ લણે રે
દાદા ! વર જોળે કાંઈ દેરા માયલો દેવ રે
કન્યા દેરાસર પૂતળી રે

કન્યા કાકાજીના જોળે બેઠાં એમ લણે રે
કાકા ! વર જોળે કાંઈ વાડી માયલો મોર રે
કન્યા ઢળકતી ઢેલડી રે.

કન્યા મામાજીને જોળે બેઠાં એમ લણે રે
મામા ! વર જોળે કાંઈ આપાઢીલો મેઘ રે
કન્યા ઝબુકતી વિજળી રે.

કન્યા વીરાજીને જોળે બેઠાં એમ લણે રે
વીરા ! વર જોળે કાંઈ ચાંપલિયાનો છાડ રે
કન્યા ચંપાસર પાંખડી રે.

દાદા ! દરશણ લાગ્યો દેરા માયલો દેવ રે
દરશામણ લાગી પૂતળી રે !

કાકા ! બેલણ લાગ્યો વાડી માયલો મોર રે
બેલામણ લાગી ઢેલડી રે !

મામા ! વરસણુ લાગ્યો આપાઢીલો મેઘ રે
ઝળકણુ લાગી વીજળી રે !

વીરા ! સોરમ લાગ્યો આંપલિયાનો છોડ રે
સોરંભે લાગી પાંખડી રે !

૮

પછી જાણે કે વડીલોએ પૂછાવ્યું : એા બહેન ! તમારું આંતર ક્યાં ચે
ઠરેલું છે ? તમે વર્ણવ્યા પ્રમાણેનો કોઈ વર ક્યાં ચે દીરો છે ? અથવા
જેઘ રાખરો ?

દીકરી પોતાનો કંથ પસંદ કરવાને મિથે ઓરડાને બારણે ચડી જઈ
જઈ નિહાળે છે. એણે તો જાણી મૂક્યો હતો તે જ જોયો. એ ‘વહેવા-
રીયા’ અર્થાત પ્રવીણ વરની વાતો ચક્રાવી : શામાં શામાં પ્રવીણ ? રમત-
પ્રવીણ : Sportsman : અટપટી બજારમાંથી પણ ગેડી વડે દડો કાઢી
જાય ! જાણતરમાં પ્રવીણ-સુંદર મરોડદાર અક્ષરો કાઢનારો : જમવામાં ચતુર-
ગંદો ગોબરો કે અકરાંતીયો નહિ : પ્રિયદર્શી-સરોવરમાં સ્નાન કરતાં જેનાં
માથાની સુંવળી કાળી ચોટલી શોભી જટેલી : અને લક્ષ્મીનાં લેખાં કર-
વામાં પ્રવીણ-વેપારી : એવો સુલક્ષણો સ્વામી મને પરણાવજે !

૭

*કુંવારી ચડી રે કમાડ, સુંદર વરને નિરખવા રે
દાદા મોરા એ વર પરણાવ, એ વર છે વેવારીયો રે

ધીડી મોરી ક્યાં તમે દીઠાં, ને ક્યાં તમારાં મન મોહ્યાં રે
રમતો’તો બવળી બજાર, દડુલે મારા મન મોહ્યાં રે

કુંવારી ચડી રે કમાડ, સુંદર વરને નિરખવા રે
વીરા મોરા એ વર જોજો, એ વર છે વેવારીયો રે

બેની મોરી ક્યાં તમે દીઠા, ને ક્યાં તમારાં મન મોહ્યાં રે
 લાણુતો'તો લટની નિશાળે, અક્ષરે મારાં મન મોહ્યાં રે
 કુંવારી ચટ્ટી રે કમાડ, સુંદર વરને નિરખવા રે
 કાકા મોરા એ વર જોજો, એ વર છે વેવારીયો રે
 ભત્રીજ મોરી ક્યાં તમે દીઠા, ને ક્યાં તમારાં મોહ્યાં રે
 જમતો'તો સોનાને થાળે, કોળીડે મારાં મન મોહ્યાં રે

• પ્રસ્નોરા-ગીત :

•સોય રંગ રમે રે કુંવારાં, કન્યાજી તો એમ લાણુ રે
 દાદાજી મુજ પરણાવો, ઇ વર છે વેવારીયો રે
 કહો દીકરી ક્યાંથી દીરો, રોણુ તારાં મન મોહ્યાં રે
 રમતા'તા અંશરી બનર, દડૂલે મારાં મન મોહ્યાં રે
 * * *
 જમતા'તા શાક ને દાળ. ચતુરાઇએ મારાં મન મોહ્યાં રે
 * * *
 ઝીલતા'તા સરોવરની પાળ, ચોટલે બાઇનાં મન મોહ્યાં રે
 * * *
 બેઠા'તા મેડીને મોલ, લક્ષ્મીનાં લેખાં કરે રે

૯

સરોવરની પાળેથી કોલ આપીને ઘેરે ગયેલા કુમારે પાણુ પિતાની
 પાસે જઇ રહ લીધી કે પાળેથી જડેલા એ મનોહર મોતીની સાથે જ
 મારો સંબંધ બેઠો ! અને એ સાચા મોતીના તો લાખ બે લાખ
 રૂપીઆ ખર્ચવા પાણુ વરના દાદા તૈયાર થઇ ગયા :

૭

+લાંબી તે લાંબી સરોવરીયાની પાળ
 આ હે ! એ રે પાળે રે મોતી નીપજે.

મોતી તે લાગ્યું .....ભાઈ વર હાથ,
આ હે ! ઘરે રે આવીને ઝઘડો માંડીયો.

*દાદા તે મોરા મૂજને પરણાવ,
આ હે ! મૂજને પરણ્યાની દાદા હોંશ ઘણી.

ખરચું તે ખરચું લાખ જે લાખ,
આ હે ! મોલીને પરણાવું ઘણી હોંશથી.

x હાલારી પાઠાન્તર :

લીલુડી તે ઘોડી પાતળીયો અસવાર
આ હે ! ચાદ રતનનો વારને ચાખ્યો

ઘોડી તે બાંધી આંખડીયાની ડાળ
આ હે ! ચાખખડો વળગાડ્યો આંખા ડાળખી

* પ્રાનોરા-ગીત

પરણું તો કીયા દેવની કુંવરી
નહિતર રહું કુવારડો રી

૧૦

પછી બંનેનાં માવતરોએ વાતોચીતો ચલાવી હશે. અને જોતાનાં બેય બાલકોની અંગત પસંદગી પર માઆપની મંજૂરીની મ્હોર અંકાઈ ગઈ હશે. સગપણ વખતે મીઠો ગોળ બહેંચાયો હશે:

ગળીયા ગોળ બહેંચાય રે
દૂધમાં સાકર ભેળાય રે

આગળ હૂતા બે ભાઈ રે
હવે થયા છે વેવાઈ રે
આગળ રડવડતા શેરીએ
હવે વળગ્યા છે બેલડીએ

અને વર-કન્યા બન્નેની મોહકતાનાં અન્યોઅન્ય સંતોષનું વિનોદ-
ગીત-ગાવાયું હશે કે

મેં તો વાર્યાં રે....ભાઈ લેરખડા
તારા સસરાની શેરીએ રમવા ન જઈશ !

તારા કાનમાં કરેલાં દેખશે !
તારા સસરાને રઠ લાગશે !
ઘર પૂછીને માગાં આવશે !

મેં તો વાર્યાં રે કઈ બા લાડકડાં
તારા સસરાની શેરીએ રમવા ન જઈશ !

તારો જડાવ અંખોટો દેખશે !
તારી સાસુને રઠ લાગશે !
ઘર પૂછીને માગાં આવશે !

ત્યારથી માંડીને વર-કન્યાની મમતાને કવી કેવી તરેહો પોપણ મનમાં,
તેનો આધાર દેતી કશી પણ ઘટના ગીતોમાં ગવાયેલી નથી જડતી. જૂના
સમાજના જે રીત રીવાજો આપણને હજી પણ યાદ આવે છે, તે પરથી
આપણને બહુ થાય છે કે એક બીજાં માવતરને ઘેર કોઈ ઉત્સવ, અવ-
સર-અથવા પર્વ નિમિત્તે વર-કન્યા રમવા જમવાનું નોતરું પામતાં.
પ્રત્યક્ષ પ્રગટપણે મળવું અને ગાણિ કરવી, એ તો કુલ મરજદની મના
હતી. પરંતુ ઔચીતી દષ્ટોદષ્ટ તો મળતી; મુંગી પ્રીતિ મજબૂત બનતી.

२

॥ शङ्खगार ॥

૧૧

એમ કરતાં લગ્નની કંકાતરી લખવાનો શુભ દિવસ આવી પહોંચ્યો. વ્યવહારની રીતિએ કન્યાના પિતાએ જ વેવાઈ પર સાદી સીધી કંકુમ-પત્રિકા લખી કાઢી હતો. પરંતુ ગીત તો એમ બાંધે છે કે બહેન જુદ કન્યાએ જ પોતાના રાયવરને-પોતાના સુંદર વરને 'ઘડીયે ઘડીયે' કામમે લખ્યા કે બહેલો આવ ! બહેલો આવ ! મેં અધીરીએ આપણાં ઘડીયાં લખ લેવરાવ્યાં છે. માટે વેલેરો આવ ! વેળા વહી જશે !

ઘડીએ ઘડીએ લાડણુ વહુ કાગળ મોકલે
રાયવર વેલેરો આવ !
સુંદર વર વેલેરો આવ !
તારાં ઘડીયાં લગન રાઈવર વહી જશે.

જવાબમાં પણ એવું જ કલ્પાયું કે પુરૂષ મોંઘા થાય છે.

હું તો પાતરાંને તોરણુ નહિ પરણું*
ઘડીએક મોડો પરણીશ !
બ ઘડીએક વેલો પરણીશ !
આ ને ઘડીએ નાળીએરી તોરણુ નીપજે-ઘડીએ૦

હું તો લાકડાને બાળેડ નહિ પરણું
ઘડીએક મોડો પરણીશ !
બ ઘડીએક વેલો પરણીશ !
આ ને ઘડીએ રૂપાના બાળેડ નીપજે-ઘડીએ૦

હું તો કચરાની ચોરીએ નહિ પરણું
ઘડીએક મોડો પરણીશ !
બ ઘડીએક વેલો પરણીશ !
આ ને ઘડીએ ત્રાંબાની ચોરી નીપજે-ઘડીએ૦

૧૨

છાના છાના કાગળો મોકલ્યા : તું જલ્દી આવ ! તને બધી સગડે
વડો કરી આપીશ !

૭

લાડડા ! લાડડી છાના કાગળ મોકલે
વેવારીઆ વર વેલો આવ્ય
રવળા મોઢાની રઢયું લાગશે.

લાડડી હું કેમ આવું એકલો
મારા હાથીડા હોય રે હજાર
રવળા મોઢાની રઢયું લાગશે.

* * *

તારા હાથીડા બંધાવું સામી ડેલીએ
તારા ઘોડલા બંધાવું રે ઘોડહાર
રવળા મોઢાની રઢયું લાગશે.

* * *

તારા સાથીડાને ઉતારા ઓરડા
વરરાબને મેડીના મોલ
રવળા મોઢાની રઢયું લાગશે.

૧૩

ફરીવાર સંદેશો જાય છે : 'વેગે વહેલો આવ' એવા આગ્રહ છૂટે છે. પણ માનતંગી વરરાજને તો વળી નવનવા લાડ સૂઝે છે. ગોરા જનૈયા રજે ભરાય, ગૌરવરણી જનડીઓ શામળી પડી જાય, અને પોતાની માળાનાં ફુલો કરમાય, એ વાતોના એને મીઠા ઉચાટ થાય છે !

લગન બાજેઠડી ને મોતીડે જડીયાં
કુંવારી કન્યાએ કાગળ લખી રે મોકલીઆ
વેગે વેલો આવે ચોરાશીના જયા !
હું કેમ આવું દાસીની જોઈ !
આડા છે દરિયા ને પાણીડે ભરીયા !
તે વચ્ચે બહાણ છીપાવે વરરાજ !
બહાણે જોડીને વેલા આવે વરરાજ !
ચૈતર વૈશાખના તડકા રે પડશે !
ધોરી બળદના પગ રે તળવાશે !
ગોરા જનૈયા રજે ભરાશે !
ગોરી જનડીઓ શામળી થાશે !
ભાઈ રે ....ભાઈનાં ફુલડાં કરમાશે !

૧૪

કન્યાના ગૃહ-મંદિરમાં હવે તો માનવ-મિલનના અપૂર્વ મંજલ ઉત્સવની કેવી કેવી ઝીણાવટથી તૈયારી ચાલે છે ! ઘરની સાફસુફી અને શોભા આવા રમ્ય શબ્દે વર્ણવાય છે !

લીલાં છાણુની ગાર કરાવે રે
ત્યાં કાંઈ કંકુનાં છાંટા દેવરાવે રે

ત્યાં કાંઈ મોતીના ચોક પૂરાવો રે
 ત્યાં કાંઈ ઘીના દીવા અજવાળો રે
 ત્યાં કાંઈ સોનાનાં બાજેઠ ઢાળો રે
 ત્યાં કાંઈ જોશીડને તેડાવો રે
 લાડકડાનાં લગન લખાવો રે

લગન લખાયાં. અને કન્યાની માતાએ હોંશે હોંશે પીયરમાંથી પોતાનાં
 લાઠ લોળધ તેડાવ્યાં :

મારે પરગણુ આવીયું પહેલું રે
 મેં તો સૈયર કેવરાવ્યું બેલું રે
 મારે પરગણુ આવ્યું ધાઈ રે
 મેં તો તેડાવ્યાં લાઈ લોળધ રે
 મારાં વીરો આવ્યા સીમે રે
 મારાં હૈડલાં ટાઢાં હીમે રે
 મારા વીરોજી આવ્યા જાંપે રે
 દુશ્મનીયાનાં હૈડાં કાંપે રે
 મારા વીરોજી આવ્યા શેરી રે
 વજડાવો ઢાલ ને ભેરા રે
 મારા વીરોજી આવ્યા ખડકી રે
 વાગી વાગી ઘોડલીયાંની પડધી રે
 મારા વીરોજી આવ્યા ડેલી રે
 હું તો જોવાને થઈ છું ઘેલી રે
 મારા વીરોજી આવ્યા ધાઈ રે
 મેં તો ચરૂ ભરી સેવ ચોસાઈ રે
 મેં તો ઢળક વાઢી ઘી રેડાઈ રે
 મેં તો ખોખલે ખાંડ પિરસાઈ રે

મેં તે જમાડયાં ભાઈ ભોળાઈ રે
મારી નણદી તે રાષે ભરાઈ રે

કન્યાની માતા પોતાના વીરાની હપર ઓછી ઓછી થઈ જાય, તે નણદયાઈ દીકું જતું નથી. શરપૂર સહોદર-રનેહનાં સ્તવ-ગાન વચ્ચેથી નણદના રાષનો ખસૂરો તાર ખોલે છે. કવિ અત્યંત દયાદ્રવીતિ દિખળ માણે છે !

નણદલ આવડો રાષ ન કીજે રે
મારું અંતરે એથી સીજે રે !
નણદલ આવડું જાણ્યું ન યાઈ રે
ન તેડાવત ભાઈ ભોળાઈ રે !
નણદલ આવડું જાણ્યું ન પેલું રે
ન કે'વસવત મૈયર વેલું રે*

* આ પ્રશ્નોત્તર જ્ઞાતિનું લગ્ન-ગીત છે.

૧૫

પહેલ વહેલા જ પગરૂને કારણે ઓછી ઓછી થઈ જતી હર્ષધલી કન્યાની માતા-અથવા વરની માતા અન્ય ક્યાં ક્યાં આત્મજનોને તેડાવીને આજંદ પામે છે ! જાણે એ બધાં સ્વજનોનું એક ઘટાદાર ચપા-વૃક્ષ બની જાય છે :

૭

પાછલી પછીતે ચાંપલીયો શો . માર્યો
થડ થોડો ને ડાળે અત ગણો રે.

પેલી ડાળે છાયા મારા ચોરડા રે,
ખીજ ડાળે રે છાઈ ચોસરી રે.

ત્રીજ ડાળે છાયા મારા ચોક રે,
ચોથી ડાળે છાયે માંડવે રે !

કોણસ આંચે કરું શણગાર રે,
કોણસ આંચે ખેસું ગોઠડી રે !

કોણસ આંચે માંડું જગીયા જાગ રે,
કોણસ આંચે રે મારાં ઘર વસે રે !

કોણસ આંચે ચોપાટો શી ડાલે રે,
કોણસ આંચે રે મારાં ગોત્રજ હસે રે !

કોણસ આંચે તોરણ લહેરે જાય રે,
કોણસ આંચે રે શેરી રણજણે રે !

કોણસ આંચે માંડવ લહેરે જાય રે,
કોણસ આંચે મારાં દિલ હસે રે !

એના ખુલાસા પણ પોતે જ આપી રહી છે, સુસંબદ્ધ ખુલાસા:

સ્વામી આંચે કરું શણગાર રે,
વીરાજ આંચે રે કરું ગોઠડી રે.

દીકરો આંચે માંડું જગીયા જાગ રે,
વહુવાર આંચે મારાં ઘર વસે રે,

નણદોષ આંચે ચોપાટો શી ડાલે રે,
નણદી આંચે રે મારાં ગોત્રજ હસે.

જમાઈ આંચે તોરણુ લહેરે જાય રે,
દીકરી આંચે રે શેરી રણુઝણે રે.

સાજન આંચે માંડવ લહેરે જાય રે,
કુટુંબ આંચે મારાં દિલ હસે રે*

૧૬

વર પક્ષને આંગણે શા શા ઉલ્લાસ વર્તી રહ્યા છે ! ત્યાં તો પ્રભાતે
પ્રભાતે પુષ્પો મહેકે છે : મંગલ-મુખી માલણ આવે છે :

*છાળ ભરી કુલડે માલણ આવે રે
ઘર રે પૂછે રે વીવા ક્યાં હવા રે

ઉંચલી ખડકી ને નવલાં કમાડ રે
ગોખે જાળીયાં મંદિર માળીયાં રે

એવા સુરોલિત ઉંચા અને સુગંધીમય ઘરમાં આજે પરણનાર
કુમારને મુખ્ય અંખના તો પોતાની પરદેશણ બહેનની છે :

આવશે બેનડ બેની બાઈ, બેસશે માંડવા હેઠ રે
વરરાજનાં નયણાં શણુગારશે રે

એટલે માતાએ કંકાતરી લખવાની કલમ ને શાહી સુદ્ધાં નવી બનાવ-
શાની, નિર્મળા અક્ષરો લખાવ્યા :

લીલુડી લેખણ વાપરી, મશ મરવો ને માંડી કપૂર રે
 દોત મગાવો દેશાવરી, અક્ષર લખશે મોટા વહુના કંથ રે
 અક્ષર લખજો નિર્મળા, વાંચી જોશે બેની બાનો કંથ રે
 વાંચીને વેલા પધારજો, આપણે ઘેર છે વરધ ને વીવા રે
 આવી શકે તો આવજો, નહિતર બેનીબાને મોકલજો રે
 નહિ રે આવો તો રૂસણાં, આપણાં સગપણનો શો રે સ્વાદ રે

૧૭

કંઠાત્રી લઇને મોટા ભાઇ ઘોડીએ ચડયા : એ ઘોડીની ચાલ !

ઘોડી અગન ગગન પગ માંડ, ચાલ ઉતાવળી રે
 ઘોડી અજલે ચાલે ને મજલે ડગ ભરે,
 ઘોડી જઇ ઉભી ગામને ચોક, વીવા આવ્યા દૂકડા.

જઇ બહેનીબાને જગાડયાં.

બેની ઉઠો ....બા પાતળાં,
 બેનડ સોળ કરો શણગાર, વીવા આવ્યા દૂકડા.

પરંતુ બહેનને એકલાં એકલાં વિવાહના રંગ મ્હાલવા ન ગમે;

વીરા હું કેમ આવું એકલી !

મારે ઇશ્વર સરખા ભરથાર વીવા આવ્યા દૂકડા.

બહુ સારું, બહેન !

તારા ઇશ્વરને ચડવા ઘોડલા

મારી બેનડને માફાની વેદ્ય વીવા આવ્યા હૂકડા.

૧૮

બહેનનાં તેડાં તો બીજી બે ત્રણ શૈલીએ વણવાયાં છે. શ્રુતો ને
ડાહતો નવો ઢાળ માતાના મુખમાંથી રેલાય છે. બાએડી ઢળાવી, ચોગ્રેર
કંકાવટી મેલાવી, બેશી મહારાજ પાસે પુત્રીને કંકોત્રી લખાવતી માતા
ગાય છે :

❧

માંડવડે રે કાંઈ ઢાળોને બાએડી

કે ફરતી મેલોને કંકાવટી !

તેડવો રે મારે બાણપરના બેશી

કે આજ મારે લખવી છે કંકોત્રી.

બંધાવો રે મારે ....લાઈને છેડે

કે બાય બેન ....બા ધરે નોતરે.

બેની રે તમે સૂતાં છો કે બળો

તમારે મયર પગરણ આઢ્યાં.

વીરા રે તમે કીયા શે'રથી આવ્યા

કે કીયે શે'ર તમારાં બેસણાં.

બેની રે હું ....શે'રથી આંચો

કે ....શે'ર અમારાં બેસણાં.

વીરા રે તમે કેરસ કેરા બેટા
કે કંઈ બાઈ માતા ઉદર વસ્યા !

બેની રે હું તો ....ભાઈનો બેટો
કે ....બાઈ માતા ઉદર વસ્યો.

બેની રે મારી ગરથલીયાની થેલી
કે આંગણે આવ્યો રે વીર નો ઓળખ્યો !

વીરા રે મને છોડે હરવાળી રે
વાછડ વાળતાં વીર ન ઓળખ્યો.

વીરા રે મેં તો થોડીયે ને પારણે દીઠા
કે રથ થોડલીએ વીર ન ઓળખ્યો.

વીરા રે મેં તો જબલે ને ટોપીએ દીઠા
કે પાઘડી પોશાકે વીર ન ઓળખ્યો.

મોર્ય રે મારા ....ભાઈના થોડા
કે પડછી વાગે રે ધરતી ધમધમે

વચ્ચે રે મારે બેનડ બાના માફા
કે ઇંડાં જળકે રે સોના તણાં*

વાંસે રે મારે જમાઈ કામઠીયો
કે કામઠ તાણે ને કોપા ખડખડે

* પ્રભોરા-ગીત

વચ્ચે રે મારે બેનડ બાઈની વેલ્યું
કે માફા જળકે મશરૂ તણા

વાંસે રે મારે ભટ્ટણ પૂરખીયા
કે કમર બાંધીને ખાસડ ખડખડે !

છેલ્લી પંક્તિમાં બહેનના ભાઈએ પોતાના બનેલીનું વિનોદાત્મક ચિત્ર દોરી દીખાડી કરી લીધું છે.

૧૯

માન માનવીની સાથે જ નહિ, પશુ પક્ષી અને જીવ જન્તુમાંથી જે જે રૂપાળાં, રસાળાં અને ચતુર પ્રાણીઓ જડે, તેની સાથે પણ સંદેશા મોકલવાની રકુરણાઓ થાય છે. ગુંજરવ કરતો, રંગબેરંગી અને ફુલોનો લોગી ભમરો-તેને જ જાણે કે માતાએ રાતા ચૂડા વાળી સુહાગણ પુત્રી પર દ્વંત કરી મોકલ્યો :

લીલી પીળી પાંખનો ભમરડો રે
ભમીયો દેશ પરદેશ (૨)
જાજે ભમરા નોતરે રે !

પેલું તે નોતડું ....ગામ રે
જમાઈ ....ભાઈને ઘેર (૨)
રાતે ચૂડે બેની બા રે !

બેની મોરી વરઘે વધાવ (૨)
મયર પગરણ આદર્યાં રે !

હું કેમ આવું એકલી રે
મારે ઇસવર ભરથાર (૨)
ઇસવર આડણ ઘોડલાં રે !

બાને માફાળી વેદ્ય (૨)
માફા આવે મલપતા રે !

નેળા ઢળકતા મેદ્ય (૨)
ચંપાવરણી રજે ભરાય રે !

અથવા તો હજી એ વધુ ગીત ગવાય છે:

ડુંગર કોરીને નીસર્યાં લમરો
જાળે રે લમરા નોતરે.

ગામ ન જાણું જેની નામ ન જાણું
કીયાં બા રાયા ઘેર નોતરે !

ગામ .... ને .... નામ છે
....બા રાયા ઘેર નોતરે.

ઉઠોને જેની તમે પહેરો પટોળાં
તમારે મયર પગરણુ આદર્યાં.

ઘોડવેલે જેસી જેની ....બા આવે
જોળે તે બાવન જેટડા.

હાથમાં ઝારી ....વહુ ઉભાં રીયાં
....વહુ નાંખે બાને જેસણાં.

જેસો જેસોને મારી પરદેશણુ નણદી
જેસીને વાત કરો ગોઠડી.

જેસીશ જેસીશ રે મારા વીરાની જોડયે
જેસીને વાત કરીશ ગોઠડી

ઘરની ધણીઆણી તમે રાંધો ને ચીંધો
માડીની જાઈ જમવા જેસશે.

ઘરની ઘણીઆણી તમે ચીર સાડી જે'રે
માડીની જાઈ પટોળાં જે'રશે.

ઘરની ઘણીઆણી તમે ઓરડામાં મા'લો
માડીની જાઈ માંડવ મા'લશે.

વીવલીયા ખુંદી બેની ઘેર પધારે
માડીનો જાયો તે વળામણે.

દીઠાં દીઠાં રે બેની ....નાં ઝાડવાં
અમને તે દેજે બેની શીખડી.

વાધજે વાધજે રે વીરા વડની વડવાઈઓ
પરવરજે પૂતર કેરે પારણે !

માડીના જાયા તને દઉં રે આશિષો
સાતે પુત્રે ચાલે મલપતો !

વેવાણીની જાઈ તુંને દઉં રે આશિષો
સાતે શોકયે ચાલે મલપતી*

* પ્રભોરા જ્ઞાતિનું ગીત સરખાવે

સોનાની સાંજ ને રૂપાના મોર વાર્યા રે
ઉડે રે પાંખાળા સુડલા નોતરે

ગામ ન જાણું ને નામ ન જાણું રે
કેરસ ઘેર જઈ રે સુડલા નોતરે

ઉઠો ગોરાં બેની બાઈ કરે રાણગાર રે
જેર પટોળાં ઓઢો ચુંદડી રે

યાજ ભર્યો ફુલડે છીપ ભરી સર ખંડે
વચમાં મેલો શ્રીફલ બીબેરડાં રે

મોખરે 'અગન અગન પગ માંડતી' ને પડધી ગજવતી વીરની ઘોડી : ને પાછળ મશરૂના માફા વાળી મરૂપતી આવતી બેનની વેલડી : બેનના બોળામાં આવન-બેટડો સૂનો છે : વીરના હાથમાં ઢળકતો નેલો છે, ને બેનની વેલડીના માફા ઉપર સોનાનાં ઇંડા અળકારા આરે છે. સંધ્યા સમયની અથવા તો પ્રભાતની પીળી ચંપાવરણી ધૂળ એ માફાને, અને એ મશરૂના નેલને ચોંટતી આવે છે. ધરતી ધમધમે છે. એ રીતે બેનીબાની સવારી એ મંગળ ગીતોથી ગાજતા મહીયરના આંગણામાં આવી કંભી રહી. ત્યાં તો મોટા ભાઈઓની વડુઓ ઝારીમાંથી નજુદને જળ પાય છે. અને ચાકળા ઢાળે છે. બબ્બે ભોજાઈઓ તો બાની તહેનાતમાં હલી થઈ રહી છે. વિનવે છે કે 'બેસો', પણ બહેનને તો વીરની સાથે બેસીને વાતો કરવાની આવૃત્તિ છે. ભાઈએ પણ બહેનને ઉત્સવની અંદર દમામભર્યા આસનો સોંપી દીધાં. બહેન તો બિચારી પરદેશી : મોંઘેરું મહેમાન : એ કજોયણનું દિલ રખેને લગારે કાચવાય, એની ચિંતા રહે છે. અને વળી બહેન તો પરણતા વીરના લલાટ પર સતારા ચોડી, કંકુની પીજ્ય કાઢી, રસીલા શણગાર કરશે. એનું ગળું તો માંડવો ગજવશે.

બહેનો આવી, અન્ય સગાં પણ આવી ઉતર્યાં. અને હવે પીડીનો આદર થયો. વરરાજા જરા શ્યામવરણા છે ખરા ને, એટલે એની ચામડીને હલસ ચડાવવા, એના ઝીણામાં ઝીણા મેલ પણ ઉતારી નાખવા, અને એના દેહને સુગંધિત બનાવવા એને આખે અંગે પીડી ચોળવામાં આવે છે. માતાએ મગ ભેળતી વખતે જ ગાયું કે

મગ રે મનોરા પીઠડી દળાવો

હળદર ગાંઠીયો પીઠડી દળાવો

એ રીતે માતાએ મગની દાળ દળાવી, તેમાં હળદરનો લોટ મિલાવી, ખાકો રંગ ઉપડે એવા તેલની તૈયારી કરી :

આદિતની કરણે રે તમે નીંદરમાં પોઢો રે
વરરાજાને તેલ સંચારો, રન્નાદે જાગવો રે
સળીયો સોનાનો ઘડાવો, કે લોચનીયાં ભરે રે
આ રે અસાવળના ઘાંચી તેલ પીડે મધરાતે રે

ઓ ભાઈ ધાંચી ! અધરાતે કોઈનો ઓછાથો ન પડે તે વખતે તું
આ પીઠીનાં તેલ પીવળે હો ! અને વળી

માંહી પીલે ડમરો ને માંહી પીલે મચકંદ
એહ તેલ વરરાબને શિરે સોહિ રે

એવા સુવાસિત તેલમાં ચાર સુવાસણોએ આંખાનાં પાંદડાં બાળીને
તેલ વરના માથા પર સીંચ્યું. અને

અડદ દળાંતી તે મગ દળું, મગે તે હોશે પીઠી
પીઠી પીઠી કરશે રે પિત્રાઈ, હાથ પગ ધોશે રે ભોબઈ
મુખડાં નિહાળે રે માની બઈ

મીઠડાં તે માતાજી લેશે
મુલડાં તે દાદાજી દેશે

એમ ભોબઈઓએ વરને શરીરે સોનાવરણી પીઠીનો લેપ મદન કરી
નવડાવ્યો, માની જણી બહેને મુખ નિહાળ્યું, માતાજીએ મીઠડાં લીધાં,
પિતાએ પીઠીના મૂલ મૂલવ્યાં: વાટકે ઘોળીને પીઠી લાડકડાને ચોળી :

પીઠી પાવલાની પા શેર
પીઠી અરધાની અધ શેર
પીઠી રૂપૈયાની શેર
પીઠી આણી અમારે ઘેર
પીઠી વાટકડે ઘોળાય
પીઠી લાડકડાને ચોળાય

૨૧

અને માતાએ તો ખીઠડાં લઈને પીઠી ભર્યા પુત્રને આશિષ દીધી :

૪

પીળો પીળો રે વાનો મેં સુણ્યો,
પીળો હળદરનો છોડ, સોય રે વાનો મેં નિરખીયો

ગોરા વરરાજા રે તમને પીઠડાં ચોળીશ,
જેમ રે સાજનીયાં સંતોખશે

હુરીજન હુરીજન રે હૈડે ડાબલા પાય
હોખીયડાં રે દાઝી મરે

રાતો રાતો રે વાનો મેં સુણ્યો
રાતો કંકુનો છોડ, સોય રે વાનો મેં નિરખીયો

ગોરા વરરાજા રે તમને ટીલડાં કરીશ
જેમ રે સાજનીયાં સંતોખશે —દુરિજન૦

લીલો લીલો રે વાનો મેં સુણ્યો
લીલી નાગરવેલ, સોય રે વાનો મેં નિરખીયો

ગોરા વરરાજા રે તમારે મુખડે તંબુલ
જેમ રે સાજનીયાં સંતોખશે —દુરિજન૦

લીનો લીનો રે વાનો મેં સુણ્યો
લીની કાજળ રેખ, સોય રે વાનો મેં નિરખીયો

ગોરા વરરાજા રે તમારા નયણાં ભરીશ

જેમ રે સાજનીયાં સંતોખશે

—હુરિજન૦

કાકીઓએ ને ભાભીઓએ મળીને ગાતાં ગાતાં પ્રભાતે પીઠી ચોળી, ચંપકવરાણું રૂઢું શરીર બનવ્યું, લાલ તિલક કર્યું, લીલી નાગરવેલનાં લાંબાં મોંમાં દીધાં, ને કાજળ થકી નયનો આંજ્યાં : એમ ચાર ચાર મંગલ રંગો વડે પુત્રનો દેહ ભક્ષકી ઉઠ્યો.

૨૨

એમાં વળી કોઈ દીખળી ભોભળને યાદ આવી ભય છે કે વેવાઈને ઘેર તો કન્યા પણ સૈંદર્ભ વધારવા માટે પીઠી ચોળાવતી હશે ! એટલે ભાભીએ ચોતાના દેવરની વિશિષ્ટતા બળવવા માટે વિનોદભરી કુવા દીધી :

૭

પીઠી ચોળે પીઠી ચોળે પીતરાણી

હાથપગ ચોળે રે વરની ભાભી

મુખડાં નિહાળે રે વરની માતા !

પેલી પીઠી ચડશે રે મારા જીયાવરને

ઉતરતી ચડશે રે પેલી છોડીને !

પાકાં તેલ ચડશે રે મારા જીયાવરને

કાચાં તેલ ચડશે રે પેલી છોડીને !

પડતી કેરી ખાશે રે મારા જીયાવરને

ગોટલાં તો ચૂસશે રે પેલી છોડી રે !

૨૩

આના ખટમીડા પરિહાસ વચ્ચે પીઠીનાં મર્દન પૂરાં થાય, ને પણ ખજખજતેજીને દીયરીયાનાં અંધાળનો આદર થાય. ગવાયું છે કે બહુ આદિત્ય અને રન્નાદેનું યુગલ પોતે જ વીરાને સ્નાન કરાવવા ઉતરે છે. બહુદુએને ગંગા યમૂનાના નીરનું ન્હાવણ દેખાય છે :

નાહોને નાહોને કીયા ભાઈ રે
તમારા પાહોલા હેઠ ગંગા વસે

ત્યાં ખેસી કીયો ભાઈ નાહીયા રે
ત્યાં તો આદિત્ય રાંદલ આવશે રે

આદિત્ય હાથ કચોળડા રે
રાણી રાંદલ તેલ સંચારશે રે

નાહો નાહોને કીયા ભાઈ રે
તમારા પાહોલા હેઠ જમના વસેરે

ત્યાં ખેસી કીયો ભાઈ નાહીયા રે
ત્યાં તો કીયો ભાઈ કેઈ વહુ આવશે રે

કીયા ભાઈ હાથ કચોળડાં રે
રાણી કેઈ વહુ તેલ સંચારશે રે

સૂર્ય-રન્નાદે સરીખી તમારી યે ખેલડી ખનો, તમારાં અંગનાં ઓજસ પશુ એ જેવાં જ ઉઘડો, એવી મંગલ ભાવના આ વિધિ વાટે મહેકી ઉઠે છે. દેહનાં સૌંદર્ય ખીલવવાની ક્રિયામાં પણ વિશુદ્ધિ અને દેવત્વના જ મંગલ નાદ સંભળાય છે. અને નિર્દોષ પરિહાસનો એકાદ સૂર એ આખી વિધિના ગાંભીર્યમાં રૂપાળી ભાત પાડે છે.

૨૪

ચારે સુવાસણોએ વરને સ્નાન કરાવ્યાં:

૭

કાંઈ જાંબુ વરણી કોયલ રે
કાંઈ આંખા રાજે બેડી રે
કાંઈ અમરત આંખો મેથો
આંખે ફૂલ ઘણાં રે

કાંઈ આજુની રાતડિયે રે
કાંઈ મેહુલિયા નો વરત્યા રે
કાંઈ વીજલડી નો ઝબકી રે
કાંઈ વાહોલિયા નો વાયા રે
કાંઈ આવડતાં ને આવડાં
ચીકલ રોણે ધયાં રે !

કાંઈ માડીના ને ....ભાઈ
કાંઈ વરધ નાવજુ નાયા રે
કાંઈ પેલી ને સુવાસણ રે
કાંઈ ....ભાઈની માડી રે
કાંઈ ....વહુ સુવાસણ
ચીકલ કરી વજ્યાં રે !

* * *

કાંઈ ચારે ને સુવાસણ
ચીકલ કરી વજ્યાં રે

૨૫

માથા પર તેલ સીંચી, પીડીનાં મદન કરી, નવરાવી, બાળેડે બેસારી,
નથનોમાં કાળજી આંજી, કપાળે દીકું કરી, પછી વરના પસ ભરાવાય
છે. બણે વરનાં કુધ ને કુવાતું યુગલ અથવા ભાઈ-ભાણીનું જોડું
પરસ્પર સંકેત કરે છે:

ઉંચો ચોરો ચંદન ચોવટો

રે નીચી ભમ્મરીયાળી ભાત

ગિરધરલાલ કેરી ખાંધણી રે

ત્યાં ચડી કયા ભાઈ સાજન પોઢશે

રે કંઈ વહુ ઢાળે છે વાય—ગિરધર લાલ૦

અંગૂઠો મરડી પિયુ જગાડિયા

રે પિયુ તમે સૂતા છો કે જાગ—ગિરધર લાલ૦

આપણે ઘેર ....ભાઈને સોયરો

રે ઉઘરાવો સોનીડાનાં હાટ—ગિરધર લાલ૦

સોનીડા ! લાલ્યે રૂડાં ઝુમણાં

રે તે તો મારે ....ભાઈને કાજ—ગિરધર લાલ૦

વીંઝણો ઢોળતી એ પત્નીએ કોઈ વૈશાખ માસના, લહેરીઓ લેતા પરો-
ડિયે પોઢેલા પતિને જગાડયા: જગાડયા પણ કેવી રસમય રીતિએ ?
અંગૂઠો મરડીને, ધધલાવીને નાહ ! અને તે જ વખતે સોનીડાનાં હાટ
ઉઘડાવી ઝુમણાં, દોસીડાનાં હાટ ઉઘડાવીને પામરી, સુતારનાં હાટ ઉઘડાવીને
બાળેડ, હુહારનાં હાટ ઉઘડાવીને દીવડો અને સુખડીયાનાં હાટ ઉઘડાવીને
સુખડી કઢાવ્યાં: પરણનારના ઓળખામાં પસ ભરાવ્યા.

સામા પક્ષમાં કન્યાને પણ એવાં જ ગીતો ગાઈ ગાઈ, એવી જ
પીડીના લેપ ને સુગંધી તેલના મદન કરી, આદિત્ય-રાંદલ અને ગંગા
ચમૂનાનાં રમરણો સાથે અંધળા કરાવી સગાંહાલાંએ પસ ભરાવ્યાં.

૨૬

દરમીઆન શેજેશેજ બન્ને ઘરે પ્રભાતીયાને મંગલ સૂરે ગુંજતાં રહે છે. બાણે કે પ્રત્યેક પંક્તિએ મંગલ જાવનાઓના ધૂપ દેવાઈ રહ્યા છે. ઘરમાં બાણે શબ્દો વડે દેવ-આરતીના ડંકા પડે છે. ઉગતા સૂર્યનાં, તેજનાં, રાંદલ-આદિત્યની પ્રેમકીર્તનાં, અને લગ્ન-જીવનનાં જે કાંઈ આદર્શો હોય તેનાં સ્તવનો વડે એક બાળુથી પ્રભાતને સ્વાગત દેવાય છે, ને બીજી બાળુ સૂતા સ્વજનોની નિદ્રા ઉડાડાય છે :

લીંકૂડો વાંસ ઢળૂકડે ઢળિયો
 ઇ રે વાંસલિયાનો વીંઝણો ઘડિયો
 હરતો ને કરતો હીરલે જડીયો
 માણું મોતી ને પાલી પરવાળે જડિયો !
 ઇ રે વીંઝણલો રાંદલ-વરસું જડિયો
 ઉઠો રાંદલના વર સપનાં નિહાળો !
 લ્યો રે લોટી ને સીંચો તુળસીનો ક્યારો !
 જેમ જેમ તુળસી લેરડે જાય રે
 તેમ રે રાંદલના વર નીંદરે ઘેરાય રે !
 જેમ જેમ તુળસી ફાલે ને કુલે
 તેમ રે રાંદલના વરની નીંદરડી ઉડે !

* * *

વર-કન્યાનું નામ લઈ ફરી ફરી ગવાય છે.

શી સુંદર કલ્પના કરી છે ! મીઠે પદોડિયે બાણે સૂર્યદેવને ઘેરે રાંદલ રાણી પોતાના પોદેલા પ્રભાકરને મોતી પરવાળે જડિયો વીંઝણો ઢાળે છે. તુળસીની મંજરીઓ એના આંગણમાં વાયુને હિલ્લોળે ! હિલ્લોળે ઝૂલી રહી છે અને એમાંથી છૂટતા શીંગા વાયરા વડે આદિત્ય દેવ નીંદરે ઘેરાય છે.

૨૭

ત્યાં તો કેવડાની કૃષ્ણ સરખાં કિરણો કાળાવતો સૂરજ ઉગ્યો :
અને એનું આગમન-ગીત ઉપડ્યું :

સૂરજ ઉગ્યો રે કેવડીયાની કૃષ્ણશે કે વાણુલાં ભલે વાયાં રે !
સૂતા જાગો રે *વાસુદેવના નંદ કે વાણુલાં ભલે વાયાં રે !

સૂતા જાગો રે *સુભદ્રા બેનીના વીર કે વાણુલાં
તમ જાગે રે જાગે સહુ દેવ કે વાણુલાં
લેજે લેજે રે દાતણ ને ઝારી કે વાણુલાં
બેસજે બેસજે રે તુલસીને ક્યારે કે વાણુલાં
મુખ લૂજે રે પામરીયુંને છેડે કે વાણુલાં
લેજે લેજે રે શ્રીરામનાં નામ કે વાણુલાં

ને પછી કોઇ વિનોદ કરવા ગોઝ્ય સ્વજનને શી રીતે જગાડયાં !

સૂરજ ઉગ્યો રે કેવડીયાની કૃષ્ણશે કે વાણુલાં
સૂતા જાગો રે +....બાઈના કંથ કે વાણુલાં
લેજે લેજે રે કદકું ને કુંડું કે વાણુલાં
દાતણ દરજે રે મલ્લાંની મસીદે કે વાણુલાં
મુખ લૂજે રે ધાખળીયુંને છેડે કે વાણુલાં
લેજે લેજે રે અલ્લા બલ્લાનું નામ કે વાણુલાં

* ખજીયા વરના પિતા તથા બહેનનું નામ લઇને ગવાય છે.

+ વિનોદ કરવા લાયક બે પુરુષ હોય તેની વહનું નામ મૂકાય છે.

૨૮

એ વિનોદનું વહેન જરા બહુ અને છે. જમાધરાજને ક્ષાતણ લેવા મોકલ્યા કલ્પાય છે:

આલા લીલૂડા વાંસ વઢાવો રે
તેની નાની શી ટોપલી ગુથાવો રે
ટોપલી આપો બેનીબા વર હાથ રે
ગોલો વેચી સાટીને ઘેર આવ્યો રે
ઓરડે ઉભાં બેનીબા લેખાં લે છે રે

ક્યાં ગયા હતા ? બાપડો ખુલાસો કરે છે:

તમારા દાદાને ઘેર હતા વીવા રે
અરધી રાતનાં દળણાં દળાવ્યાં રે
પાછલી રાતનાં પાણીડાં ભરાવ્યાં રે
સૂરજ ઉગ્યો ને દાતણીયાં નખાવ્યાં રે
પોર દિ' ચઢ્યો ને છોકરાં પખળાવ્યાં રે
અમને આવડલી વાર ત્યાં લાગી રે

૨૯

લગ્ન મહાલવા આવેલી સ્ત્રીઓ આટલો પરિહાસ કર્યા વગર રહી ન શકતી નથી. પરંતુ એ ટીખળ લાંબુ નથી ચાલતું. પ્રભાતનું સૌંદર્ય તેઓને વધારે આકર્ષે છે. સૂર્યોદયના ભવ્ય દર્શનમાંથી કેવી વાચા મળે છે ! કેવી કલ્પના પ્રગટ થાય છે !

સીંદૂરી વરણીના રે સૂરજ ઉગીયા રે
ચાંપલીયા વરણી કાંઈ ચાંદલીયે પ્રે વાસી રે

વેલ્ય પરવાળડે મોરીયો રે
 વેલ્ય વેડાવો ને કળીયું ચૂંટાવો રે
 હાર ગુંથાવો ને રાણી રન્નાદેનો રે
 રાણી રન્નાદે તમે હાર સોવરાવો રે
 તમ પિયુડા લાલ છડે રમે રે
 લાલ છડે રમે પાસલા ઢાળે રે
 રતન કચોળડે દીવા બળે રે

સૂર્યોદય એટલે સીંદૂરવરણી ને ચંપાવરણી બન્ને પ્રભાના છંટકાવ :
 આકાશની કુલવાડીમાં બંને કિરણોરૂપી વેલડીઓના કુલ-ખીલાવ : રતન-
 કચોળે ઝળહળતા બંને આદિત્ય-આવાસના દીવા : એ દીવાને અજવાળે
 બંને રન્નાદે રાણીને પિયુડા પાસા ઢાળી લાલ લાલ સોગડે રમે છે. ને
 સપ્તરંગી પુષ્પો વીણીને પ્રિયતમા રાંદલ એ સ્વામીના ગળાને હાર ગુથે
 છે: આવી આવી કલ્પનાઓ એ ગાનાર સ્ત્રીમંડળીની આંખોમાં રમી
 રહી હશે.

૩૭

પક્ષીઓ પણ પોતાના મીઠા કિલકિલાટ વડે પોટી ગયેલાઓને જગાડવા
 આવે છે. લીલડા વનના પોપટજીએ ઘર આંગણની આંખાડાળે બેસીને
 “ભગો ! ભગો !” ના ટોંકા ગબવ્યા. પરણ્ણી બહેનના ચારે વીર ભૂદે
 ભૂદે સ્થળે સૂતા હતા તેને એક પછી એક મધુર રીતે ઉઠાડ્યા. અને પછી
 વિવાહ પર આવેલા જમાધરાજને કાગા રાણાના કકંશ સંગીત વડે
 ઉઠાડ્યાનો પરિહાસ થયો:

મારે તે આંગણ આંબલો
 આંબલિયાનાં બોળેરાં પાન કે લીલૂડા વનનો પોપટો

તીયાં બેસી પોપટ રાણો વાસીયા
જગાડયા ચારે ય વીર કે લીલૂડા વનનો પોપટો

*મેડીયું માયલા મોટાભાઈ જાગીયા
વહુ રે વહુ મોટી વહુના કંથ કે લીલૂડા વનનો પોપટો

* * *

ચારે તે જાગીને શું કયું
રાજ્યો મારા માંડવડાનો રંગ કે લીલૂડા વનનો પોપટો

મારે તે આંગણુ લીંબડો
લીંબડીયાના પાંખેરા પાન રે લીલૂડા વનનો કાગડો

તીયાં બેસી કાગો રાણો વાસીયા
જગાડયા ચારે જમાઈ કે લીલૂડા વનનો કાગડો

• પછી ચોરડા માયલા ભાઈ, ચોસરી માયલા ભાઈ, માંડવા માયલા
ભાઈ એમ ત્રણે ભાઈઓને વિષે એની એ પંક્તિઓ ગવાય છે.

૩૧

તો યે જાણે એક ભાઈ નથી જન્મ્યો. પ્રમાતના પહેલા પહોરની મીડી
નિદ્રામાં એની આંખો ફેરેરાઈ રહી છે. થાક્યો પાક્યો એ પોદ્યો છે.
નાનાં વહુ જઈને કંથને કોકિલરવરે જમાડે છે:

૪

રાજ પેલડા પોરની નીંદરડી,
નીંદર જાજે રે ....ભાઈ સેજ !

નીંદરડી નેણું ઘેરી રહી.

ગોરાં નાનાં વહુ જગાડે જાગે નહિ !

પોઢયા જાગો રે ....ભાઈના વીરા !

નીંદરડી નેણાં ઘેરી રહી.

તમે કાં કંથ પીધા કસુંબલા

તમે આરોગી કાંઈ લીલૂડી ભાંગ !

નીંદરડી નેણાં ઘેરી રહી.

અમે નથી પીધા રે કસુંબલા

અમે આરોગી નથી લીલૂડી ભાંગ

નીંદરડી નેણાં ઘેરી રહી.

અમે દરબારેથી મોડા આવીયા,

આપણે ઘેરે રે ....ભાઈના વીવા

નીંદરડી નેણાં ઘેરી રહી.

ત્યાં તો મંગલમુખી માલણ આવી :

૩૨

માલણ વીણે જાવંતરોનાં કુલ રે

માલીડો ગુંથે વીંજણો રે.

માલણ પૂછે માળીડાને વાત રે

કયાં લેટે જાશે વીંજણો રે !

આપણા શે'રમાં કીયો ભાઈ દેહોત રે

કયાં લેટે જાશે વીંજણો રે !

આપણા શે'રમાં .....ભાઈ દેહોત રે

દેહોતે જાશે વીંજણો રે.

ઠાકોર પોઢયા પીતળીયે પલંગ રે
વહુ ....બા ઢાળે વીંઝણે રે.

સૂતા જાગો નણદલખાના વીર રે
માલણ ઉભી તપ ધરે રે.

માલણને આપો સોળે શાલુગાર રે
માલણ જાશે મલપતી રે.

મંગલ પ્રભાતનો એવો મહામૂલો વીંઝણો તો સાચેજ બે કોઈ
મોટો દાતાર હોય, એને જ લાગે જાય. બીજા બધા ટળવળતા રહે.
કુલની મહેનતનાં મોટાં મૂલ લઈને માલણ મલપતી ચાલ્યે ચાલી ગઈ.
તુલસીને ક્યારે દાતાશુ થયાં, પામરીએ મ્હોં હુઝાયાં ને રામનંદા નામ
લેવાયાં : પ્રભાતની મંગલ દશા એ રીતે પથરાઈ રહી.

૩૩

સૂર્યનો ઉદય થયો. અને જાણે ઉગમણ દિશામાં કોઈ મંગલમય
દેવતાનાં કંકુવરણાં પગલાં દેખાયાં. એ અંતરિક્ષમાં ચાલ્યાં આવતાં
દેવકુમલ કોણ છે ? એ તો છે લાશ અને લક્ષ્મી : શીપતિ અને શીદેવી :
એ બન્ને શી વાતો કરે છે ? પરસ્પર મરણત કરે છે કે આપણે કોને
ઘરે જશું ? કયા ઘરને આંગણે આપણે પગ મેલવા બે પુનિત જૂમિ
છે ? ગીત ગાનારીઓ એ દેવ બેઘડીની વાતો પોતાના ગીતમાં ઉતારે છે:-

ઉઠોને લોળી વીંછળોને ગોળી
મહીડાં વલોવો લેંસુ તણાં રે.

મહીડાં વલોવશે મારી ....લાઈની માડી રે
પેરણ પટોળી એઢણ ચુંદડી રે.

*લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઈ ઘેર જાશું રે
જે ભાઈ ઘેર પરભાતે પાણી ગળે.

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઈ ઘરે જાશું રે
જે ઘર સાસુ વહુ સુવાસણાં.

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઈ ઘેર જાશું રે
જે ઘેર બાપ દીકરો લેખાં કરે.

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઈ ઘેર જાશું રે
જે ઘેર પુતર કેરાં પારણાં.

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઈ ઘેર જાશું રે
જે ઘેર વરધ ઉતાવળી.

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઈ ઘેર જાશું રે
જે ઘેર સમી સાંજ દીવો બળે.

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઈ ઘેર જાશું રે
જે ઘેર સામી ભોંતે સાથીઆ.

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઈ ઘેર જાશું રે
જે ઘેર પોપટ કેરાં પાંજરાં.

જેને ઘરે પ્રભાતમાં જ બહેલાં પાણી ગળાય, સમી સાંજના જ દીવા પ્રગટ થાય, ને પિતાપુત્ર સંપી અંપીને ચોપટ લખે, એવા ઉદયમશીલ ઘરમાં જ લક્ષ્મીનાં વાસા સંભવે: જેના ઘરમાં સાસુ વહુ બન્ને સાભા-
ગ્યવતીઓ હોય, પારણે પુત્ર રમતો હોય, ભોંતે સાથીઆનાં મગલ ચિન્હો અંકાયો હોય, ને પ્રભુનામ ભણતો રૂપાળો પોપટ પાંજરે બેઠો હોય, એજ ઘર સુખી હોઈ શકે. લક્ષ્મી અને લક્ષ્મીપતિનાં એજ મનમાન્યાં મુકામ છે. આણું મંગલ ગૃહ-જીવન પ્રભાતને પ્હોર-ગીતોમાં સરજીને ગાના-
રીઓ રુઢુ કુટુંબીજનોને જગૃત કરે છે. અને પ્રમાદ ઉરાડી ઉદયમ પ્રેરે છે.

---

* લાશ (લાઈ) શબ્દનો અર્થ સમજતો નથી. કદાચ લક્ષ્મીનું જ ડુંકાવેલું નામ હોય. તે પછી આંહી બે દેવીઓ સમજાવી. અથવા ‘લસ્ય’ હોય લસ્ય=ઉદયમ

૩૪

ફરી પાછી અન્ય એક પ્રભાતીયામાં કુદરતી દૃશ્યની નવી કલ્પના ઉદ્ભવે છે :

રોયણ વીચાણી રે તારલા ઉગીયા

ચંદ્ર-રાણી રોહિણીને પ્રસવ થયો ને તારલા રૂપી બચ્ચાં અવતર્યા !
કલ્પના તો એટલેથી જ થંભી રહે છે, અને આખું ગીત વિનોદના વાટિ-
કાએ વહેવા લાગે છે :

રોયણ વીચાણી રે તારલા ઉગીયા

જેમ મુખ સૂણો રે....ભાઈ દાતણ વિના

દાતણીયા તેડાવો રે વર બેનીબા તણા

દાતણીયાં લઈ આવે રે ....જમાઈ માંડવે

દાતણીયાંને આવો રે દોઢ બદામ રોકડી

તેની રે ઘડાવો રે બેનીબાને ટોટડી

ટોટડી પેરીને રે બેન માંડવ માલશે !

એ રીતે વરરાબના બનેવીને દાતણ, મર્દન માટે તેલ, નહાવા માટે
ખખાલ, મુખવાસ માટે તંબોળ વગેરે લાવવાનું કહેવામાં આવે છે, અને
એવા વિનોદની ધાટી પાતળી હહેરમાં પ્રભાતની પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ થાય છે.

૩૫

ખીજ એક માલણ તો છેક ગુજરાતથી આવી : એને હાથે તો
મહામૂલી વાડી રોપાવી:

ગુજરાતથી માલણ આવી રે
સવા લાખની વાડી રોપાવી રે
કોરે કરમલડી રોપાવો રે
વીણી ચૂંટીને છાળ ભરાવો રે
લાઁયે લાઁયે માલણ અમે લેશું રે
લાડકડાના પસ ભરી લેશું રે
એના પાહુડીયે રસીઆ વીરા રે
દ્રવ્ય ખરચે લાડકડાના વીરા રે
દ્રવ્ય ખરચે ને ખરચાવે રે
રૂડા સાજનીયા મેળાવે રે
એને પાહુડીએ જડિયા ચાંખા રે
દ્રવ્ય ખરચે લાડકડાના મામા રે
કુંવર ઘોડલે બેસીને વેલા આવે રે,
એની ભોજધયું કુલડે વધાવે રે
એની માતાજી મોતીડે વધાવે રે
પાણી સાથે દૂધલડે નવરાવે રે.

૩૬

માલણે વરરાખને માટે ગજરો બનાવ્યો:

૪

માલણુ ગુંથી લાવ ગુણીયલ ગજરો
તારા ગજરાનો માનીશ મુજરો—માલણુ૦

તારા ગજરાનું આપીશું મૂલ રે
માંડી ગુંથજે ગુલાબનું કુલ રે
જે તું કહીશ તે કરશું કબૂલ—માલણુ૦

જેવી હોય તારી ચતૂરાઈ રે
તેવી કરજે તેની સરસાઈ રે
કાંઈ બાકી ન રાખીશ બાઈ—માલણુ૦

એવી કરજે કારીગરી એમાં રે
જૂક્તિ હોય જોવા જેવી એમાં રે
મોહ પામે મૂનિવર તેમાં—માલણુ૦

વર લાડકડાને કાજે રે
એવો ગુંથજે તું ગજરો આજે રે
જેવો છત્રપતિને છાજે—માલણુ૦

ગજરો મૂલ પામે મૂલતાન રે
સારો સારો કહે સુલતાન રે
થાય ગુણીજન જોઈ ગુલતાન—માલણુ૦

તને આપીશ હીરાનો હાર રે
વળી સોળ સારા શબ્દગાર રે
ઉપર હેમની મહોર હબાર—માલણુ૦

કવિતાની કિમત ઉર આણે રે
 એમ ગજરાનું મૂલ પ્રમાણે રે
 *દાખે દલપત ખીનું શું જાણે
 માલણુ ગુંથી લાવ ગુણિયલ ગજરો,

* કવિ દલપતરામનાં બે ત્રણ લક્ષ્મી-ગીતો પ્રચલિત છે. સૂક્ષ્મ રસદષ્ટિથી વપાસનારને આવાં કવિ-ગીત તથા શુદ્ધ લોકગીત વચ્ચેનો તફાવત સમજશે.

૩૭

લાઇનાં લગ્ન સાંભળીને તો તંબોળી પણ જૂનાગઢથી આવી પહોંચ્યો:

જૂનેગઢથી તંબોળીડો વાપર્યો
 આવી ઉતર્યો અમારલે દેશ
 ધનરા લાલ તંબોળીડો !

ઓરડે ઉભાં *....વહુએ ઓળખ્યો
 દાસી ધનરાને ઓરેરો તેડાવ્ય
 ધનરા લાલ તંબોળીડો !

દાસી લે રે ઘડો લે ઇંઢાણુલી
 મારી વાડીની વેલ્ય સીંચાવ
 ધનરા લાલ તંબોળીડો !

સીંચે સીંચે વાડી માયલો કેવડો
 સીંચે સીંચે ગલાલોનો છોડ
 ધનરા લાલ તંબોળીડો !

* ધરની પ્રત્યેક વહુનાં નામ લઇને એનું એ ખીત ફરી ફરી ગવાય છે.

૩૮

ભાતભાતનાં ધાન્યની પોઠથો ભરીને દેખાવશી વણુઝારો ને વણુઝારી
પણુ આવી પહોંચ્યાં : વણુઝારી પણુ કેવી ! અવળા અંબોડાવાળી :

વણુઝારો આંચો ને વણુઝારી લાંચો
ભાઈ રે વણુઝારીનો અવળો અંબોડો !

ભાઈ રે ....ભાઈ મારે માંહેલે પંધારો
માંડવે પધારીને પોઠચું મુલવાવો.

ભાઈ રે વણુઝારા તારી શી શી રે પોઠું
ભાઈ રે ....ભાઈ અમારી નવલખી પોઠું.

પેલી તે ચોઠમાં મગ રે મંડોળિયા
મગ રે મંડોળિયાની પીઠી રે નીપજે.

ખીજી તે ચોઠમાં જાર જગોતરી
જાર જગોતરીની ઘેંસવડી નીપજે.

ત્રીજી તે ચોઠમાં ચોળા ડોલરિયા
ચોળા ડોલરિયાની વઢી રે નીપજે.

ચોથી લે ચોઠમાં અઢઢ ઇંડોરિયા
અઢઢ ઇંડોરિયાના પાપડ નીપજે.

પાંચમી લે ચોઠમાં ચોખા કમોદિયા
ચોખા કમોદિયાનો ખેરો રે નીપજે.

છઠ્ઠી તે પોઠમાં ઘઉં રે ગોરડિયા
ઘઉં રે ગોરડિયાનો પકવાન નીપજે.

સાતમી તે પોઠમાં કન્યા પાનેતર
કન્યા પાનેતર મારે ....ખાને સોહે.

આઠમી તે પોઠમાં સૂતર ધરચોળું
સૂતર ધરચોળું મારે ....વહુને સોહે.

નવમી તે પોઠમાં વરરાજ મોળીયાં
વરરાજ મોળીયાં ....જમાઈને સોહે.

૩૯

મામેરાં ભરવાની વેળા થઈ છે. વર અથવા કન્યાની માતા વાટ જોઈ
રહી છે કે પોતાના પીયરથી ભાઈ ક્યારે આવશે ! જાણે કાઈ આવશે
એવું પ્રેરતી ચેષ્ટાઓ શરીરમાં થાય છે :

મારી આંખડલી ભીંજાય રે મારો નખ નમે રે

મારો ફૂફે છે ડાખા પગનો લાંક રે

ઘેરે કોણુ સાજનિયાં આવશે રે !

મારે કીયા ભાઈ આવ્યા કીયા ભાઈ આવશે રે

હું તો જોઈ રહી છું ....ભાઈની વાટ રે

....ભાઈ આવ્યે રંગ રશે રે !

૪૦

પરંતુ ધણી ધણી વાટ જોતાં ચે બાઈ ન આવ્યો : નહાંદ મેણાં
દેવા મંડી : બેન તો આકૂળ વ્યાકૂળ થઇને ડેલી બહાર દોડે છે. દૂર
દૂર રસ્તા ઉપર નજર કરે છે. શરીરે પરસેવો ઉતરે છે. ત્યાં તો કોઇએ
વધામણી દીધી કે તમારો બાઈ આવ્યો !

૭

બાઈ રે સાવ રે સોનાનો સારો દીવડો

એને દીવડીયે રંગ રૂપાના મોર

સોહન દાંડીનો દીવડો.

બાઈ રે દીવડો મેલાવો મોઢે માંડવે રે

ત્યાં ચડી બેસશે મારો દેર ને જોઃ—સોહન૦

નણુદી મચકો કરીને બોલિયાં રે

ભાભી ! નો આવ્યો તારો લોભી વીર—સોહન૦

બાઈ રે કસું રે છુટી ને વેણું મોકળી

મારે હૈડે રે કાંઈ ઉતર્યો તંબોળ—સોહન૦

*

દેર વધામણી લાવે.....

ભાભી ! આવ્યો રે તારો માડીજાયો વીર—સોહન૦

બાઈ કસું રે બાંધી ને વેણું ઠાંસીયું

જી રે મારે હૈડે હરખ ન માય—સોહન૦

૪૧

અરેરે વીરા ! આટલું બધું મોડું કેમ થયું !

છ

વીરા ! ચાંદલિયો ઉગ્યો ને હરણ્યું આથમી રે
વીરા ! ક્યાં લગણુ જોઉં તમારી વાટ રે
મામેરાં વેળા વહી જશે રે !

*બેની ! પાટણુ ઝ્યો'તો પટોળાં વોરવા રે
બેની ! પાટણુમાં પડી'તી હડતાળ
અમદાવાદ ઝ્યો'તો વોરવા રે.

વીરા ! ચાંદલિયો ઉગ્યો ને હરણ્યું આથમી રે
વીરા ! ક્યાં લગણુ જોઉં તમારી વાટ રે
મામેરાં વેળા વહી જશે રે.

*બેની ! ચીતળ ઝ્યો'તો ચુંદડી વોરવા રે
બેની ! ચીતળમાં પડી'તી હડતાળ
અમદાવાદ ઝ્યો'તો વોરવા રે.

* * *

* પાઠાન્તર :

બેની ! દોશીડાને હાટે ઘોડો હલખીયો રે
બેની ! ધરચોળાં વસાવતાં લાગી વાર રે
મામેરાં વેળા હવે થાશે રે !

બેની ! સોનીડાને હાટે ઘોડો હલખીયો રે
બેની ! ઝુમણલાં વસાવતાં લાગી વાર રે
મામેરાં વેળા હવે થાશે રે !

३

॥ दर्शन ॥

૪૨

પરણવા જવા માટેનો ગંભીર દિવસ પાસે ને પાસે આવતો. ન્ય
છે, તેમ તેમ વરરાજ બહુ કે પોતાના જીવનના એ ચાક્યા આવતા
અમમ્ય પક્ષના વિષે કંઈક નિગૂઢ ઘેદનાની, ચિંતાની ને પ્રીતિની લાગ-
ણીઓ અનુભવતો હતો. દાંપત્યના રસની એને ગમ નહિ પડતી હોય.
એનું અંતઃકરણ થડક થડક થાતું હતો. તેવા સમયમાં એને અંતરે
હિમ્મત પૂરવી, સાંદર્યનું સિંચન કરવું, મનોરમ કલ્પના માંહેથી એના
મનને પસાર કરાવી મુગ્ધવણી છોડાવી દેવી, એ જરૂરનું હતું. જે
સરલતાથી દિવસ પીગળી જઈ રાત્રિના પ્રદેશમાં ઉતરી પડે છે, વચ્ચે
રહેલી જખરદસ્ત અસંગતતા જે રીતે પોતાને કળાવા દીધા સિવાય
દિન-રજનીનું ઓતપ્રોત મિલન સધાવી લે છે, તેવી જ કોઈ કોમલ
પરિવર્તનની રીતિ વડે આ ગીતો આપણા તરફ પતિરાજને જુગલ
જીવનની નવી અભણી દુનિયામાં, કંઈ જ આંચકો ખવરાવ્યા વિના
ઉપાડી જાય છે. હંસરાજનું એ સંબોધન કેવું મીઠું, ગલગલીયાં કરતું
ને અર્થભર્યું છે ! નીરક્ષીરનો વિવેકી વરરાજ શું સાંભળે છે :

ગાગર ઉપર બેઠો લીલો હંસ રે
આ હંસ કેણે ઉડાડીયો રે !

કહો હંસ રાણા ! ક્યાં તમારા વાસ રે
આ ક્યાં તમારાં બેસણાં રે !

આંબા ડાળે હુવા અમારા વાસ રે
આ સરોવર પાળે બેસણાં રે !

કહો હંસ રાણા ! કેમ બીજો પરદેશ રે
આ કેમ કરી દરિયો ડાળ્યો રે !

પાંખે ઉડી બાથું રે પરદેશ રે
આ આંથે દરિયો ડોળથું રે !

ગાગર ઉપર બેઠો લીલો હંસ રે
આ હંસ કેણે ઉડાડીયો રે !

કહો *....ભાઈ ક્યાં તમારા વાસ રે
આ ક્યાં તમારાં બેસણાં રે !

+....શહેરમાં હુવા અમારા વાસ રે
કહો ....ભાઈ કેમ બયો પરદેશ રે
આ કેમ કરી લાડડી લાવશે રે !

રૂપિયાની થેલીએ બાથું પરદેશ રે
આ ગરથે લાડડી લાવથું રે !

*વરતું નામ +વરના વતનનું નામ

૪૩

‘ ગરથે લાડડી લાવતી ! ’ એ તો યદ્ય વૈશ્ય વરની વાત: પણ ક્ષત્રિય
વરને કેવી સલાહ અપાય છે ! એને તો બ્હેન સંજ્ઞા બતાવીને કહે છે કે
“હે દોલા જેવા બહાદુર અને પ્રેમી ભાઈ ! તરવાર જેવી તેજસ્વી,
નાગરવેલના પાન સરખી પાતળી, સોપારી જેવી બંધી, અને તજ જેવી
તીખ્તી-વટવાળી પરણીને હો ! તમે વિસરી ન બઓ તે માટે નિશાનીઓ
પણ સાથે જ આપી છે.”

તરવાર સરખી ઉજળી રે દોલા !
તરવાર ભેટમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને.

એવી રે હોય તો પરણુને રે ઢાલા !
નીકર સારેરી પરણાવું રે વાલીડા વીરને.

પાન તે સરખી પાતળી રે ઢાલા !
પાન મુખમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને.

એવી રે હોય તો પરણુને રે ઢાલા !
નીકર સારેરી પરણાવું રે વાલીડા વીરને.

સોપારી સરખી વાંકડી રે ઢાલા !
સોપારી મુખમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને.
—એવી રે૦

તજ તે સરખી તીખલી રે ઢાલા !
તજ તે મુખમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને,
—એવી રે૦

૪૪

એ લાડડીને લેવા જવા માટે શણગારની સજવટો થવા લાગી.
નવાં વસ્ત્રાભૂષણો પહેરતાં મન કેવી રીતે મલકાઇ છે, અગિ કેવા મદ
વડે મરડાવા લાગે, તેનો હૂબહૂ ચિતાર નેઇએ:

ઝલ રે મગીયાનો ઝલ રે સીવડાવો
ઝલ રે સીવડાવો
દોરંગી વેતરાવો.

કેડ મરડીને પે'રે રે ....ભાઈ
 પે'રે રે ....ભાઈ
 વીરાનાં મન મોશે.

વીરા ....ભાઈ આની કોર જશે !
 ઓલી કોર જશે !
 લળી લળી મોઢા સામું જશે !
 હસી હસી મોઢા સામું જશે—અલ૦

૪૫

વરરાજ શણગારે સજ્જને કુટુંબાં ફરવા માટે ઘોડે ચડયા :
 ઘોડેસવાર વીરો કેવો દિસ્યો ? એને તો 'જેવા જગ મળ્યું' :
 ગામ બધું જેવા હલક્યું :

૪૬

કુંવર ઘોડે ચડયા ને જેવા જગ મળ્યું
 મારી શેરીમાં હાટ નો માય કુંવર ઘોડે ચડયા.
 વીરા મેં રે દોશીડા તને વારીયો
 રૂડી પામરીયું લઈ આવ કુંવર ઘોડે ચડયા.
 જ રે ....ભાઈ તે ....ખેનને વીનવે
 મારા લાલ ગુલાલને કાજ કુંવર ઘોડે ચડયા.

એ જ રીતે સોનીડાને વીનવ્યો-ખેરખડા લઈ આવ : માળીડાને
 વીનવ્યો-વીંઝણલા લઈ આવ : આજ તો કશી પે ઉણપ ન રહેવી બેઠી.
 વીરજી આજે પોતાના જીવન-સર્વસ્વને જેવા ચડે છે.

૪૬

કેસરીઆ વાધા પહેરીને વર કુલેકે ચડે છે. એની બહેન એને મીઠડાં લે છે. એની ભાગ્યવતી માતા માથે મોડીયો બાંધીને હાથમાં દીવડો લઈ ચાલી આવે છે. મામે મામેડું ભરીને આવે છે :

❧

કેસરીઆ ચડો વરઘોડે

ચડો વરઘોડે ને લાલ અંબોડે-કેસરીઆ૦
મીઠડાં લઉં તારા માથાની મોઝીયે-કેસરીઆ૦
ધન્ય તારો દાદોજી પુલેકામાં માંલે-કેસરીઆ૦
ધન્ય તારી માતા મોડબંધી આવે-કેસરીઆ૦
ધન્ય તારો વીરો સાજનીયાં તેડાવે-કેસરીઆ૦
ધન્ય તારો મામે મામેરાં લઈ આવે-કેસરીઆ૦

૪૭

કુલેકાં ફરી રહેવાયાં છે. અને આજે તો બન વિદાય થવાનો, પરણવા જવાનો, પરસ્પરનાં દર્શન પળવાનો પુનિત દિવસ આવી પહોંચ્યો છે. આજે તો

❧

*ધૂંબ પડે રંગ મોલમાં રે

પડે રે નગારાંની ધ્રાંશ ભમર તારી જનમાં રે !

દાદા વિના કેમ ચાલશે રે

દાદા .....ભાઈ હોય, ભમર તારી જનમાં રે !

એ રીતે રંગમહેલમાં ઢોલની ધૂંબ પડી, નગારાં પર ધાવ પડ્યા. બન જોડાઈ. કુટુંબીઓ સાજન બનીને ચાલ્યાં. કુલડાંના ભોગી વર ભમર-રાજની જનમાં ગવાતું આ ગીત ઢોલ પર ડાંડી પડતી હોય તેવા સૂર કાઢીને ગવાય છે. કાકા, મામા, વીરા, સહુનાં નામ લઈને નવી કડીઓ રચાય છે.

* પાઠાન્તર—

ભમર ઉડે રંગ મોલમાં રે

૪૮

પ્રભોરી રસિકઓ તો એથી પણ અધિક ઉલ્લાસની જમાવટ કરે છે:

૭

કંકુડાં ઉડ્યાં રે મોંઘા મૂલનાં, ઉડે ઉડે અધમણુ ગુલાલ
કેસરીયાની જાનમાં રે !

દાદા વિના કેમ ચાલશે રે, દાદા કીયા દેવ છે સાથ
વીરા તારી જાનમાં રે.

ઢોલડીયા ઢળાવું તારા ચોકમાં રે પડે રે નગારાંની ધ્રાંશ
વીરા તારી જાનમાં રે.

ઝાકા વિના કેમ ચાલશે રે, ઝાકો કીયો દેવ છે સાથ
હોંશીલાની જાનમાં રે.

નોખત બેસાડું તારા ચોકમાં રે, શરણાઈ સરવો છે સાદ
વીરા તારી જાનમાં રે.

મામા વિના કેમ ચાલશે રે, મામા કીયો દેવ છે સાથ
ઢોલડીયાની જાનમાં રે.

પૂતળીયું નચાવું તારે માંડવે રે, નીચે લગાયાની જોડ
સમર તારી જાનમાં રે.

વીરા વિના કેમ ચાલશે રે, વીરો કીયો બાઈ છે સાથ
લેરખડાની જાનમાં રે.

વાળાં વગડાવું તારા ચોકમાં રે, હાથીડાં રાજદુવાર
વીરા તારી જાનમાં રે.

કેસરીઓ, : હોંશીલો : ઢોલડીયો : સમરીયો : લેરખડો : એવાં એવાં
વિરોધભ્રેષ્ઠો ઉમળકાભરી ખૂંદેન પોતાના વિદાય થતા વીરને વધાવે છે.
ચાંદરડાંના ખલ્લાતા જતા રંગોની માફક પ્રત્યેક રાખદ વરરાખને નવે નવે
રંગે આલેખી રહેલ છે.

૪૬

પરંતુ એમ તો કુંવર શી રીતે ઘોડે ચડી શકે? હજી એના શિર પર
કેં કેં ખાણ રહ્યાં છે. સંસારનાં એ સૂક્ષ્મ કરજ ચૂક્યા વગર માનવી
જીવનની સફલતા કોઈ ન મેળવી શકે. એક પછી એક લેણદાર આવીને
એનો છેડો ઝાલી રાખે છે :

પાગડલે રે પગ દઈ ચડો રે વરરાજા !
ગોત્રજ છેડો સાહી રહ્યાં.

મેલો મેલો રે ગોત્રજ છેડો અમારા
તમારા કર અમે આપશું.

જેણે નાનાં થકી મોટા રે કીધાં
તેના તે કર કેમ ભૂલશું !

પાગડલે પગ દઈ ચડો રે વરરાજા !
માતાજી છેડો સાહી રહ્યાં.

મેલો મેલો રે માતા છેડો અમારા
તમારા કર અમે આપશું.

જેણે તે નવ માસ ભાર વેંડાર્યા
તેના તે ગુણ કેમ ભૂલશું !

પાગડલે પગ દઈ ચડો રે વરરાજા !
ફૈયર છેડો સાહી રહ્યાં.

મેલો મેલો રે ફૈયર છેડો અમારો
તમારા કર અમે આપશું.

જેણે નાને થકી નામ પમાડયાં
તેના તે ગુણ કેમ ભૂલશું !

પાગલડે પગ દઇ ચડો રે વરરાજા
બેનડ છેડો સાહી રહ્યાં.

મેલો મેલો રે બેનડ અમારા છેડા
તમારા કર અમે આપશું.

જેણે નાના રે પાણુમાં લાડ લડાવ્યા
તેના તે ગુણ કેમ ભૂલશું !

એ રીતે સહુ કુટુંબીજનોનાં જાણુ સ્વીકારી, અભારખીને અંતરે
પુત્ર પરણવા ચાલે, તો એને મદ ન ચડે, ખુમારી ન આવે, પારકી
જાણીના મોહમાં અંબધ જઇને અન્ય કુટુંબ-જાણી વિસરી ન જાય.
એવા ઉચ્ચ સંકેતમાંથી જ આ ગીત રકુરેલું હતું.

૫૦

કેસરીયા કુંવરને પાદર સુધી વળાવવા માટે એક વિવક્ષણ દંગવાળું
માનવી દોડયું જાય છે. હાથમાં સળગતો દીવડો છે. આનંદે છત્કતી,
ભાદરવાની ભેંસ સરીખી, અને ઉતાવળે જેવું તેવું માથું ઓળી લેતાં
જેના વાળ પર મોટી ભૂં રહી ગઇ છે તે બિચારી પેલી ઘેરી જનેતા :
વરની એ માતા પરિહાસનું પાત્ર બને છે :

❧

હાલંતી મ્હાલંતી નીસરી

જાણે ભાદરવાની ભેંસ રે !

ઓળી ઓળીને માથાં ગુંથીયાં

ટોકળો ટળવળ્યો જાય રે !

માફામાં બેઠેલી બહેન પોતાના વીરના માથા પરથી લૂણ ઉતારે છે :
એટલે કે ભાઈને કોઈ પ્રેત બલા ન સતાવે, ભાઈ ઉપર કોઈની ભારી નજર
ન પડે, તેથી મીઠું ઉતારે છે. એક પીતળની ટબુટીમાં મીઠાના ગાંઠડા
નાખી બહેન એ ટબુટી ભાઈના શિર ઉપર બખવે છે :

મારી તે માના ....ભાઈ
તારાં લૂણલાં ઉતારે છે ચાર
સીતા કુંતા ને દ્રૌપદી
ચોથી હરચંદની ઘરનાર

*

*

*

* તે પછી કન્યાપક્ષને ઉદ્દેશીને જે અસર્ય વિનોદ કરેલ છે એ
આપણે તથી સંધરવો, માટે જ આંહી નૂદો આપીએ છીએ.

તારી તે માની લાડડી
તારાં લૂણલાં ઉતારે કોણ રે
ઉડણ બૂંડણ બૂંકની
બણી બેઠાની શિયાળ રે

૫૧

ઉધલની-વિદાય થતી સાજન મંડળીની વચ્ચે વરરાબ શા શા રંગે
રોમે છે !

મેઘવરણા વાઘા વરરાબ
કેસર ભીના વરને છાંટણાં

મેધલ રંગના વાધા ! લોકકવિને રંઝ પારખવાની સાચી રસદ્રષ્ટિ હતી. ઘનસ્વામ રંઝ ! રામ અને કૃષ્ણના દેહનો વર્ણ : તે પર કેસરનાં છાંટણાં : અને ખુલ્લાં અંગો તે બધાં પીડી થકી ઉઘડેલાં, ચમકતાં, ને સુંવાળાં. સફેદ : પરણવા જતા એ વરને યાદ કરાવે છે કે તમને તો સાસરપાસી ગામને સીમાડેથી જ નિરનિરાળા રખેવાળો વધામણીની ભેટ સોગાદો માગી માગી સતાવશે, તે વખતે તમે શું કરશો ? એ ચીકીદારો આડા ફરશે તો 'લાખેણી લાડી' શી રીતે લાવશે ? માટે તમામને 'ફડી રીત' દેખે-સરપાવ દેખે ! કેમકે તમે તો રાખ છો :

મેધવરણા વાધા વરરાખ
કેસર ભીનાં વરને છાંટણાં

સીમડીએ કેમ જાશે વરરાખ
સીમડીએ ગોવાળીડો રોકશે

ગોવાળીડાને ફડી રીત જ દેખે
પછે મોટાનાં છોડ પરણશે
પછે લાખેણી લાડી લાવશે.

વાડીએ કેમ જાશે વરરાખ
વાડીએ માળીડો રોકશે

*

*

*

સીમાડાનો ગાયો ચારનો ગોવાળ : પાદરની કુલવાડીએ કુલો ઉઠેરતો માળી : બન્ને રાજ કરતું મહાજન : અને મંડવે મંત્રોચ્ચાર ભણતો પુરોહિત : એ બધાં તો ગામનાં આભૂષણો હતાં. સાંદર્ય, સમૃદ્ધિ, સુગંધ, સત્તા, અને શાસ્ત્ર વિગરેના સદા જગૃત પહેરગીરો હતા. એના લાગમ તો સહર્ષ ચૂકવવામાં આવતા. એ વરરાખને-એટલે કે એ રાજરાજેન્દ્રને પણ આ ગ્રામ્ય-જીવનના ચાર પાંચ ચમરબંધીઓની ખંડણી ચૂકવવી જ પડતી.

* એજ પ્રમાણે : ઝાંપલે-ટોલીડો
શેરીએ-સાળો

બન્ને-મહાજન
મંડવે-ગોર

૫૨

પરંતુ એ ખંડણી મક્કતની ચૂકવવાની ન હોય. ચાર દહાડાનો એ ચક્રવર્તી વરરાખ જીવનનો એક અપૂર્વ દિગ્વિજય કરવા ચાલ્યો છે, એટલે તેનાં સ્વાગત પણ સીમાડેથી જ શરૂ થવાં બેઠાં. વરરાખની બહેનો, ચોપાસના સીમાડા ગજવતે ગળે, લાંબા મીઠા, શરણાઈ સરીખા સારંગ-સૂરે, સાસર-ગામને સીમાડેથી જ સંદેશ મોકલવા માંડે છે, અને એ સંદેશ લઈ જનારો દૂત પણ દેવપંખી મોરલો જ બને છે :

મોર તારી સોનાની ચાંચ
મોર તારી રૂપાની પાંખ
સોનાની ચાંચે રે મોરલો મોતી ચરવા બાય.

મોર બજે ઉગમણે દેશ
મોર બજે આથમણે દેશ
વળતો બજે રે વેવાયું*ને માંડવડે હો રાજ !

વેવાઈ મારા સૂતો છે કે બગ
વેવાઈ મારા સૂતો છે કે બગ
*....ભાઈ વરરાજે સીમડી ઘેરી માણુરાજ !

સીમડીએ કાંઈ ચમર ઢાળાવ
સીમડીએ કાંઈ ચમર ઢાળાવ
ચમરનો હિંશી વીરો મારો આવ્યો માણુરાજ.

વેવાઈ મારા સૂતો હોય તો બગ
વેવાઈ મારા સૂતો હોય તો બગ
*....ભાઈ વરરાજે ઝાંપલા ઘેર્યા માણુરાજ !

અંપલીયે કાંઈ છાંટણું છંટાવ
 અંપલીયે કાંઈ પાણીડાં છંટાવ
 ઠંડકુંનો હાંશી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

વેવાઈ મારા સૂતો હોય તો જાગ
 વેવાઈ મારા સૂતો હોય તો જાગ
 *....લાઈ વરરાજે શેરીયું ઘેરી માણુરાજ.

શેરીએ કાંઈ કુલડાં પથરાવ
 શેરીએ કાંઈ કુલડાં પથરાવ
 સુગંધીનો હાંશી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

*

તોરણે કાંઈ તંબોળ છંટાવ
 તોરણે કાંઈ તંબોળ છંટાવ
 તંબોળનો હાંશી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

*

માંડવડે કાંઈ લાડડી પધરાવ
 માંડવડે કાંઈ લાડડી પધરાવ
 લાડડીનો હાંશી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

*

ગોત્રીજે કાંઈ રમતું મંડાવ
 ગોત્રીજે કાંઈ રમતું મંડાવ
 રમતુંનો હાંશી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

૫૩

એ સમયે એની મૃગનયની ખેડી ખેડી વાટ જુએ છે :

વર તો બહુ રે હેંશીલો વર બહુ રે ખંતીલો,
એની મૃગનેની જુવે વાટ રે
નગારાં વાગે ધીમે ધીમે !

વર તો સોનીની શેરી વચ્ચે સાંચર્યો,
વરને ઉતરીયું વસાવતાં લાગી વાર રે
નગારાં વાગે ધીમે ધીમે !

વરને તો માળીડાની શેરી વચ્ચે સાંચર્યો,
વરને પુલડાં વસાવતાં લાગી વાર રે
નગારાં વાગે ધીમે ધીમે !

૫૪

આવતી બનનાં ડંકા નિશાન ગડડયાં. ગામને પાદર તંબુ તણાવા લાગ્યા :

કીયા ગામ ગડડયાં રે નિશાન
કીયા ગામને પાદર મોરી રાજવણુ ! તંબુ તાણીયા રે
કીયા રાજ કેરી રે સીમ
કીયા ભાઈ વરરાજે મોરી રાજવણુ ! ઘોડાં ખેલવે રે

કીયા ભાઈએ જોડી રે જાન,
 કીયા રે વેવાઈનેા મોરી રાજવણુ ! લેલર માંડવો રે
 કીયા ભાઈ કેરો રે મોર
 કઈ વહુ સુવાસણુ મોરી રાજવણુ ! ઢળકતી ઢેલડી રે
 મોરને માથે છે મોર,
 ઢેલડીને માથે મોરી રાજવણુ ! નવરંગ ચૂંદડી રે
 મલપતો આવે છે મોર,
 ઢળકતી આવે મોરી રાજવણુ ! ઢળકતી ઢેલડી રે
 કઈ વેવાણુ પોંખશે રે મોર
 કપ વહુ સુવાસણુ મોરી રાજવણુ ! પોંખે જોડલાં રે

દરે દિશાના પડદામાં થરેરાટી દેતા એ સૂરો વચ્ચે રમજુમાટ કરતી
 જાન, ગામને પાદર વડલાને છાંયડે બરાબર દીવે વાટચો ચડી તે વખતે
 આવીને ઉભી થઈ રહી. અને એ દીવેબળતી મેડીએથી કોણુ બહુ કેટ-
 લી યે પ્રીતિભરી મીઠા માંડીને 'બાળા વરને જોઈ રહી' ?

મારા જીયાવરની મેડીયે દીવા બળે,
 ઓઢ્યા વેવાઈને આકમજોળ બાળા વરને જોઈ રહી !

૫૫

કોને નેહ રહી ! કોણુ આવે છે એ ? એની આંખોમાં આ અંજવાળાં
શાનાં છવાયાં ? ઓ સુભગા ! તારી જીવન-પૂર્ણિમાનો ચંદ્રમા આવે છે :

આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ

પૂનમ કેરો ચંદ

દીવા કેરી જ્યોત

વીવા' કેરી વરધ

કે વર આગ્યે અંજવાળાં રે !

તું મોકલ વેવાઈ વાટકડો

તારે તોરણુ આવે છે લાડકડો-આવે આવે રે૦

તું મોકલ વેવાઈ સોપારી

તારે તોરણુ આવે છે વેપારી-આવે આવે રે૦

તું મોકલ વેવાઈ હાથીડા

એસી આવે વરરાજના સાથીડા-આવે આવે રે૦

તું મોકલ વેવાઈ પાલખડી

એસી આવે વરરાજની મા લખમી-આવે આવે રે૦

તું મોકલ વેવાઈ વેલડીયું

એસી આવે વરરાજની બેનડીયું

આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ

પૂનમ કેરો ચંદ

દીવા કેરી જ્યોત

વીવા' કેરી વરધ

કે વર આગ્યે અંજવાળાં રે !

૫૬

એને માટે ઉભી તપ કરતી હતી તેને આજે આજે દેખી એકી ટરો
 નેમ રહી. એણે પણ પંદર દિવસ સુધી પ્રીતીમયાં પ્રભાતીયાં સાંભળ્યાં
 છે. પીઠીઓ ચોળાવી છે, માંગલિક તેલના મર્દન લીધાં છે, ઉનાં ખજ-
 ખજતાં મોથવાણી પાણીનાં અધોળ કર્યાં છે. અને એ ચંપકવરણા દેહ
 ઉપર કાકા, મામા, ને વીરાજએ પણ ભરાવેલી ચુંદડી પહેરી લીધી છે :
 કેવી ભાતીગળ એ ચુંદડી !

નવેનગરથી ચોળ ચુંદડી વાપરી,
 આવી રે અમારલે દેશ રે વોરો રે દાદા ચુંદડી !

ચુંદડીયું ને ચારે છેડે ધૂધરી,
 વચમાં તે આળેખ્યા ઝીણા મોર રે વોરો રે દાદા ચુંદડી !

સંકેલું તો ઘમકે રૂડી ધૂધરી,
 ઉખેળું ત્યાં ટહુકે ઝીણા મોર રે વોરો રે દાદા ચુંદડી !

અમદાવાદી ચોળ ચુંદડી વાપરી,
 આવી રે અમારલે દેશ રે વોરો રે કાકા ચુંદડી !

ચુંદડીયું ને ચારે છેડે ધૂધરી,
 વચમાં તે આળેખ્યા ઝીણા મોર રે વોરો રે કાકા ચુંદડી !

સંકેલું ત્યાં ઘમકે રૂડી ધૂધરી,
 ઉખેળું ત્યાં જગમોહનની ભાત રે વોરો રે કાકા ચુંદડી !

સૂરત શેરથી ચોળ ચુંદડી વાપરી,
 આવી રે અમારલે દેશ રે વોરો રે મામા ચુંદડી !

ચુંદડીયુંને ચારે છેડે ધૂધરી;
વચમાં રે આળેખી પોપટવેલ રે વોરે રે મામા ચુંદડી !

સંકેલું ત્યાં ધમકે રૂડી ધૂધરી,
ઉખેળું ત્યાં પોપટ બોલે વેણુ રે વોરે રે મામા ચુંદડી !

જૂનાગઢથી ચોળ ચુંદડી વાપરી,
આવી રે અમારલે દેશ રે વોરે રે વીરા ચુંદડી !

ચુંદડીયુંને ચારે છેડે ધૂધરી,
વચમાં રે ચોખલીયાળી લાત્ય રે વોરે રે રૂડી ચુંદડી !

સંકેલું ત્યાં ધમકે વાગે ધૂધરી,
ઉખેળું ત્યાં ટૌકે ઝીણા મોર રે વોરે રે વીરા ચુંદડી !

૫૭

એવી ચુંદડીએ ચોપતી કન્યા વરને જોઈ રહી. સંધ્યાના ખીલના રંગો વચ્ચે રંગાતા એ મુખ સામે કન્યા જોઈ રહી. જેને જોયે આંખડી-ઓની તરસ કદાપિ થે ન છીપે, તેને એકીટશે જોઈ રહી. પાદરની લીલુડી જુક્ષ-ધટા નાંચે ઉભેલા કંસરીયા વરને જોઈ રહી. અને એ લીનલા વરણા જીવન સાથીની મુખમુદ્રામાં એણે પોતાના દેવાધિદેવનું દર્શન કર્યું. પિતાના ઉંચા ઉંચા ગઢને ગોખે ચડીને જેમ પોતે જોવે છે, તેમ પોતાના બડીલો પાલુ વરને નિહાળવા ચડ્યા છે. પરંતુ એ જોનારી આંખો નૂદેરી છે:

ઉંચા ઉંચા રે દાદે ગઢ રે ચણાબ્યા
ગઢ રે સરીખા ગોખ મેલીયા.

ગઢડે ચડીને બાઈને દાદાજીએ જોયું

કન્યા ગોરાં ને રાયવર શામળા !

વરને શામળો બાળીને પિતાને અફસોસ થયો. ત્યાં તો દીકરી બોલે હડી

એના ઓરતડા મ કરશો દાદા !

દ્વારકામાં રણુછોડરાય શામળા.

ઉંચા ઉંચા રે કાકે ગઢ રે ચણુબ્યા

ગઢ રે સરીખા ગોખ મેલીયા.

ગઢડે ચડીને બાઈને કાકેજીએ જોયું

કન્યા ગોરાં ને રાયવર શામળા !

એના ઓરતડા મ કરશો કાકા

કાશીમાં વિશ્વનાથ છે શામળા.

પછી તો મામાએ પણ ગઢ ઉપર ચડીને નિહાળ્યું : એને યે ઓસ્તા થયા : અરેરે ! બાણે જ ગોરી ને વર લીને વાને ! કન્યા કહે છે :

એના ઓરતડા મ કરશો મામા

નગરમાં નગેશ્વર બેઠા શામળા.

પોતાના વીરાને પણ બહેનીએ ધીરજ દીધી કે

“એના ઓરતડા મ કરશો વીરા

લક્ષ્મીજીના શ્રીકૃષ્ણ વર શામળા !

શામળો છા ને રહ્યો ! પોતાનો તો મનગે માન્યો છે ને ! દૂધે ભર્યાં સરોવરની મોતીડે બાંધી પાળે પાણી ગદ્ય હતી તે દિવસે ધોતીયાં ધોતો, પાણીના છાંટા હડાડીને વૈશ્યાખ માસે પરણવાનું વચન દેનારો, ભટ્ટની નિશાળે ભણતો, લેખ્યું લઈ લક્ષ્મીનાં લેખાં લખતો, દરૂલીયે જણે ખેતીબાનાં મન મોહાવેલાં તે બચળા બબરનો ગેડીદડે રમનારો, ‘કડય રે પાતળીઓ ને મુખ રે શામળીયો’ મળ્યો, પછી કન્યાને તો એ પોતાના દેવાધિદેવ સરીખો, શ્રીકૃષ્ણ સરીખો જ કાં ન લાગે ? આ સ્વજનો ! તમે કોઈ એના અફસોસ ન કરવો !

૫૮

કન્યાના પિતાએ સામ્રાજ્યની તૈયારી કરવા માંડી છે. છતાં કન્યા તો હજી એ ગઢને કાંગરે ચડીને જોઈ જ રહી છે. સાજનીયા થોડેસવારનાં જીવને લીધે ઘોડાના ડાળલા ગાજી રહ્યા છે :

✽

* ઉંચા ઉંચા મોલ મારે ઘર રે વીવાતા
એથી ઉંચેરા ગઢના કાંગરા રે.

કાંગરે ચડીરે જો'ની.....ખા જોશે,
કેટલેક આવે વરરાજ્યા રે !

પાંચશે પાળા રે દાદા છસે ચડીયાતા
ઘોડાની ધુ'મણ વરરાજ્યા રે.

શાં શાં સામ્રાજ્ય દાદા વરના જાનૈયા
શાં શાં સામ્રાજ્ય વરરાજ્યા રે !

ઢોલ શરણાયું ઘેડી વરના જાનૈયા
નગારાંની જોડય વરરાજ્યા રે.

શા શા ઉતારા દાદા વરના જાનૈયા
શા શા ઉતારા વરરાજ્યા રે !

ઓરડા ઓસરી રે ઘેડી વરના જાનૈયા
મેડીના મોલ વરરાજ્યા રે.

*

*

*

---

* ઉંચા ઉંચા રે દાદા ! ગઢડા ચાણાવો

૫૬

સામેયું સામે જાય છે. બળતે દીવડે ગીતો ગવાય છે. એ ગીત વાટ પાણુ બાણુ કન્યા પોતે જ પિતાજીને વિનવે છે કે આ કુલડે છાયેલા મારા માંડવા નીચે જલ્દી જોશીડા તેડાવો : દોશીડા તેડાવો : સહુ કારીગરોને તેડાવો : હમણાં એ લાડકડો, હોંશીલો ને લેરખડો વર આવી પહોંચશે, કેં કેં ચીબોની રઢય લઈ બેસશે :

કુલડે છાયે મારો માંડવો

મોતીડે વધાવું તારી જાન હો લાલ પછેડો કુલે ભર્યો !

કન્યા દાદાજીને વિનવે

માંડવ જોશી તેડાવો હો લાલ પછેડો કુલે ભર્યો !

લાડકડો વર આવશે

લેશે લગનીયાંની રઢય હો લાલ પછેડો કુલે ભર્યો !

એજ પ્રમાણે એ કુલભર્યો લાલ પછેડો ઓઢીને વાટ જોતી રાજવાણે કાકાને, મામાને અને વીરાને વિનવ્યા કે દોશીડો તેડાવો-હોંશીલો વર વાઘાની રઢય લેશે : સોનીડાને તેડાવો-લેરખડો વર વેઠ વીંટીઓની રઢય લેશે : માળીડાને તેડાવો-‘બહુ સજનો’ વર ચોસરીયાની રઢય લેશે : એ બધી ચિંતા બાણુ કે ‘કુલ ભર્યા લાલ પછેડા’ વાળીને પોતાને જ થઈ રહી છે. અને એને ન થાય તો ખીજ કોને થાય ? લાલ પછેડાના ભોક્તા પતિરાજની રઢયો તો ખીજ કોને માલુમ હોય ?

૬૦

ધડસતે દોલ નગારે, ગુંજતી શરણાધયે, ગાજતી બંદૂકે અને ઝમાળ
બળતી મશાલે જન ગામની બરી બજારે ધીરે પગલે ચાલી આવે છે.
અને ‘અગન ગગન પગ માંડતી’ ઘોડી પર શોભતા કેસરબીના કંથને
નજકથી, વધુ ને વધુ નજકથી બધ રહેલી એકલવાયી કન્યા મેડીને ગોળે
બેસીને મનમાં મનમાં જાણે વડીલોને કંઈક કહી રહી છે: એ કહી રહી
છે કે તમ સહુથી મારી દાદિ ન્યારી છે. તમે એનાં રૂપ, તેજ કે લાડ
જુઓ છો, પણ હું તો ફક્ત એક જ વાત જાણે રહી છું :

૪

કન્યા ચડ્યાં રે દાદાજીની મેડીયે
રાયવર આવ્યા દાદાજીની શેરીયે
દાદા તમે રે જોયા વર રાજ્યા
દાદા અમે જોયા ચતૂર સુજાણુ, છત્રીસ વાજાં વાગીયાં.

કન્યા ચડ્યાં રે કાકાજીની મેડીયે
રાયવર આવ્યા કાકાજીની શેરીયે
કાકા તમે રે જોયા વર લાડકા
કાકા અમે જોયા ચતુર સુજાણુ, છત્રીસ વાજાં વાગીયાં.

કન્યા ચડ્યાં રે મામાજીની મેડીયે
રાયવર આવ્યા મામાજીની શેરીયે
મામા તમે રે જોયા વર રૂપલા
મામા અમે જોયા ચતુર સુજાણુ, છત્રીસ વાજાં વાગીયાં.

કન્યા ચડ્યાં રે વીરાજીની મેડીયે
રાયવર આવ્યા વીરાજીની ડેલીયે

વીરા તમે રે જોયા વર હોંસીલા

વીરા અમે જોયા ચતુર સુખણુ, છત્રીસ વાળં વાગીયાં

એની આંખોમાં તો માત્ર એક જ ગુણુ વસ્યો છે: માત્ર ચતુર સુખણુ-પણુ. એની પસંદગી નથી રાજરિદ્ધિ પર ઉતરી કે નથી રૂપ ઉપર: વારે વારે, એક પછી એક ગીતમાં યે એ નિરનિરાળી રીતે કહ્યા કરે છે કે હું તો એની ચાતુરી પર મોહી છું. અન્ય કશા ઉપર નહિ. અને એ તો પતિરાજને જોતાં ધરાતી જ નથી. શેરીએ શેરીએ જઇને, છુપી છુપી, ઉઘી મેડીયેથી નિહાળે છે; દૂરથી, નજીકથી, આજુથી બાજુથી, દશે દિશાએથી -કોઇ ચિત્રકાર પોતાના ચિત્રની આકૃતિનાં જેમ જૂદી જૂદી છટા અને અવનવા મરોડ જોયા કરે, તેમ જ આ ચિત્ર-વેલી કલાધરી એના સંગા-થીનું સર્વાંગી સૌંદર્ય ધારી ધારીને નિરખી રહી છે.

૬૧

વરરાજ પાણુ લાડડીનાં દર્શનની ઉગ્ર ઉત્કંઠા લઇને આવેલ છે : જેવી રાવણુદુર્યા સીતાજીને મળવાની ઉત્કંઠા. રામચંદ્રની હતી તેવી : શીતળ આંખોની છાંયડીમાં બેઠો બેઠો સ્વામી અંખે છે:

૭

આંખલીયો સખી શીજો ને મોતીડે નિરમજો,
પાંદડે પોથીનો રંગ ડાળખીએ દીવા બજે !

તેના થડ્ય બેઠા સરી રામ, લંકા લંકા અંખી રીયા,
કોઇ અમને લંકા દેખાડો સીતાજી મેળવો !

કોણુ તારૂં સગું ને સાગવી
કોણુ તારે માડી જાયો વીર સીતાજીને મેળવે !

બળભદ્ર સચું ને સાગવી,
લખમણુ મારે માડીનયો વીર સીતાજીને મેળવે.

આંબદીયો સખી શીજો ને મોતીડે નરમજો,
પાંદડે પોથીનો રંગ ડાળખીયે દીવા બજે !

તેના થડે બેઠા ....ભાઈ, ...નગર ઝંખી રીયા;
કોઈ અમને ....નગર દેખાડો, લાડણુ વહુને મેળવો !

કોણુ તારું સચું ને સાગવી
કોણુ તારે માડીનયો વીર લાડણુ વહુને મેળવો !

....મારું સચું ને સાગવી
....મારે માડીનયો વીર લાડણુ વહુને મેળવો !

* પ્રશ્નોર-ગીતની ઉમેરણી : ઠાળ જૂદો છે.

કોણુ તારાં નેણાં સમાર્યા અંખોડો કુલે ભર્યો !
અમારે છે કોયલ બેન, બેનડ વસે વનમાં રે
અણુ મારાં નેણુ સમાર્યા, અંખોડો કુલે ભર્યો !

४

::मिलनः

૬૨

પરણતો પુરૂષ કન્યાના પીયરને દ્વારે તોરણ છમવા આવે છે, એ દ્વાર પર આસોપાલવનાં પાંદડાંનાં લીલાં તોરણ જૂથે છે. પુરૂષ “હું આવ્યો છું” એ નિશાની રૂપે તોરણનું પાંદડું તોડે છે. અને કન્યાની માતા એને પોંખે છે: પ્રેક્ષણ-સીંચન કરે છે: પોંખે છે શી શી વસ્તુઓ વડે ? રવાઇ, ત્રાક, ઘોંસરા અને પીંડી વડે: જમતના જીવન-આધારની ચારે પવિત્ર વસ્તુઓ: હે કુમાર ! તારા જૂઠ સંસારમાં પણ એ ચારે સામગ્રીઓ-એ કુદધ ધી, ખાદીનાં વસ્ત્રો, ખેતીવાડીનું ધાન્ય, તે તને સાંપડ્યો ! પરણનારને એની પવિત્રતા સ્મરાવવા આંહી યજ્ઞ સીતા રામનું જ સંજોગન થાય છે :

સીતાને તોરણ રામ પધાર્યા
લેજે પનોતી પહેલું પોંખણું !

પોંખતા રે વરની બ્રમર ફરકી
આંખડલી રતને જડી.

રવાઇએ એ વર પોંખો પનોતાં
રવાઇએ ગોળી સોહામણાં.

સીતાને તોરણ રામ પધાર્યા
લેજે પનોતી બીજું પોંખણું !

ઘોંસરીયે એ વર પોંખો પનોતાં
ઘોંસરીએ ધોરી સોહામણા.

સીતાને તોરણ રામ પધાર્યા
લેજે પનોતી ત્રીજું પોંખણું !

તરાકે એ વર પોંખો પનોતાં
તરાકે રેંટીડા સોહામણા.

સીતાને તોરણુ રામ પધાર્યા
લેજે પનોતી ચોથું પોંખણું !

પીંડીયે એ વર પોંખો પનોતી
પીંડીયે હાથ સોહામણા.

પનોતી એટલે પૂન્યવતી સાસુજીએ વિશ્વનાં એ ચાર સર્વોત્તમ
ખુબો વડે વધાવીને આશિષો છાંડી. અને પડદો રાખેલો તેની અંત-
રાલે આવીને કન્યાએ પોતાના મુખની તાંબુડની પીચકારી લગાવી. તાંબુ-
લના રંગે પતિને બહુ કે સમસ્યા કરી કે હું આ આત્માના રાગ વડે
વારૂં સ્વાગત કરું છું.

૬૩

આંગણે ઉભો ઉભો અલબેલો બહુ એ સુરંગી સુદરીને બહાર
આવવા સાદ પાડે છે. પરંતુ પોતાના લાડગાને શાશ્વત્વનું રમરણ
કરાવતી કન્યા વડીલોની મર્યાદા લોપવાની મીઠી ના કહે છે :

❧

બારે પધારો સોરંગ સુદરી !
આંગણે અલબેલો ઉભા રીયા.

હું કેમ આવું શાણા હો લાડડા !
અમને અમારો દાદો દેખશે.

તમારા દાદાને રીત જ દેશું,
પછી રે મોટાને માંડવ મહાલશું !

પછી રે ધોંગાની ઘેડી પરણશું
પછી રે કુંવારી કન્યા પરણશું !

*

*

*

૬૪

વરરાત્રએ કન્યાને ઓઢવા માટે ચુંદડી મોકલી. કન્યા એ ચુંદડી ઓઢતાં અચકાય છે. એને ભય છે કે કદાચ આ નવી ચુંદડી દેખીને સ્વજનો પૂછપરછ કરશે તો ? ગુપ્ત રીતે મોકલેલી ચુંદડી સહુના દેખતાં શી રીતે પહેરાય ? વરરાત્ર કહાવે છે કે ઓ લારી ! હું ગુપ્ત ભેટ દેવા નથી આવ્યો, સહુ ભણે તેમ આવ્યો છું : માટે નિર્ભય બનીને પહેરો !

૭

મારા નખના પરવાળા જેવી ચુંદડી,
મારી ચુંદડનો રંગ રાતો હો લાડડી
ઓઢાને સાહેબનદી ચુંદડી !

હું તો કેમ કરી ઓઢું રે સાયબા ચુંદડી,
મારો દાદોજી દેખે માતાજી દેખે
કેમ રે ઓઢું રે સોરંગ ચુંદડી !

તમારાં દાદાના તેજ્યાં અમે આવશું
તમારી માતાનાં મન મો'શે હો લાડડી
ઓઢાને લાડકવાઇ ચુંદડી !

હું તો કેમ કરી ઓઢું રે સાયબા ચુંદડી
મારો વીરોજી દેખે બાલીજી દેખે
કેમ રે ઓઢું રે સોરંગ ચુંદડી !

તમારા વીરાનાં તેજ્યાં અમે આવશું
 તમારી ભાણીના ગુણ ગાશું હો લાડડી
 એઢોને સાહેબબદી ચુંદડી !

૬૫

વરરાજ માંડવા નીચે આવ્યા. અંદર કન્ધા તો બપોરથી તૈયાર થઈને
 એડી ની હાથની બન્ને હથેળીમાં ને પગની બન્ને પાનીઓમાં કંકુના
 ચોખંડા ખાનાં પાડીને એ પ્રત્યેક ખાનામાં અકેક ચાંદલો આવેખ્યો છે.
 પોથી અને મજા બન્નેમાં રંગેલ બત્રીસે દાંત કમુંબી ઝાંચ પાડી રહ્યા
 છે. લાઘાટે એક લમણાથી બીજા લમણા સુધી કંકુની પીળા આવેખી છે.
 પંદર દિવસના પીડી-મદને ખીલી નીકમેલા એ સુગંધી દેહ ઉપર આવેત
 સુંદર, કોઈ સંસાર તથાવનની બાલ-એગણને અરથે તેવું સાદું પાનેતર
 પહેરાવવામાં આવ્યું—અને તેલસાચિલ મોઢણી ખુલતી માયાની લટો પર શકિ
 રૂપાળી એ સ્વામીની દીધેલી નવરંગ ચુંદડી ઓચે છે:

અમદાવાદી ચુંદડ વાપરી રે
 વાપરી ....ગામને ચોક
 એઢોને બેનડ ચુંદડી રે.

ચુંદડીને ચારે છેડે ઘુઘરી રે
 ચુંદડને વચે માતીનો ચોક
 લાડકડાં ....બેનને કાજ —એઢોને

૬૬

પ્રથમ માથા પર મોડીયો : મોડીયો એટલે મુગટ : ને તે ઉપર એજ ચુંદડી : એવા રાજ અને ત્યાગ બન્નેના ભાવો જગવતા શણગાર સજ્જને કન્યા માંડવે આવી. સરી મેદનીની વચ્ચે, પણ છતાં વચ્ચેના અંતર્પટ નીચે-એટલે કે જગત બધાની સાક્ષીએ, છતાં લાજ મરનદ લોખ્યા વિના કન્યાનો હાથ વરના હાથમાં મેલાયો :

થાળી ઠમકી	ને વરવહુના હાથ મળ્યા
ઢોલ ઢમકયાં	ને વરવહુના હાથ મળ્યા
જાણે ઇસવર	પારવતીના સાથ મળ્યા

* * *

• આવી મંગલ શરૂઆત પછીથી આ ગીતની પંક્તિઓ કમલાગ્યે કુચિમય પરિહાસમાં ઉતરી પડે છે, અને તેથી એને ત્યજ દઇ 'લગ્ન ગીતાવળી' નામના સૂરતી સંગ્રહમાં આ નવેસર રચાયેલી નવી વિશુદ્ધ પંક્તિઓ સાંધી દઇએ :

ઢોલ ઢમકયા રે વરવહુના હાથ મળ્યા
 વાળ વાળ્યાં રે વરવહુના હાથ મળ્યા
 હુંડાં હરખ્યાં રે વરવહુના હાથ મળ્યા
 પ્રેમે નિરખ્યા રે વરવહુના હાથ મળ્યા
 જેમ નદીને નદીનો નાથ મળ્યા
 એમ વર ને કન્યાના હાથ મળ્યા.
 જેમ દૂધમાં સાકર જાય લાળી
 એમ વર ને કન્યાની જોડ મળી.
 જેમ કુલમાં હોય સુવાસ લાળી
 એમ વર ને કન્યાની જોડ મળી.
 જેમ શોભે છે હહેરો સાગરમાં
 એમ વર ને કન્યા માયરામાં.
 જેમ સારસ શોભે સન્નેડે કરી
 તેમ વર ને કન્યાની જોડ કરી.
 જેમ ઇંદ્ર ઇંદ્રાણીની જોડ ધરી
 તેમ વર ને કન્યાની જોડ કરી.

હસ્ત-મેળાપ વાટે પરસ્પર સ્નેહ-વિદ્યુતનો સંચાર થઈ રહ્યો. સામસામ્ય કોલ દેવાયા. પરંતુ દેવતાની સાક્ષી નોંધાયા વિના એ કોલ અધૂરા જ તો. માદીનાં-અથવા ત્રાંખા પીતળનાં માટલાંને ચાર સ્થંભાકારે ગોઠવી ચોરી રચાવી છે. ત્યાં બંને જણાં ચાર મંગલ ફેરા ફેરે છે. અને રંગોની પસંદગી વિષે વરરાજની રસદષ્ટિ માપવા માટે બંને કે કન્યા પ્રત્યેક મંગલ વર્તતી વેળા પ્રશ્ન કરે છે. પરંતુ એનો રમ્ય ઉત્તર આપે છે. રંગોની લબક વડે કલ્પના ભરપૂર બને છે:

પેલું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામો દીયો શ્રીરામ
ઘરમાં તે લીલું* શું વખાણીયે, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

લીલા તે પોપટ પાંજરે, લીલી તે નાગરવેલ
લીલી તે ચોરી ચોગણી, લીલા ચોરીના થંભ !

ખીબું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામો દીયો શ્રીરામ
ઘરમાં તે પીજું* શું વખાણીયે, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

પીખાં તે પીતાંબર ધોતીયાં, પીળી ચણુની દાળ,
પોખા તે વરરાજનાં વાંકડા, પીળી કન્યાની ઝાલ !

ત્રીબું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામો દીયો શ્રીરામ
ઘરમાં તે રાતું* શું વખાણીયે, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

રાતા તે રંગીત ચૂડલા, રાતા કન્યાના દાંત
રાતાં વરરાજનાં મોળીઆં, રાતા કંકુના થાળ !

*ફેરા ફરતી વખતે આ પંક્તિઓ “હૃદયે તે ભરી તળાવડી-(ગીત ૪થુ) ના અનુસંધાનમા દેટલેક સ્થળે ગવાય છે.

ચાથું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામો દીયો શ્રીરામ
ઘરમાં તે ઘોળું શું વખાણીયે, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

ઘોળા તે ધમળા વખાણીયે, ઘોળા તે ભાર કપાસ,
ઘોળા તે ઘોળી ઘોવે ઘોતીયાં, ઘોળી ભગલાની પાંખ !

*પાંચમું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામો દીયો શ્રીરામ
ઘરમાં તે કાળું શું વખાણીયે, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

કાળા તે ગેમર હાથીરા, કાળી તે કાજળ રેખ
કાળાં તે કોયલડીનાં જયજાં, કાળા મેઘ મલાર !

---

* મંગલ તો ચાર જ હોય છે !

૬૮

એ રીતે ચાર મંગલ ફેરા ફરાય છે. અગ્નિમાં જવતલ હોમાય
છે. કન્યાના પીયરીયાંને હાથે કન્યાદાન દેવાય છે. અને વસ્ત્રકન્યા એકજ
ચાળીમાં બેસી સામસામા કોળીયા ભરાવી કંસાર જમે છે:

૭

લાડો લાડી જમે રે કંસાર
*કંસાર કેવો ગળ્યો લાગે રે.

નાખે માંહી ઘી કેરી ધાર
સંસાર પાયો ફળ્યો લાગે રે

લાડો લાડી જોડે એક ગાંઠ
અગ્નિની શાખે આજથી રે

રહેશું રાખી એક ભાણે હાથ
માયા ને મરજાઈથી રે !

સુખે દુઃખે રે'શું રંગે રાજ
એક જ અંગે નેહથી રે !

નવાલો દે સામસામો હાથ
જોડી ગાંઠ દેહથી રે !*

---

* આંહીથી પણ ન્યૂન ગીત પરિહાસમાં ઉતરી પડી, પ્રસંગનું
ગાંધીય હાળી નાખે છે :

લાડો લાડી જમે રે કંસાર
લાડીની માડી ટળવળે રે

દીકરી મુને આંગળી ચાટાડ
કંસાર કેવો ગળ્યો લાગે રે

માડી તું તો પરણી છો કે નહિ
રે કંસાર કેમ વિસરે રે !

*એથી એ પંક્તિઓને બદલે 'માંગળિક ગીતો' નામના સંગ્રહમાં
નવી સંસ્કારમય પંક્તિઓ રચીને મૂકાયલી તે અને અપનાવી લીધી છે :

૬૬

ગોત્રીજની સન્મુખ દ્વેષભરી યાળીની અંદર દંપતિ કોડીની રમત રમે છે. એ બધી વિધિઓ પોતે જ કાળભરી ભાવનાભરી, ને અર્થભરપૂર છે: પરંતુ કાણ બહુ શા કારણે એનું વર્ણન આલેખનારાં ગીતો આ સાહિત્યમાં જૂજ જૂજ જ મળી આવે છે. ફક્ત બન્ને પરણનારાંનાં આ સહસોજન, સહકીડા-જે કહો તે-એનું એક જ સાદું, રમ ટીચાળ ચિત્ર મળે છે :

કણ કણ કાંકણીયાળી ચૂડી રે
લાડા પાસે લાડી દિસે રૂડી રે

કહોને લાડી એવડાં તે તપ ક્યાં કીધા રે
ગઢડામાં ગોપીનાથ પૂજવા ગ્યાં'તાં રે

તેને તપે ....ભાઈ સસરે પામ્યાં રે
કહોને લાડી એવડાં તે તપ શાં કીધાં રે

મૂળીમાં માંડવરાય પૂજવા ગ્યાં'તાં રે
તેને તપે ....બાઈ સાસુ પામ્યાં રે

* * *

વાંકાનેરમાં જડેશ્વર પૂજવા ગ્યાં'તાં રે

* * *

પાલીતાણે આદેશ્વર પૂજવા ગ્યાં'તાં રે

એવાં એવાં તપોના પૂજ્ય-સંચયને પરિણામે જ બહુ કે રૂડું સાસરું જડયું ! લગ્ન એટલે બહુ કે તપોવન: એ સુજબ નૂદાં નૂદાં તમામ તીર્થધામો અને તીર્થદેવતાઓનાં નામો મૂકી આ ગીતની પંક્તિઓ પુનરાવર્તન પામતી બધ છે, તીર્થધામોની રૂડી ભૂગોળ ક્ષણાય છે:

૭૦

અને કેવી એ લગ્ન-રાત્રિ ? કેવા માંડવા ને કેવાં માયરાં ? કેવી કન્યા
ને કેવાં પરણેતર ? બહે એ મીઠાશની વાતો તો પંખીડાનાં માળામાં
પાણુ પ્રભાતે ચાલી રહી છે: સૂડો રાણો વિરમય પામે છે કે 'ઓ કોયલ
રાણી ! આવી રમ્ય આંખાડાળ કરતાં જે વધુ રમણીય શું મળ્યું' કે તમે
ત્યાં રાત રોકાઈ ગયા !'

સૂડલા કોયલડીને વિનવે રે
આવી રૂડી સરોવરની પાળ
આંખા કેરી ડાળ
મૂકીને કોયલ ક્યાં ગ્યાં'તાં રે !

શીળા રે ....ભાઈના માંડવા રે
તીયાં રૂડાં માંડવા નખાય
રૂડાં ગીત ગવાય
જોવાને અમે ત્યાં ગ્યાં'તાં રે !-સૂડલા૦

શીળાં રે ....ભાઈનાં માયરાં રે
તીયાં રૂડી કન્યા પરણાય
રૂડા ફેરા ફરાય
જોવાને અમે ત્યાં ગ્યાં'તાં રે !-સૂડલા૦

શીળા રે ....ભાઈના માંડવા રે
ઘોડીલા બાંધ્યા છે બાર
હાથી જૂલે દરબાર
જોવાને અમે ત્યાં ગ્યાં'તાં રે !-સૂડલા૦

૭૧

લજ્જ-રાત્રિના ઝાકમઝોળ ઉલ્લાસ વીતી જતાં હવે તો કન્યાએ પોતાની આવતી કાલની વિદાયના ભણુકારા લાગવા માંડ્યા છે. ગીતોનો આખો પ્રવાહ મીઠી કવલતામાં ઢળે છે. પિતા પાસેથી વસ્ત્રાભૂષણની પહેરામણી માગતી પુત્રી ગમગીન સ્વરે ગાતી કહ્યાય છે:

ચોરીમાં ચરકલડી રે બોલે

દાદાજી *અરથ ઉકેલો !

અમારા દાદાને હાથી ને ઘોડા

તે બાને સાસરે દેને !

સંપત હોય તો દેને દાદા મોરા

હાથ નેડી ઉભા રે'ને !

હાથ નેડી ઉભા રે'ને દાદા મોરા

જીભડીયે જશ લેને !

ચોરીમાં ચરકલડી રે બોલે

દાદાજી અરથ ઉકેલો !

અમારા વીરાને નવલી રે ગાયો

તે બાને સાસરે દેને !

સંપત હોય તો દેને વીરા મોરા

હાથ નેડી ઉભા રેને !

હાથ નેડી ઉભા રેને વીરા મોરા

જીભડીયે જશ લેને !

[એજ પ્રમાણે “અમારી માતાને ઘેર નવલી વેલડીઓ” મૂકી ગીત આગળ ચાલે છે.]

* અરજ સૂણે રો !

૭૨

આખરે જેના પડધા બોલતા હતા તે વિદાયનો દિવસ આવી પહોંચે છે.
અને કન્યાને ભૂની રનેહગાડો છોડી નવા સંબંધ બાંધવા શીખામણ
આપનાર વરરાખ આ ગીતમાં બોલતો કલ્પાયો છે:

આછેરું કંકૂડું ઘોળ્યે રે લાડી

આછેરી પીળ્ય કઠાણું !

તારા બાપનાં ઝૂંપડાં મેલ્ય રે લાડી

*....ભાઈના મ્હેલ દેખાડું !

તારી માતાનો બોળલો મેલ્ય રે લાડી

*....વહુ તે સાસુ દેખાડું !

તારા વીરાનો કંડલો મેલ્ય રે લાડી

*....ભાઈ દેર દેખાડું !

તારી બેનીનો છંડલો મેલ્ય રે લાડી

*....બા નણદી દેખાડું !

એમ પીયર-સંસારનાં તમામ ભૂનાં રનેહ-પાત્રોને બદલે નવાં આત્મ-
જનોની સૃષ્ટિનો મોહ લગાડવાના પ્રયત્નો ચાલવા લાગ્યા.

---

* કન્યાના સસરા સાસુ તથા દીયર નણદનાં નામ

આછાં કંકુડાં ઘોળીને કન્યાએ કપાળ પર પીળ્ય તો કાઢી. બચકાં બાંધ્યાં. વેલડી દ્વારે આવીને ઉભી રહી. બળદ ભેતર્યા. પાંચુ કન્યાને નૂદાકન્ટી પણ અત્યંત વસમી લાગે છે. આછા ધૂંધટમાં એ આંસુ પાડે છે. લગ્ન-જીવનના તમામ લહાવાની મીઠાશ, માવતરના ખોળા મૂકવાની છેલ્લી ધડી આવતાં કડવી ઝેર બની બચ છે. અને પતિ બહુ પુનઃ એક વાર વધુ સખળ-વધુ કશ્ચ અસર કરનાર ગીત ગાતો કલપાયો છે:

મેં તો ડુંગર કોરીને ઘર કર્યાં રે
મેં તો કાચનાં જડિયાં કમાડ રે હો લાડડી !
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !

મેં તો દાદા મારાને દૂલબ્યા રે
તારા આછા ધૂંધટડાને કારણુ હો લાડડી !
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !

મેં તો કાકા મારાને કોથબ્યા રે
તારા નવલા ધૂંધટડાને કારણુ હો લાડડી !
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !

ઓ મારી કોયલ ! હવે તો સમજ ! મેં તારી સાથે પાણિગ્રહણુ કરવામાં કેટલી જહેમત ઉઠાવી ! મેં તારા આછા ધૂંધટડાને કારણુ-મારા પિતાનું, મામાનું, કાકાનું, તમામ સ્વજનોના દિલ કોથબ્યાં. સહુની પસંદગી વિરૂદ્ધ હું વને જરૂરેયો, ને તું હવે રડવા બેઠી છે !

૭૪

પિતાના આંગણનો ઘેરગંભીર શીખો વડલો ત્યજવાની વેળા આવી પહોંચી. અને પંખીડી જેવી પુત્રી પિતાની ક્ષમા માગવા લાગી !

દાદાને આંગણુ આંખલો, આંખલો ઘેર ગંભીર ને !
એક તે પાન મેં ચૂંટયું, દાદા નો દેને ગાળ ને !

અમે રે લીલા વનની ચરકલડી, ઉડી બશું પરદેશ ને !
આજ રે દાદાજીના દેશમાં, કાલે બશું પરદેશ ને !
દાદાને વાલા દીકરા, અમને દીધાં પરદેશ ને !

૭૫

પીયરયાં વિનવે છે કે આ બહેન ! હવે અહીં પેટ ભરી ભરીને મન-
ભાવતાં ભોજન જમી લ્યો. પછી સાસરીયામાં તો તમારે વહુ તરીકે એકાં
બૂકાં ને બહેલાં મોડાં જમવાં પડશે, મિષ્ટાન્ન તો કોઈ વાર પરખે જ
મળશે ! અને રમી જમીને ગરીબ ધરને સાસરે ચાલી જતી બહેન તો રડતાં
રડતાં પણ સ્વજનોને આશિષો જ દે છે :

લ્યોને રે ખેની કચોળડાં ! જમોને વાર બે વાર રે
પછે રે જમશે રે સાસરે, જમશે ઉછીસ્ટ વાર રે !

કૂર જમશે દીવાલડી, રાટલી આદિત વાર રે
એક જમશે રે ખપોર કે ખીજલું માઝમ રાત રે !

ઘેડી રે આલ્યાં સાસરે રે, રોઈ રોઈ ભરીયાં તળાવ રે
ટાળશડે મુખ દોઢાઈ ત્યાં, સરોવર ધોયા છે પાય રે !

ઘેડી રે આલ્યાં છે સાસરે, દાદો વળાવાને જાય રે
ઘણું રે જીવો રે મારા દાદાજી, માતા સુવાસણી હોય રે !

ઘેડી રે આલ્યાં સાસરે, વીરો વળાવાને જાય રે
ઘણું રે જીવો રે મારા વીરાજી, ભાભી સુવાસણી હોય રે !

૭૬

અને આ પિતાજી ! હવે પાછા વળો. આવી આવીને તમે કેટલેક
સુધી આવી શકશો ? તમે તો મને બહુ દૂર પરણાવી છે !

પરશાજેથી કેસર ઉડે,
ઘોડવેલ્યું આવે રે ઉતાવળી.

ઘોડવેલ્યે ખેતી ખેતીના આલ્યાં
દાદા તે ....ભાઈ વળામણે.

વળો વળો રે મારા સમરથ દાદા,
અમને દીધા તમે વેગળાં !

૭૭

વેલડી ચાલી : પૈ સીંચાયાં : એટલે કે વેલડીનાં પૈડાં નીચે શ્રીફળ પીલવામાં આવ્યાં. અને સહુ સ્વજનો પહેનને વળાવવા આસ્યાં : પ્રત્યેકે પુત્રીને કડલાભરી શીખામણી દીધી. પિતા પ્રબલ ઉમિનો માર્યો ઉલીએથી જ પાછો વળ્યો. અને છેલ્લે સીમડી સુધી વળાવવા જવાની હિમ્મત તો ફક્ત વીરાની જ ચાલી :

નઆ દશ આ દશ પીપળો, આ દશ દાદાનાં ખેતર !
 ઉલી વળામણુ ખાનો દાદોજી, દીકરી ડાયલાં થાને !
 હૈડે તે જડને સોના સાંકળાં, મનડાં વાળીને રેને !
 સસરાનો સરડક ઘુમટો, સાસુને પાયે તે પડને !
 જેઠ દેખી ઝીણું બોલને, જેઠાણી વાદ ન વદને !
 નાનો દેરીડો લાડકો, એનાં હસ્યાં રે ખમને !
 નાની નણુંદ જશો સાસરે, એનાં માથડાં ગૂંથને !
 માયાં ગૂંથી સેંથા પૂરને, ખેનને સાસરે વળાવને !

*

શેરી વળામણુ ખાની સૈયરું, ખેની ડાયલાં થાને !

*

ઝાંપલા વળામણુ ખાની માતાજી, ખેની ડાયલાં થાને !

*

સીમડી વળામણુ ખાનો વીરાજી, ખેની ડાયલાં થાને !

*

+પાઠાન્તર : ડુંગર ઉપર દેરડી, ઉપર સોનાનાં ઈડાં ।

...તે ગામ બીવરામણું, ખેનીખા કેમ કરી રે'શો !

હૈડાં તે જડશું સોના સાંકળે, મનડાં વાળીને રેશું !

• આ સ્થળોએ પણ એની એ જ ધંધિઓનું પુનરાવર્તન થાય છે.

૭૮

સહુએ બહેનને સાસરીયાં સ્વજનો પ્રતિનું કર્તવ્ય પ્રબોધ્યું. રડતી પૂત્રી : અને વેલની પાછળ દોડતી માતા : પતિ બહુ હરણ કરી જતો હોય એવા ઉલ્લાસથી કઠોર બને છે : અથવા તો વેદનાનો બહેલો અંત લાવવા માગે છે. કન્યા વિનવે છે કે થોડીકવાર વેલ્ય થંભાવો ! મારા પિતાને ફરી એક વાર મળી લઉં. ભાઈની રબ માગી લઉં : ના ! ના !

ઢાલીડાં ધડૂકયાં લાડી, ચાલો આપણે ઘેર રે !
 ઉભા રો' તો માથું મારા દાદાજીની શીખ રે !
 હવે કેવી શીખ રે લાડી, હવે કેવા બોલ રે !
 પરણ્યાં એટલે પ્યારાં લાડી, ચાલો આપણે ઘેર રે !
 ઉભા રો' તો માથું મારા વીરાજીની શીખ રે !

*

---

*પ્રત્યેક સ્વજનનું નામ લઈ એની એ જ પંક્તિઓ ગવાય છે.

૭૯

એવા પોકાર કરતી કન્યાને ઉપાડી વેલડી વેગે ચડી. અને કન્યાના પિતાએ ઘેરે જઈ બેસ્યું તો માંડવો નિસ્તેજ લાગ્યો :

વાળી વાળી દાદા પૂછે વાત
 આજ માંડવ કેમ અણોહરો રે
 દીવડો તે હતો બેની બાને હાથ
 મેલીને આલ્યાં સાસરે રે

૮૦

પિતાના ધરનો દીવો-ધરનું તેજ ચાલ્યું ગયું ! નાણે કોઈ ધૂતારો ધૂતી ગયો !

❧

એક આંચો'તો પરદેશી પોપટો,
 બેની રમતાં'તાં માંડવ હેઠ ધૂતારો ધૂતી ગયો !
 બેને મેલ્યાં ઢીંગલ મેલ્યાં પોતીયાં,
 બેને મેલ્યો સૈયરીયોનો સાથ ધૂતારો ધૂતી ગયો !

૮૧

માતા અફસોસ કરી રહી છે કે મારી ચંપા-કળી મેં અંતરનાં
 અમૃત પાકને ઉછેરી, ને આજ તો એ પારકાને હાથે ચૂંટાઈ ગઈ :

❧

*મેં તો હરખે ચાંપલીયો રોપાવીયો રે;
 મારો ઉછેરતાં ભવ જાય,
 કુલડાં વેળાએ માળી લઈ ગયા રે !
 મેં તો હરખે ને લાડવઈ મોટાં કર્યાં રે;
 મારો ઉછેરતાં ભવ જાય,
 કામની વેળાએ જમાઈ લઈ ગયા રે !

મેં તો હરખે ને જીવર મોટા કર્યાં રે;
મારે ઉછેરતાં ભવ જાય;
કમાઈ વેળાએ વહુએ વશ કર્યાં રે !

૮૨

એક પક્ષે અકસોસ, ને બીજે પક્ષે આનંદ : ઉલ્લાસભરો જન ગામે
ગામના પાદરમાંથી ચાલી જાય છે !

લીલુડા વાંસની વાંસળી, મારે જનમાં વાગતી જાય !
ગામને પટેલીએ પૂછીયું આ ક્યાંનો રાજ જાય !
નથી રાજ નથી રાજવીર, મારે ....ભાઈ પરણીને જાય
—લીલુડાં

ગામની પાણીઆરીએ પૂછીયું આ ક્યાંનો રાજ જાય !
નથી રાજ નથી રાજવીર, મારે ....ભાઈ પરણીને જાય
—લીલુડાં

ગામને ગોવાળીડે પૂછીયું, આ ક્યાંનો રાજ જાય !
નથી રાજ નથી રાજવીર, મારે ....ભાઈ પરણીને જાય
—લીલુડાં

૮૩

વરપક્ષને તો આજે આનંદનાં સરોવર છલક્યાં છે :

આજ મારે ભરિયાં સરોવર છલિયાં
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ મારે માડીના ....ભાઈ પરણ્યા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ મારે પરણીને ....ભાઈ પધાર્યાં
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે લાખ ખરચીને લાડી લાગ્યા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે લાખેણી લાડડી જીત્યા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે ઇંડરિયો ગઠ જીત્યા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે જાણ્યું ....ભાઈ જૂઠા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ હ તો બેલી પરણાવીને ઉઠ્યા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે ....ભાઈને હસતા દીઠા
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે ....વેવાઈને રાતા દીઠા
રે આનંદ ભર્યાં ! .

આજ મારે ભરિયાં સરોવર છલિયાં
રે આનંદ ભર્યાં !

૮૪

જાણે એ તો વિજય કરીને આવે છે :

છ

વર લાડડા રે તારે કાને કારેલાં
માથડે મુગટ મોતી જડ્યો રે વરલાડડા !
વર લાડડા રે તારો દાદોજી પૂછે
સાસરિયે જઈને મોલી શું જીત્યા રે વરલાડડા !
જીત્યા જીત્યા રે મારા સાસરાની બેટી
બીજું તે જીત્યા સાયર સાસરું રે વરલાડડા !

૮૫

એવા વિજેતા 'રાજ'ને ધરની નારીઓ મોલમાં પંથરામણી કરાવી
રહી છે :

છ

મોલ પધારો રાજ !
તમે ....લાઈના મોલી, મોલ પધારો રાજ !
મોલ પધારો રાજ !
તમે સોનાની શરણાયે મોલ પધારો રાજ !
મોલ પધારો રાજ !
તમે ....લાઈના વીરા મોલ પધારો રાજ !

୫

:: ଓବନ ::

૮૬

દૃશ્ય આખું બદલાઈ ગયું છે. સૂર્યાસ્ત પછીની લગાર જેટલી અંધ-કારમયતા સમી ન્હાઈઈની કચ્છતા સમી ગઈ. આજે સાસરવતી જીવનની રાત્રિ સહજ સહજ તારણે ટંકાઈને શી રૂડી મુંગી મધુરતામાં આ નવ-વધુને લપેટી રહી છે ! વિદાયની પીડા વિસારે પડી. આંસુ લુગાયાં. પુત્રો મદીને પોતે પત્ની બની છે એવું લાન લેયું. નવા ઘરનો દીવડો બનીને આવનારી કન્યા આદરમાન પામી. નવી વહુના માથા પર સહુએ આશીર્વાદ વરસાવ્યા. નાનાં દીયર નચુંદ એની ડોકે બાઝી પડ્યાં. અને જીવનમાં જે એક જ વાર આવે છે-આવીને કાં સદાકાળ રહે ને કાં સદાને માટે ચાલી ભય-એવી એ મિલનની પહેલી રાત આવી પહોંચી. એનાં વહુનો ન્હોય. એને શબ્દ-પ્રયોગો ન શોભે. એ દૃશ્ય દુનિયાને દેખાડવાનું ન્હોય. એ ગોપનતા અતિ પવિત્ર-અતિ મંગલ છે. પાંચ છ પંક્તિનું ધ્વનિકાવ્ય એને માટે લોક-કવિએ ગનીમત માન્યું :

હાં હાં રે હમલી લીલી ડાંડીનો ઝમરખ દીવડો
 હાં હાં રે હમલી રમઝમ કરતાં....વહુ આવ્યાં
 હાં હાં રે હમલી વગર તેડયાં ગોરી શીદ આવ્યાં !
 હાં હાં રે હમલી આછી પછેડી ચોઢવા આવ્યાં !
 હાં હાં રે હમલી પાતળિયા પગ ચાંપવા આવ્યાં !
 હાં હાં રે હમલી મોતૈયા લાડુ જમવાને આવ્યાં !

૮૭

પતિ-પ્રેમની આછી પછડીની સોડયમાં પોદી ગયાં. અને એ સુખ-
નિદ્રામાં એણે કેવાં મધુર, કેવાં ગહન સ્વપ્નો દીઠાં !

૨

હું તો સૂતી રે મારા રંગ રે મોલમાં
સૂતાં તે સપનાં લાગીયાં ૭ રે !

*ઉંડાં જળહળ રે મેં તો સપનામાં દીઠાં
માન સરોવર ભર્યાં દીઠાં ૭ રે !

આંગણે હસ્તી રે મેં તો સપનામાં દીઠા
કુંભ કળશ ત્યાં ભર્યાં દીઠા ૭ રે !

આંગણે આંગણે રે મેં તો સપનામાં દીઠો
જળ જળવંત્રી હુંજે હુંજે ૭ રે !

મોતીના ચોક રે મેં તો સપનામાં દીઠા
લીલી હરિયાળી ત્યાં બહુ ફળી ૭ રે !

મોડીયે દીવડો રે મેં તો સપનામાં દીઠો
કંકુ કેસર કેરાં છાંટણાં ૭ રે !

સૂતા જાગે રે મારી નણદીના વીરા
સપનાના અરથ ઉકેલજો ૭ રે !

ઉંડા જળહળ રે ગોરી મૈયર તમારું
માન સરોવર તારું સાસરું ૭ રે !

---

* પાઠાન્તર—“ઉડણુ જળકશી”

આંગણે હસ્તી રે ગોરી વીરો તમારો
કુંભ કળશ તારાં કૂળનાં ૭ રે !

આંગણે આંખલો રે ગોરી સસરો તમારો
જાય જાવંત્રી સાસુ તારી ૭ રે !

મોતીના ચોક રે ગોરી કંથ તમારો
લીલી હરિયાળી નણુંદ તમારી ૭ રે !

મેડીયે દીવડો રે ગોરી કુંવર તમારો
કંકુ કેસરીયાં વવારૂ તમારાં ૭ રે !

ઘણું ૭વજો રે મારી નણદીના વીરો
સપનાના અરથ ભલા કર્યા ૭ રે !

અન્ય પુસ્તકમાં એક સ્વરૂપું વધુ બોલાય છે :

મેં તો જણ્યું રે ધર વચ્ચે ગડુંગી શી પૂરી
લીલુડાં તોરણુ બંધાઈ રહ્યાં રે

x x x

ધર વચ્ચે ગડુંગી તે ગોરી દીકરી તમારી
લીલુડાં તોરણુ જમાઈ તારો રે

જેવાં સુંદર સ્વપનાં, તેવા જ સુસંગત એના અર્થો : અભણ્યા જીવન-સાથીએ કંઈક એવી મીઠાશ એ સહચરીના અંતઃકરણમાં મેલી દીધી, કે નિદ્રામાં આવાં રૂપાળાં સ્વપ્નાં મળ્યાં. અને સ્વામીએ એ સ્વપ્નસૃષ્ટિને બંને કુટુંબોનાં આત્મજનો વડે વસાવી દીધી. આંહીથી જ આરંભાયલી મમતા વળી પાછું નવું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. અભણ્યા સંસાર-વનમાં આવી પડેલી સ્ત્રી સ્વામીને કહે છે કે હું તો માર્ગ ભૂલી છું. મને માર્ગ દેખાડો : તમે મારા ભોમીયા બનો : એમ કહેવાની સાથે તો આખી યે સાસરવેલ, એને સુંદર સુંદર, ઉચ્ચ ઉપમાઓને યોગ્ય દેખાઇ આવે છે :

ગોજે તે બેઠી રાણી રાજવણુ બોલે

મને મારગડો દેખાડો રાજ બંદલા !

હું તો મારગડાની ભૂલી રાજ બંદલા !

અલબેલડા રે મારે ....ભાઈના દાદા,

બાણે ભરી સલાના રાજ રાજ બંદલા !

મને મારગડો દેખાડો રાજ બંદલા !

હું તો મારગડાની ભૂલી રાજ બંદલા !

અલબેલડા રે મારે ....ભાઈના વીરા

બાણે હાર માયલા હીરા રાજ બંદલા !

મને મારગડો દેખાડો રાજ બંદલા !

હું તો મારગડાની ભૂલી રાજ બંદલા !

*અલબેલડા રે મારે....લાઈની બેની
જાણે મેહૂલિયાની હેલી રાજ બંદલા !
મને.....

અલબેલડા રે મારે ....લાઈના મામા
જાણે સરોવર પાળે આંખા રાજ બંદલા !

અલબેલડા રે મારે ....લાઈના કાકા
+જાણે વીંટી માયલા આંકા રાજ બંદલા !

અલબેલડા રે મારે ....લાઈની માડી
જાણે પુલડાં કેરી વાડી રાજ બંદલા !

* પ્રત્નોરા-પાઠાન્તર :

અલબેલડા રે મારે ...લાઈની બેન્યું
જાણે ધમધમતી ને વેસ્યું રાજ બંદલા !

+ પ્રત્નોરા-ગીતમાં

“ જાણે કાચી કૃળ આંકા ”

આ ગીતમાં ... ટપકાંવાળે સ્થળે વહુના હીયરનું નામ મૂકાવું જોઈએ, કે
બેથી પતિનાં તમામ સગાંને ઉદ્દેશીને પત્ની ગાતી હોય તેવો અર્થ નીકળે.
વાસ્તવિક એમ જ હોવું જોઈએ. પરંતુ અત્યારે ગાનારી જીવો તો ત્યાં
વરનું જ નામ લે છે. કેમકે તેમને એ નામ યોલવાનો બાધ નથી હોતો.

૯૦

કોઈ ટિખળી કવિએ આ ગ્રામ્ય વર-વહુના પ્રણય-સંસારનું આટલું
ચિત્ર વિનોદભયું આલેખી નાખ્યું :

❧

કીયા ભાઈની વાડીમાં અગર ચંદણનું ઝાડ હો રાયા !
કીયે ને સૂતારે અગર ચંદણ વેરીયાં રે.

કીયા ભાઈની મેડીમાં ઝેરડીયું ચૂસાય હો રાયા !
કયી વહુને કોણીએ રેગારા ઉતારે રે.

કીયા ભાઈની મેડીમાં રમક ઝમક થાય હો રાયા !
કયી વહુને પગે ઝાંઝર ઝમઝમે રે.

કીયા ભાઈની મેડીમાં કુલેરું ચોળાય હો રાયા !
કયી વહુને મોઢે તે માખીયું બણબણે રે.

કીયા ભાઈની મેડીમાં ઢીંકા પાટુ થાય હો રાયા !
કયી વહુને વાંસે સખોટા ઉઠીયા રે.

૬૧

પેતિ બહુ રમૂજ કરેછે કે ઓ સ્ત્રી ! તું આવડી મોટી થઇને પછી કેમ પરણી ? તું આટલાં વર્ષો સુધી શું કરતી હતી ? શું લને કોઇ સ્વીકારનાર મળતો નહોતો ? ચતુર નારી કુનેહભર્યા જવાબ વાળે છે : બહુ પોતે આવા મનગમતાં સાસરીયાં મેળવવા માટે રોજ રાતે પ્રભુની પ્રાર્થના કરતી હતી :

લાડડી ટોડલા જેવડી રે,

લાડડી આવડલાં ને વરસ તું ક્યાં રહી રે ?

હું તો દિ'એ સૂતી રે રાતે જાગતી રે !

હું તો સસરાજી ....ભાઈ માગતી રે-લાડડી૦

હું તો દિ'એ સૂતી રે રાતે જાગતી રે !

હું તો સસરાજી ....ભાઈ માગતી રે-લાડડી૦

૬૨

જ્યાં અગ્નિ સ્નેહ, ત્યાં અનિષ્ટની શંકા પણ રહેજે પડી જાય. કન્યાના કાનમાં બાલકારા બોલ્યા કે તારો સ્વામી તો નવી વહુ પરણી લાવે છે : તું એને નથી ગમતી ! હાંસીને સાચી સમજ કન્યાએ બહાર જતા સ્વામીનો છેડો બાંધ્યો ! : સાચું કહો, ફરી પરણવું છે ? અરે એવું કોણે કહ્યું ? ચાંદે સૂરજે કહ્યું, પવને કહ્યું, પણ કહો સાચું, હું શીદને ન ગમી ? મારામાં શી ઉણપ દીડી ?

સ્વામીએ મોઠી મળક કરી, મનાયેલા અણગમાનાં ગમતભર્યા બહાના કાઢ્યાં ! સ્નેહનો થોડો વિનોદ કરી લીધો :

સોના ઇંઢાણી રૂપા બેડલું રે પાલવ છોડજો !

પાણીડાં ગઈ'તી તળાવ

નબજાદી ! નવ પાલવ છોડજો !

કોણે કીધું ને કોણે સાંભળ્યું રે પાલવ છોડને !

કોણે ઉડાડી છે વાત

નવબદ્ધી ! નવ પાલવ છોડને !

ચાંદે કીધું ને સૂરજે સાંભળ્યું રે પાલવ છોડને !

વાયે ઉડાડી છે વાત

નવબદ્ધી ! નવ પાલવ છોડને !

તમારું ને મૈયર ગોરી વેગળું રે પાલવ છોડને !

હુકડા સાસરીયાની ખાંત

નવબદ્ધી ! નવ પાલવ છોડને !

તમારો ને વીરો ગોરી એકલા રે પાલવ છોડને !

સાત સાળાની છે ખાંત

નવબદ્ધી ! નવ પાલવ છોડને !

તમારા ને પોંચા ગોરી શામળા રે પાલવ છોડને !

ગોરા પોંચાની છે ખાંત

નવબદ્ધી ! નવ પાલવ છોડને !

તમારાં છોડ્યાં ગોરી ગોખરાં રે પાલવ છોડને !

જોળે બેસાર્યાની ખાંત

નવબદ્ધી ! નવ પાલવ છોડને !

૯૩

વિનોદના પ્રસંગો આવી આવીને જતા રહ્યા, અને આખરે બહુ કે એક દિવસ કોઈ અપરાધનો અવસર ઉભો થયો : પ્રભાતે સાસુજીએ દાતણ માગ્યું, પણ મોહની કાગાનીંદરમાં ઘેરાયલી આંખોવાળી અન્યમનસ્ક વહુએ ધ્યાન ન આપ્યું. જે વાર માગ્યું, તો જે બહુ બેદરકાર રહી અને ચક્રાર સ્વામીએ “મને મારગડો દેખાડો રાજ !” એ સૂચના અનુસાર, આ કર્તાવ્યભૂલી મોહવશ રાજવણને સાચી દિશા દેખાડવા સજ સંભળાવી:

શ્રી પરભાતને પોર,

*દેવકીજીએ દાતણ માગીયાં.

માગ્યાં માગ્યાં વાર જે વાર

*રૂખમણીએ શબ્દ ન સાંભળ્યો !

હરિના હાથમાં પાન પચાસ

મેડીએથી *શ્રીકૃષ્ણ ઉતર્યા.

મારા નાનેરા *બળભદ્ર વીર !

ગંગાને કાંઠે ધર કરો.

•

•

•

ત્યાં કાંઈ રાખોને *રૂખમણી નાર

માતા વચન કેમ લોપીયું !

સ્વામી શો રે અમારલો વાંક

શે રે માટે રે અમને દૂર કરો !

* આ નામોને બદલે, કૌસલ્યા, સીતા, રામચંદ્ર લખમણ, એ નામો પશુ ગવાય છે.

* સૂરતી લગ્ન-ગીતમાં જે વધુ પંક્તિઓ :
મારાં ગંગાજી સરખાં રે માત, તમારાં મન તે કોણે દૂભ્યાં
આપણા ઘરમાં રૂખમણી નાર, તેણે મારો શબ્દ ન સાંભળ્યો.

ગોરી તમે મારા હૈડાનો હાર
માતા વચન કેમ લોપીયું ?

સ્વામી શીઆળાના માસ
મશરૂનાં ગોઢડાં મોકલાવળે !

સ્વામી ઉનાળાના માસ
કુલના તે વીંઝણા મોકલાવળે !

સ્વામી ચોમાસાના માસ
ચુનાખંધ હવેલી ચણાવળે !

રાખીશ રાખીશ માસ છ માસ
છઠ્ઠે તે માસે તેડાં મોકલીશ !

તું મને ઝડાલી છે, પણ તેં માતાતું વેણ ઉલ્લુચું, તેવું પ્રાયશ્ચિત હું
ખતાતું છું. છ મહિને તો હું તને તેડાવી લઇશ. તું મુંઝાતી નહિ.
આપણું બંને સહદુઃખી બનીને આ સજ સહી લઇશું !

૯૪

કર્તવ્યતા પાઠ શીખીને બંને જણાં સંસારી જીવનનો યજ્ઞ સંગાથે
મળી રોળે રોળ રચ્યા કરે છે. ઉચ્ચ કે નીચ, એવા કોઈ બેદ શૂદ્રકાર્યમાં
એ દંપતિએ નથી રાખ્યા. ગોપ-જીવનમાં તો ચાહે તે શૂદ્રકાર્ય સદાય
સરખી રીતે ગૌરવવન્તુ છે :

છ

શ્રી રામ ! ધોળું નગર ધોળું ધોળકું રે શોભા !
શ્રી રામ ! ધોળી ધોળકીયાની વાવ રે શોભા !

શ્રી રામ ! વાવે તળું રે ત્રાંખા તણું શોભા
 શ્રી રામ ! મોતીડાવરણું જળ ભર્યાં રે શોભા !
 શ્રી રામ ! વાવે તે કચરો કંકુ તણો રે શોભા !
 શ્રી રામ ! શીંદોરીયો તે શેવાળ રે શોભા !
 શ્રી રામ ! પગથીયે પગથીયે પૂતળી રે શોભા !
 શ્રી રામ ! રૂપા માછલડીની હાર રે શોભા !
 શ્રી રાણુ ! સાવ રે સોનાનો બાળેડીયો શોભા
 શ્રી રામ ! ત્યાં બેસી શ્રી કૃષ્ણ નાયા રે શોભા !
 શ્રી રામ ! નાડી ઘોઘને ઉભા રીયા રે શોભા !
 શ્રી રામ ! ત્યાં આવ્યાં લક્ષ્મીજી નાર રે શોભા !
 શ્રી રામ ! શ્રી કૃષ્ણે ખીલા ખોડીયા રે શોભા !
 શ્રી રામ ! લક્ષ્મીજીએ બાંધી ગાય રે શોભા !
 શ્રી રામ ! શ્રી કૃષ્ણે વાછરૂ વાળિયાં રે શોભા !
 શ્રી રામ ! લક્ષ્મીજીએ દોઢ ગાય રે શોભા !
 શ્રી રામ ! શ્રી કૃષ્ણે ગોરસ મેળીયાં રે શોભા !
 શ્રી રામ ! લક્ષ્મીજીએ ઘમ્મ્યાં મહી રે શોભા !
 શ્રી રામ ! શ્રી કૃષ્ણે માખણ ઉતાર્યાં રે શોભા !
 શ્રી રામ ! લક્ષ્મીજીએ તાવ્યાં ઘીય રે શોભા !
 શ્રી રામ ! શ્રી કૃષ્ણે જવતલ હોમ્યાં રે શોભા !
 શ્રી રામ ! ધંવાડા ચડયા છે આકાશ રે શોભા !
 શ્રી રામ ! આ કૂળ કેણે અજવાળ્યાં રે શોભા !
 શ્રી રામ ! વસુદેવનો મોલી શ્રી કૃષ્ણ રે શોભા
 શ્રી રામ ! આ કૂળ એણે અજવાળ્યાં રે શોભા !*

*પત્રી ફરી વાર ગાતાં દરેક સ્થળે પરણનાર વર વહુનાં નામ મૂકાય છે.

૯૫

એવા સંસાર-તપોવનની શાંતિ પ્રાપ્ત કરીને આને સહચરી પિયર તરફ પળે છે. હૃદયમાં સ્વામીનો અંશ સૌંચાયો છે. જીવનનું પુનિત ફળ સાંપડ્યું છે. દાદાજીની વાડીમાંથી થોડો સમય ફરી ગયેલી કાચક ફરીવાર દાદાજીના દેશમાં ઘોર ગંભીર આંખે ટાંકવા આવે છે. સહીયરો એને આવતી નિહાળે છે. સખીની સામે સ્વાગતના સૂરો લલકારે છે :

કાળી શી કોયલ શબ્દે સોહામણી,
આવે રે કોયલ આપણા દેશમાં.

કેમ કરી કોયલ ! એ વન વાસ્યાં,
કેમ કરી સૂડો રાણો રીઝવ્યો ?

આંખા આંખલિયે એ વન વાસ્યાં,
ટોકલે સૂડો રાણો રીઝવ્યો.

કાળી શી કોયલ શબ્દે સોહામણી
આવે રે કોયલ આપણા દેશમાં.

કેમ કરી બેનીબા એ ઘર વાસ્યાં ?
કેમ કરી નાહોલિયો રીઝવ્યો ?

*દીકરા દીકરીએ એ ઘર વાસ્યાં
નેણુલે તે નાહોલિયો રીઝવ્યો !

એ સોહામણી કોયલનો પ્રત્યુત્તર લોક કલ્પ્યું જીવન-સાફલ્ય પ્રગટ કરી બતાવે છે. સંતતિ-જનન અને નયનોની પ્રીતિ વડે પતિનું પ્રિય દર્શન: એ બે બાજુ કે પરિણિત જીવનની સિદ્ધિઓ મનાઇ હશે: બન્ને ધર્મોનું પાલન કરીને બેનીબા પાછાં વળ્યાં છે. હે સુભગા ! તું શીખી તે સહુને શીખવજે ! તારી સુહાગણુ-ચુદ્દી સદા એવી ને એવી મહેક્યા કરજે ! એની ભાત્યોના રંગ કદિ થે ઝાંખા ન પડજે ! તારો કુળ-આંબો સદા મહોર્થા જ કરજે !

-
- પાઠાન્તર : (૧) આરડા ઓસરીએ એ ઘર વાસ્યાં
છાકડે નાહોલિયો રીઝવ્યો.
(૨) ચુદ્દી ને મોડીએ મેં એ ઘર વાસ્યા
નચણું નાવલીયાને રીઝવ્યો.

૯૬

ત્રાંબાકુંડી તે નગર સોહામણી
મોંહે ભરિયેલ ગવરીનાં ધીય
સાહેલીનો આંખો મોરીયો !

મારે ક્રિયા ભાઈનાં વાજાંત્ર વાગિયાં
પેલા વેવાઈનાં પડિયાં નિશાન-સાહેલીનો

મારે ક્રિયા ભાઈને આગણુ આંખલો
મારે ક્રિયા ભાઈને આવે શીળી છાંય-સાહેલીનો

*

મારે ક્રિયા ભાઈની મેડીએ દીવા બળે
પેલા વેવાઈને અંધારાં ઘોર-સાહેલીનો

*

મારે કંઈ વહુને ચીર ઉપર ચુંદડી
કંઈ વહુને રે મોતી જડયો મોડ-સાહેલીનો

*

મારે કંઈ વહુને કાંખી ઉપર કડલાં
મારે કંઈ વહુને રે ધૂધરીએ ધમકાર-સાહેલીનો

*

---

* યથોચિત સ્વજનોનાં નામ લઈને ફરીવાર એની એ પંક્તિએ ગવાય છે.

૯૭

લાડડી તારા દેશમાં સોનીડે માંડયાં હાટ.

લાડડો વસાવે ઝૂમણાં રે

એની લાડડીને પે'રવા જોગ રે

ઝોડ્યો મલારપરનો મોરલો રે

એને નીરજો નાગરવેલ !

અરધી તે નીરજો એળચી રે

એને અરધી નાગરવેલ !

લાડડી તારા દેશમાં દોશીડે માંડયાં હાટ.

લાડો વસાવે ચુંદડી રે

એની લાડડીને પે'રવા જોગ રે

ઝોડ્યો મલારપરનો મોરલો રે

એને નીરજો નાગરવેલ !

અરધી તે નીરજો એળચી રે

એને અરધી નાગરવેલ !

૯૮

સાંકલડી શેરી રે દીવડીયા! શા બજે રે

દીવાને અજવાળે ઓરડા ચીતર્યા.

હું તમને પૂછું રે છેલ છબીલા ....ભાઈ રે

આજનો વાસો રે વીરા કયાં રે વસિયા ?

આજનો વાસો રે બેની દોશીડાને હાટે રે

ચુંદડીયું મુલવીરે લાડણુ વહુ તણી રે-સાંકલડી૦

સોનીડાને હાટે-ઝુમણાં
ચુંદડીગરને હાટે-ચુંદડી
માળાડાને હાટે-મેડીયો

}

